

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

На правах рукопису

ГАНЧУК ОЛЬГА МИКОЛАЇВНА

УДК 347.51

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК: ЦІННІСНО-ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД**

12.00.12 – філософія права

на здобуття наукового кандидата юридичних наук

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____/О. М. Ганчук/

(підпис здобувача)

Науковий керівник:

ГУРАЛЕНКО Наталія Анатоліївна

доктор юридичних наук, доцент

АНОТАЦІЯ

Ганчук О.М. Правовий порядок: ціннісно-інституційний підхід.
Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 «Філософія права». Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2021.

У дисертації проведено філософсько-правовий аналіз правового порядку в межах ціннісно-інституційного виміру на основі соціологічного, природно-правового, позитивістського контентів.

Правовий порядок визначено як якісний правовий стан, що виражається у функціонуванні системи суспільних відносин у заданих правових параметрах. Встановлено суть правового порядку у тому, що його зміст відображається з допомогою двох філософсько-правових начал – сущого й належного. З одного боку, правовий порядок – це явище, існуюче об'єктивно в дійсності, яке знаходить своє відображення через акти правової поведінки, репрезентується в рамках структури складного інституційно-правового механізму. З іншого боку, правовий порядок виступає еталоном, зразком належного, у випадках відображення соціально-ціннісної характеристики його образу – досягнення бажаного стану суспільних відносин як необхідної і єдино правильної суспільно корисної мети.

Акцентовано увагу, що бачення правового порядку як складноорганізованого, багатоаспектного й поліфункціонального явища із широкою палітрою соціоправових, культурно-ідеологічних, антропо-аксіологічних, політико-правових факторів впливу диктує доцільність відмови від тривалочасових, патологічно діючих міфів позитивного, поверхового правосприйняття та відповідного мислення, відповідно до яких всі проблеми правового порядку можна розв'язати лише за

допомогою догматичних схем, об'єктивної формалізації, юридичних засобів і прийомів.

Визначено, що іманентними ціннісними субстанціональними складовими правового порядку є різнопланові соціальні потреби; моральні установки; нелінійність, синергетичність соціального розвитку; легітимність юридичних приписів, їх дієвість у площині реалізації та захисту прав людини та ін.

Визначено, що іманентними інституційними субстанціональними складовими правового порядку є стійкість державних і соціальних інститутів, функціонуючих на базі права: наявність нормативно визначеної системи державно-владних суб'єктів, форм і методів забезпечення правового порядку, взаємозалежності відносин суб'єктів громадянського суспільства та держави у сфері розподілу обов'язків, забезпечення правового порядку.

Сутність правового порядку з позицій соціоемпіричної моделі його пізнання полягає в тому, що правовий порядок є міцним фундаментом нормальної життєдіяльності як всього суспільства, так і кожного його індивіда. Він відображає найважливішу ціннісну установку – формування ефективного, адекватного дійсним суспільним процесам способу організації соціального життя.

За результатами проведеного дослідження констатовано, що правовий порядок евентуальний по відношенню до соціального життя. Як право потрібно вивчати, передусім, у соціальних проявах, тобто його необхідно досліджувати соціально-науково, так і правовий порядок слід визначати як стан масово-стихійної соціальної діяльності індивідів.

Зазначено, що правовий порядок як якісний стан урегульованості суспільних відносин у заданих правом параметрах відображає вплив соціальних факторів на формування або зміну системи правових норм і зворотний вплив цієї системи на задоволення соціальних потреб людей.

Сутність правового порядку з позиції антропокультурної моделі його пізнання в тому, що правопорядок формується в процесі інтегруючої, контемпоральної взаємодії необхідних і суттєвих властивостей людини та культури.

Акцентовано, що сучасні світові виклики та перетворення вимагають формування такого правового порядку, який би працював на користь людини, передбачав забезпечення її природних і невідчужуваних прав, інтересів та свобод. Якщо людина займає центральне місце серед усіх соціальних цінностей, то й формування та оновлення правового порядку повинно мати гуманістичне спрямування. Використання антропологічного підходу до розуміння правового порядку дозволяє стверджувати, що першооснову його формування слід шукати у природі людини, моральних принципах, ідеї справедливості.

Сутність правового порядку з позицій нормативно-атрибутивної моделі його пізнання полягає в тому, що правопорядок є результатом дії на практиці норм об'єктивного права, їх реалізації у відповідних правових формах, конкретизації та здійснення у вигляді суб'єктивних прав, виконання юридичних обов'язків тощо.

За результатами проведеного дослідження констатовано, що будь-який правовий режим, з одного боку, необхідно розглядати як сукупність принципів організації держави, способів функціонування державного механізму, а з іншого – як систему визначення правових процедур, які регулюють керівний вплив на суспільство, легалізують владні інститути.

Зауважено, що дослідження взаємозалежності правового порядку й державної форми правового режиму викликає безумовний інтерес з позицій пошуку такого стану правової системи, при якому можна подолати відчуження інститутів публічної влади і громадянського суспільства, людини, соціуму й держави.

Акцентовано, що уявлення про справедливість є транстериторіальними та транстемпоральними. Зауважується, що

справедливість у праві багатогранна: трактується і як рівність перед законом, і як можливість активної участі кожного у житті держави, і як атрибутивна норма людського співжиття. Але усі названі аспекти справедливості передбачають баланс між правами та обов'язками.

Зроблено висновок, що складність у висвітленні справедливості як критерію оцінки правового порядку пояснюється складністю природи справедливості, розумінням останньої як: сукупності законодавчо закріплених норм, мірила суспільної користі законів; належної організації суспільства з позицій соціальної кооперації та самореалізації індивідів; урівноважуючого, розподіляючого механізму в суспільстві; імперативу здійснення правосуддя незалежним і безпристрасним судом та ін.

Ключові слова: порядок, соціальний порядок, правовий порядок, аномія, справедливість, легітимність, соціальна активність, цінність, інституційність, інтерсуб'єктивність, соціоемпіричність, антропокультурність, синергетичність, правовий режим, громадянське суспільство.

ANNOTATION.

Hanchuk O.M. Legal order: valuable and institutional approach.
Qualifying scientific work as a manuscript.

The thesis for the scientific degree of Candidate of Law in speciality 12.00.12 "Philosophy of law". Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law. Khmelnytskyi, 2021.

The dissertation deals with the philosophical and legal analysis of legal order within the valuable and instrumental dimension based on sociological, natural and legal, positivist content.

Legal order is a qualitative legal status, which is expressed in the functioning of the system of social relations in the specified legal parameters. The essence of legal order is that its content is reflected in two philosophical and legal principles –the existing and the proper. On the one hand, legal order

is a phenomenon that exists objectively in reality, which is reflected through the acts of legal behaviour and represented within the framework of the structure of a complex institutional and legal mechanism. On the other hand, legal order is a standard, a sample of the proper, in cases of reflecting the socio-valuable characteristics of its image – it is an achievement of the desired state of social relations as a necessary and only correct socially useful goal.

It is emphasized that the vision of the legal order as a complex, multifaceted and multifunctional phenomenon with a wide range of socio-legal, cultural-ideological, anthropo-axiological, political and legal factors of influence dictates the feasibility of abandoning long-term, pathologically valid myths of positive, superficial perception of law and appropriate thinking, according to which all problems of the legal order can be solved only by means of dogmatic schemes, objective formalization, legal means and receptions.

Immanent valuable substantial components of legal order are diverse social needs: moral standards; nonlinearity, synergy of social development; legitimacy of legal regulations, their effectiveness in the implementation and protection of human rights, etc.

Immanent institutional substantial components of legal order are stable state and social institutions based on law: the presence of a normatively defined system of state-owned entities, forms and methods of providing legal order, interdependence of relations between civil society entities and state in the field of distribution of obligations, enforcement of law.

The essence of legal order in the light of the socio-empiric model of its knowledge is that legal order is a stable foundation of normal life of both the whole society, and every individual. It reflects the most important valuable statement – the formation of effective, adequate method of organizing social life due to actual social processes.

According to the results of the study, it is stated that the legal order is possible in relation to social life. As law must be studied, first of all, in social

manifestations, ie it must be studied socio-scientifically, and the legal order should be determined as the state of mass-spontaneous social activity of individuals.

It is noted that the legal order as a qualitative state of regulation of social relations in the given legal parameters reflects the influence of social factors on the formation or change of the system of legal norms and the reverse effect of this system on meeting social needs.

The essence of legal order in the light of the cultural anthropology model of its knowledge is that legal order is formed in the process of integrating, the contemporary interaction of the necessary and essential properties of man and culture.

It is emphasized that modern world challenges and transformations require the formation of such a legal order that would work for the benefit of a person, providing for the protection of his natural and inalienable rights, interests and freedoms. If a person occupies a central place among all social values, then the formation and renewal of the legal order must have a humanistic orientation. The use of an anthropological approach to understanding the legal order suggests that the basis of its formation should be sought in human nature, moral principles, the idea of justice.

The essence of legal order in the light of the normative attributive model of its knowledge is that legal order is the result of an action of the norms of objective law in practice, their implementation in relevant legal forms, specification and exercise in the form of subjective rights, fulfillment of legal obligations, etc.

According to the results of the study, any legal regime, on the one hand, should be considered as a set of principles of state organization, ways of functioning of the state mechanism, and on the other - as a system of determining legal procedures governing administrative influence on society, legalize government institutions.

It is noted that the study of the interdependence of the legal order and the state form of the legal regime causes unconditional interest from the standpoint of finding such state of the legal system in which the alienation of public power's institutions and civil society, person, society and the state can be overcome.

The author emphasized that the idea of justice is transterritorial and transtemporalnim. In the work, the author notes that justice in law is multifaceted: it is interpreted both as equality before the law, and as an opportunity for everyone to actively participate in the life of the state, and as an attributive norm of human dormitory. But all these aspects of justice provide a balance between rights and obligations.

The author concluded that the difficulty in highlighting justice as a criterion for assessing the legal order is explained by the complexity of the nature of justice, the understanding of the latter as: the totality of legally enshrined norms, the measure of the public benefit of laws; proper organization of society from the perspective of social cooperation and self-realization of individuals; a balancing, distributing mechanism in society; the imperative of justice by an independent and impartial court, etc.

Key words: order, social order, legal order, anomie, justice, legitimacy, social activity, value, institutionality, intersubjectivity, socio-empiricity, cultural anthropology, synergy, legal regime, civil society.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ганчук О. Контекстуалізація ціннісного виміру права. *Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica*. 2014. № 6(10). С. 20–24.
2. Ганчук О. Соціальна константа правопорядку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : «Юриспруденція». 2019. № 41. Т. 1. С. 9–11.
3. Ганчук О. Нормативно-інституційна константа правопорядку. *Університетські записки*. 2019. Т. 18. №3 (71). С. 395–403.
4. Hanchuk O. Social Determination of Law as a Condition of Its Effectiveness. *Krakowskie Studia Malopolskie*. 2020. № 26. Р. 99–108.
5. Ганчук О. Взаємодія права і моралі у системі соціонормативного регулювання. *Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 21 – 22 листопада 2014 року). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2014. Ч. I. С. 14–16.
6. Ганчук О. Законність і правопорядок: питання співвідношення та взаємозв'язку. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави : матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 30 березня 2017 року). Одеса : ОДУВС, 2017. С. 12–13.
7. Ганчук О. Ціннісні основи правопорядку: антропологічний вимір. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави : матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 30 березня 2018 року). Одеса : ОДУВС, 2018. С. 26–28.

ЗМІСТ

ВСТУП	11
РОЗДІЛ 1. СОЦІОЕМПІРИЧНА МОДЕЛЬ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ.....	21
1.1 Соціовітальна детермінація правового порядку.....	21
1.2 Соціодинамічна природа правового порядку.....	39
1.3 Соціальна активність в системі забезпечення правового порядку.....	55
1.4 Висновки до розділу 1.....	69
РОЗДІЛ 2. АНТРОПОКУЛЬТУРНА МОДЕЛЬ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ.....	72
2.1. Антропокультурна детермінація правового порядку.....	72
2.2. Інтерсуб'єктивна природа правового порядку.....	102
2.3.Справедливість як універсальний критерій оцінки правового порядку.....	114
Висновки до розділу 2.....	124
РОЗДІЛ 3. НОРМАТИВНО-АТРИБУТИВНА МОДЕЛЬ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ.....	127
3.1. Нормативно-атрибутивна детермінація правового порядку...	127
3.2.Державний примус як засіб забезпечення правового порядку.....	143
3.3. Залежність рівня правового порядку від державної форми правового режиму.....	154
Висновки до розділу 3.....	163
ВИСНОВКИ.....	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	173
ДОДАТКИ.....	201

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Стрімко еволюціонуюча дійсність закономірно зумовлює необхідність вдосконалення наявного правового порядку. Інтерес до таких перетворень особливо помітний у складні перехідні періоди розвитку держави, в ході яких виникає потреба перегляду й кардинальної зміни на перший погляд уже усталеної системи юридичних і ціннісних орієнтирів. За умов таких трансформацій, що нерідко супроводжуються ще й деструктивними тенденціями – відчуттям утрати «загального еквівалента» стабілізуючих орієнтирів, суспільство ставить перед правовою наукою першочергову задачу по розробці вивірених рекомендацій щодо зміни несприятливої обстановки.

Постановка питання про те, яким має бути правовий порядок, набуває особливої гостроти й у ситуаціях небездоганної якості роботи правозастосовних органів та силових структур, загального росту кількості правопорушень, при низькому рівні суспільної правосвідомості й правової культури. Зазначені обставини передбачають активізацію дослідження широкого кола проблем, безпосередньо звернених до осмислення таких категорій, як «правовий порядок», «інституційно-правовий механізм забезпечення правового порядку», «соціальний контроль і соціальна активність при забезпеченні правового порядку», «соціальні, нормативні й організаційні основи правового порядку» та ін.

Водночас, глибоке наукове опрацювання вищевикладених питань і використання відповідних висновків на практиці ускладнюється тим, що, будучи багатоплановим явищем, включеним у розмаїті види і форми соціальної взаємодії, правовий порядок має чимало аспектів пізнання: як одна з основних цінностей правової держави; як фундамент нормальної життєдіяльності суспільства, як ідеал правового життя. У зв'язку із цим надзвичайно важливо відшукати той смисловий каркас, в рамках якого

може бути зрозуміла сьогодення дійсність і тенденції її розвитку. В цьому плані звернення до питання про ціннісно-інституційну сутність правового порядку стає завданням світоглядного характеру. Значущість подібного всебічного аналізу з урахуванням новітніх некласичних методологічних філософсько-правових розробок дозволяє удосконалити загальноприйняті схеми й конструкції функціонування суспільних і державних інститутів, здійснити переоцінку, здавалося б, звичних алгоритмів забезпечення правового порядку, що склався.

Обраний у дисертаційній роботі предмет дослідження настільки змістовно складний, що навіть фундаментальне його пізнання не завжди може претендувати на вичерпність і достатність. Проблема правового порядку постає однією з важливих точок дотику різних наук – філософії, соціології, політології, юриспруденції, психології. Це надає її вивченню міждисциплінарний і багаторівневий характер.

Оскільки пізнання порядку, як правило, пов'язане з розкриттям дії складних систем – політичної, соціальної, правової, економічної, більшість наукових праць, присвячених цьому феномену, являють собою аналіз його ролі як складової однієї з вищевказаних систем. Серед останніх варті уваги доробки Н. Б. Арабаджи, М. Д. Василенка, Л. В. Шонія (правовий порядок в економіці), О. Н. Ярмиш, О. М. Рудневої (правовий порядок у правовій політиці), П. В. Макаренка, О. К. Черновського (правовий порядок в юридичній психології), Н. П. Осипової, С. С. Сенчука (правовий порядок у суспільстві) та ін.

Як концептуальний базис осмислення сучасної парадигми правового порядку у дисертації використані положення з наукових розвідок С. В. Клевцова, А. Ф. Крижанівського, Ю. П. Крисюка, Н. М. Оніщенко, Н. В. Панаріної, Т. С. Подорожної, О. П. Сауляка та ін., в яких висвітлені юридичні та метаюридичні фактори, що зумовлюють стан правового порядку, проаналізовані загальносоціальні та спеціально-юридичні

гарантії правового порядку, а також детермінанти, які впливають на розвиток інфраструктури правового порядку в різних суспільствах.

Різні ракурси дисертаційної теми, в яких розкриті методологічні аспекти аналізу проблеми правового порядку, його ролі в житті людини, суспільства та держави, конкретизовані ключові соціальні підстави вдосконалення вказаного явища, модальні характеристики стану права та встановленого правового порядку, підходи до визначення його співвідношення з іншими правовими та соціальними явищами, законністю, правосвідомістю, соціальним контролем, правовою культурою, правовою психологією, правовою аксіологією, юридичною практикою, правомірною і протиправною поведінкою, інформаційною безпекою, громадянським суспільством, актуалізували у своїх наукових дослідженнях В. М. Артемов, М. О. Баймуратов, О. М. Балинська, В. В. Барчук, В. М. Бесчастний, В. М. Вовк, К. Ю. Галинська, О. В. Грищук, Н. А. Гураленко, Г. В. Гребеньков, Т. Ю. Кирилюк, О. П. Карманюк, С. С. Кондрат, А. А. Маргушина, Д. А. Монастирський, В. В. Налуцишин, О. М. Омельчук, С. Ю. Поляков, К. Б. Попович, А. Г. Павлюк, А. С. Романова та ін.

Традицію у світлі практичного застосування форм і засобів здійснення правового порядку, характеристики останнього з позиції дієвості та системності при забезпеченні безпеки й охорони соціально-правових відносин, захисту прав і свобод людини, визначення механізмів організаційної взаємодії поліцейських та громадських інституцій, узагальнення тенденцій подальшої гармонізації українського та європейського законодавства у напрямі вдосконалення національного правового порядку обґрунтовують С. С. Алексєєв, Н. А. Боброва, А. В. Віссаров, В. Н. Денисов, М. О. Духно, О. С. Зайцева, О. П. Карманюк, В. С. Ковальський та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Дисертацію виконано відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку

правової науки на 2016–2020 рр., затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., у межах науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Теоретико-історичні проблеми розвитку держави і права» на 2017–2023 рр. (державний реєстраційний номер 0117U000103), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2013–2016 рр. (державний реєстраційний номер 0108U008927) та на 2017–2026 рр. (державний реєстраційний номер 0117U000103). Тема дисертації затверджена на вченій раді Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (протокол № 13 від 17 травня 2016 року).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у філософсько-правовій концептуалізації правового порядку в межах ціннісно-інституційного виміру на основі соціологічного, природно-правового, позитивістського контентів.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- репрезентувати буттєвісну сутність правового порядку, його соціоемпіричну, антропокультурну та нормативноатрибутивну квінтесенцію, продемонструвати можливості його видозміни за такими критеріями, як ціннісні та інституційні основи;

- проаналізувати й оцінити науково-практичний потенціал соціально-правової, природно-правової, позитивно-правової доктрин, апелюючи до дослідження ціннісних та інституційних основ забезпечення загальносоціального, антропокультурного, державного порядків;

- визначити соціоемпіричні, антропокультурні, нормативноатрибутивні впливи як ключові детермінанти правового порядку; розглянути їх крізь призму потреб та інтересів, ціннісних

установок, які визначають тенденції й закономірності в розвитку та забезпеченні правового порядку;

- висвітлити особливості соціодинамічної, інтерсуб'єктивної, нормативної природи правового порядку в ціннісно-інституційному контексті;

- обґрунтувати роль людини в статусі активного суб'єкта, спроможного створювати власний буттєвий світ, архітектонічною складовою якого є контемпоральний, інтегративний, інтерсуб'єктивний правовий порядок;

- вказати на кореляцію термінів «порядок» – «аномія» з позицій того, чи завжди за умов державного примусу можливе забезпечення організованого, стабільного, стійкого правового порядку;

- охарактеризувати соціальну активність як систему суспільних і державних механізмів, за допомогою яких підтримується правовий порядок;

- показати залежність рівня правового порядку від державної форми правового режиму, ступеня взаємодії держави та громадянського суспільства;

- охарактеризувати легітимаційну складову правового порядку як соціальну цінність, яка здатна забезпечити його дієвість у площині автентичності соціальним запитам та потребам.

Об'єкт дослідження – правовий порядок як складна багатоаспектна та поліфункціональна складова правової реальності.

Предметом дослідження є філософсько-правовий контент ціннісно-інституційного виміру правового порядку.

Методи дослідження. Виходячи з того, що методологія будь-якого дослідження має чотириступеневу структуру (світоглядні підходи, загальнонаукові, спеціальні та конкретні методи), у дисертаційній роботі як інструментарій використовуються методи формально-логічного

аналізу, компаративістики, історико-правовий метод, системний метод, структурно-функціональний метод, а також методи, що забезпечують міждисциплінарний підхід до предмета дослідження. Застосовуються й методи філософсько-правового аналізу: діалектичний, герменевтичний, аксіологічний.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у дисертаційному дослідженні вперше здійснено філософсько-правову концептуалізацію правового порядку в межах ціннісно-інституційного виміру на основі соціологічного, природно-правового, позитивістського контентів.

У роботі сформульовані положення та висновки, які є новими для філософії права або такими, що наділені істотними ознаками новизни. Найбільш вагомими з теоретико-практичних положень, рекомендацій, висновків і пропозицій, сформульованих у дисертації, такі:

вперше:

1) охарактеризовано сутність правового порядку в межах ціннісно-інституційного виміру з позиції сущого та належного спрямування:

– правовий порядок – це явище, існуюче об’єктивно в дійсності, яке знаходить своє відображення через акти правової поведінки, репрезентується в рамках структури складного інституційно-правового механізму;

– правовий порядок виступає еталоном, зразком належного, у випадках відображення соціально-ціннісної характеристики його образу – досягнення бажаного стану суспільних відносин як необхідної і єдино правильної суспільно корисної мети;

2) розкрито зміст правового порядку в межах ціннісно-інституційного виміру на основі соціоемпіричного, антропокультурного, нормативно-атрибутивного контентів:

– правовий порядок – зумовлений соціальними запитами стан правової організації соціального життя;

– правовий порядок – результат цілепокладальної діяльності людини, основними характеристиками якого є конструйованість, контемпоральність, контекстуальність, інтегративність, людиновимірність;

– правовий порядок – результат дії на практиці норм об’єктивного права, їх реалізації у відповідних правових формах;

3) визначено іманентні ціннісно-субстанціональні складові правового порядку, серед яких: соціальні запити та потреби; моральні установки; нелінійність, синергетичність соціального розвитку; легітимність правових приписів, їх дієвість у площині реалізації та захисту прав людини;

4) з’ясовано іманентні інституційно-субстанціональні складові правового порядку, серед яких: стійкість державних і соціальних інститутів, функціонуючих на базі права; наявність нормативно визначеної системи державно-владних суб’єктів, форм і методів забезпечення правового порядку, взаємозалежності відносин громадянського суспільства та держави у сфері розподілу обов’язків при забезпеченні правового порядку;

удосконалено:

5) розуміння легітимаційної складової правового порядку, яка здатна забезпечити його дієвість у площині автентичності соціальним запитам та потребам;

6) положення соціальної активності у системі забезпечення правового порядку, яка відображає такі його концептуальні засади, як організованість, упорядкованість, узгодженість і гармонізація особистих та суспільних інтересів, рівноправність, уникнення невинуватених заборон, надмірної адміністративної регламентації;

7) розуміння інтерсуб’єктивної природи правового порядку та комунікаційного досвіду як джерела її формування, що, з одного боку, охоплює знання, вміння, навички кожного індивіда, а з іншого боку,

є дискурсивно-інтерсуб'єктивним – спрямованим на формування інтерактивних моделей вербальної взаємодії учасників суспільного життя;

набули подальшого розвитку:

8) положення про розуміння правового порядку як якісного правового стану, що виражається у функціонуванні системи суспільних відносин у заданих правом параметрах;

9) концепція правового порядку як реального стану правової дійсності, в усій її багатогранності й неповторності, позбавленої анархії та аномії;

10) твердження про те, що різне бачення організації суспільного життя, зокрема, зміст взаємодії держави та суспільства, поєднання силових і несилових методів здійснення державної влади, ставлення до прав та свобод людини, багато в чому визначає типологізацію правових режимів як детермінанта правового порядку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що їх можна використати:

– у науково-дослідній роботі – для подальших теоретичних міждисциплінарних наукових досліджень проблеми взаємовідношень держави, суспільства і людини в галузі забезпечення правового порядку;

– у процесі правотворчості – для внесення змін та доповнень до конституційного та галузевого законодавства з питань зміцнення правового порядку;

– у правозастосовному процесі – для вдосконалення практики реалізації норм права;

– в освітньому процесі – для підготовки підручників і навчальних посібників із філософії права, теорії держави, теорії права, верховенства права, соціології права, антропології права, викладання відповідних навчальних дисциплін;

у просвітницькій роботі – для підвищення рівня правової культури та правосвідомості населення.

Наукові концепції, висновки, пропозиції дисертаційної роботи використано при підготовці лекцій і навчально-методичних матеріалів у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова (*Акт про реалізацію наукових досліджень від 9 жовтня 2020 року*) (*Додаток Б*). Практична цінність результатів дисертаційного дослідження для правотворчої та правозастосовної роботи підтверджена Головним управлінням Національної поліції у Чернівецькій області (*Акт про реалізацію наукових досліджень від 9 жовтня 2020 року*) (*Додаток В*).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота виконана самостійно, сформульовані в ній положення та висновки обґрунтовані на основі особистих досліджень автора. Наукова новизна одержаних результатів дослідження отримана особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення й результати дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях: «Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів» (м. Київ, 21–22 листопада 2014 р.), «Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави» (м. Одеса, 30 березня 2017 р.), «Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави» (м. Одеса, 30 березня 2018 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено у 7-ми наукових працях, зокрема в 3-х наукових статтях у фахових виданнях України, 1-й науковій статті в періодичному виданні інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, 3-х тезах доповідей на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, двох додатків.

Загальний обсяг дисертації становить 204 сторінки, з яких обсяг основного тексту – 172 сторінки. Список використаних джерел складається з 292 найменування на 28 сторінках. Додатки викладено на 4 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

СОЦІОЕМІРИЧНА МОДЕЛЬ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

1.1. Соціовітальна детермінація правового порядку

Аналізуючи різноманітні тлумачення поняття правовий порядок, неважко помітити, що величезна більшість дослідників порівняно типово інтерпретують його предметність, відносячи правовий порядок до явищ культури соціуму та зауважуючи, що внаслідок цього факту така предметність має не узагальнений інструментальний характер, а, образно кажучи, соціальну природу в прямому та переносному розуміннях цього слова.

Право соціально детерміноване, воно залежне від соціальної структури й соціального порядку, а його сутність виражається у здатності слугувати засобом задоволення потреб та інтересів суспільства.

У рамках виокремлюваного нами в межах цього розділу соціоемпіричного підходу, здійснюючи спробу розкрити термін «правовий порядок» у ракурсі понять «соціального стану» та «соціальної детермінації», вважаємо цікавими висловлення С. Муромцева, який зауважував, що вихідною точкою й центром права є не законодавство, а саме суспільство. Тому на його думку, правові норми складають могутній фактор правового порядку, причому фактор безпосередній, він ніколи не буває абсолютним. У розумінні вченого, правові норми лише поряд з іншими факторами впливають на утворення правопорядку й можуть розходитися з ним за напрямками [177, с. 223].

Типового переконання дотримується й В. М. Артемов, який характеризує правопорядок як особливий соціальний феномен, стверджує: «право і правопорядок, насамперед існують як конкретно-історичні утворення і не можуть бути зрозумілими поза і у відриві від

типу суспільства, продуктом, величиною та частиною життєдіяльності якого вони є. Отже, ведучи мову про правопорядок, необхідно визначитися, заперш, щодо більш широкого, базового й універсально значущого поняття – «суспільство» [25, с. 139].

Правовий порядок є не чим іншим, як своєрідним оформленням однієї з найважливіших якостей розвитку матерії, в тому числі її вищої форми – суспільного життя, упорядкованості, тобто пізнання й використання однієї із закономірностей суспільного розвитку [180, с. 145]. Між соціальною ефективністю права та правопорядку та їхньою соціальною зумовленістю існує тісний двосторонній зв'язок. Якщо та чи інша норма права не викликана потребами життя, навряд чи можна розраховувати на те, що її застосування дасть бажаний результат – забезпечення правопорядку. І навіть якщо суб'єкт правової формалізації, наприклад держава (внутрішньодержавне право) чи міжнародна спільнота (міжнародне право), вважає необхідним нормувати ті чи інші відношення, однак практика засвідчує, що подібна формалізація має явно конфліктогенний характер, то подібне нормування швидше за все в кінцевому рахунку призведе до дисбалансу правової системи, і, як наслідок, – до нестійкості правового порядку [56, с. 21]. Констатуючи такий стан речей, Е. Спекторський зазначає: «усяке позитивне право, можливо, навіть в особливості приватне право, завжди соціальне. Без суспільства немає права. І без права, вірогідно, немає суспільства» [246, с. 70]. Виявляючи основні положення американської юриспруденції, Г. Е. Адигезарова у своєму дослідженні резюмує аналогічну думку: «життя права полягає в оточуючому його соціальному середовищі. Зберігаючи відносну автономність, воно активно взаємодіє зі всіма підсистемами суспільства: політичною, економічною і ціннісною. Основна функція права – інтегрування суспільства, підтримування його цілісності. А головне завдання правового порядку – за допомогою соціальних норм збалансування й гармонізація інтересів (як соціальних,

так і індивідуальних), залагодження виникаючих у суспільстві протиріч» [2, с. 16].

Правопорядок існує в системі детермінант, які визначають усю цілісну картину соціального буття, важливим компонентом якого є його правова впорядкованість. Будучи вітальним (життєво важливим) компонентом цього буття, від якого залежить саме існування суспільства, правопорядок тісно пов'язаний не тільки з правовими умовами та явищами, але й з тими, які впливають на всі сфери суспільної життєдіяльності. Правовий порядок через соціокультурний прояв постійно надає праву потужний життєвий імпульс, що спрямовує його розвиток в необхідному напрямку. Виступаючи в ролі стану взаємовідносин суб'єктів права у сфері правової регуляції, правопорядок постає результатом реальної дії на практиці норм об'єктивного права, їх реалізації у відповідних правових формах, конкретизації та здійснення у вигляді суб'єктивних прав, виконання юридичних обов'язків тощо.

Соціальний порядок включає у себе всі види відносно стабільних зразків або структур соціальних відносин – від договірних, сімейних, релігійних або відносин політичних організацій, корпорацій до націй та держав. Правовий порядок є різновидом соціального порядку. Як зазначає Ю. Веденєєв, правовий порядок не є пасивним рефлексом соціального порядку, адже правові та юридичні форми становлення і розвитку сформувалися в минулому, представлені в сучасності і продовжуються в майбутньому. Тут не йдеться про механічний паралелізм між внутрішньою і зовнішньою нормативністю соціального і правового порядку. Культурно-історична генеалогія соціального порядку (в своїх інваріантних юридико-правових конструкціях) лежить в основі наявного правового порядку [61, с. 15].

В умовах правового порядку підтримується стабільність у суспільстві та його нормальне функціонування, а також належна реалізація прав та обов'язків його членами. У контексті вищевикладеного,

підкреслюючи взаємозалежності прав і обов'язків – одну з гарантій правопорядку як видового від порядку соціального, С. С. Сенчук резюмує : «нормальна реалізація своїх прав однією особою можлива тільки за наявності суб'єкта, тобто особи, яка повинна виконувати обов'язки. Відповідно, існування обов'язку робить можливим існування права. Ефективність цієї формули забезпечується тим, що суспільні відносини дзеркальні, тобто якщо особа хоче реалізувати своє право, вона зобов'язана поважати або хоча б не порушувати аналогічне право іншої особи [231, с. 226].

Теоретичне тлумачення ідеї правопорядку відображує історичні особливості організації суспільного буття й засвідчує спрямованість людини на реалізацію своїх прав із допомогою різних соціальних інститутів. При цьому з одного боку, суб'єктивні підстави правопорядку виражають особистісні цінності людини, а також її ставлення до суспільного устрою, готовність підтримувати або порушувати соціальні норми. З іншого боку, в установленому соціальному порядку людина набуває нових якостей шляхом соціалізації й реалізує їх у залежності від особистого ставлення до соціальних норм [231, с. 226].

Стабільний і міцний правовий порядок можна встановити тільки там, де існує авторитет та повага до кожної людини, де створена обстановка неухильної дії права, впевненості громадян у непохитності їх прав, у тому, що будь-які порушення юридичних норм будуть виявлені й викоренені.

Акцентуючи увагу на тому, що правопорядок має високу суспільну цінність унаслідок того, що, підтримуючи стабільність у соціумі, дає змогу абсолютній більшості людей нормально виконувати свої найважливіші життєві функції А.В. Юдин у своєму дослідженні наголошує: «існування людини» в суспільстві завжди протікає в контексті порядку, управління, множини життєвих стабілізуючих орієнтирів, покликаних убезпечити, зробити корисними й нормальними її відношення

з іншими людьми. Сьогодні багато країн зіштовхнулися з тим, що право дедалі частіше розглядають й використовують як «загальний еквівалент», який нібито може підміняти собою дію інших нормативно-регулятивних систем, уже менш ефективних. Це означає, що право має якимось чином увібрати в себе можливості й способи організації суспільного життя, властиві неправовим суспільним формам. Чи відбувається це насправді? Так, відбувається, і цей процес об'єктивно приводить до того, що діюче сучасне право розвивається в розмаїтті своїх форм [282, с. 3].

Виходячи з того, що реалізація права у будь-якій його формі або виду втілюється у правовому порядку, Т. Подорожна резонно зауважує, що «відсутність правового порядку справляє руйнівний вплив на суспільство, унеможлиблює задоволення потреб, забезпечення інтересів та цілей. Це може проявлятися, насамперед, у незахищеності прав, свобод та інтересів громадян, позбавленні гарантій соціального захисту і добробуту, соціальному розшаруванні суспільства, свавіллі з боку органів влади, недосконалості прийнятих законів та інших нормативно-правових актів, низькій якості діяльності правозастосовних органів і, нарешті, в неправомірній поведінці інших суб'єктів права» [204, с. 16].

Соціальний порядок – взаємовідношення індивідів, визначене нормами поведінки як обов'язкове і, в результаті чого, кожен індивід моделює свою поведінку відповідно до цих правил.

Будь-які суспільні відносини – це частина соціального порядку, в якому діють визначені правила поведінки. В сучасному суспільстві кожен має чимало соціальних зв'язків і виконує різні ролі: є членом сім'ї, релігійної общини, працівником підприємства тощо. Індивід так надійно включений, інтегрований до складу суспільства, що існування поза ним неможливе. Лише завдяки суспільству відбувається заснований на вигоді постійний процес взаємності та взаємовигоди, який є основою всіх суспільних норм, у тому числі й правових норм. Право не зводиться до правил визначення меж у випадку соціальної боротьби та соціальних

конфліктів – його основна мета спрямована на встановлення й підтримку щоденного мирного плину життя й природного правового порядку в суспільстві, на створення базису функціонування суспільства.

З метою забезпечення поведінки індивідів, яка за певних обставин відповідає інтересам певної соціальної спільноти, остання вживає заходи для організації поведінки своїх членів, задля недопущення свавілля з боку кожного окремого індивіда, встановлення й тримання визначеного порядку в суспільних взаємовідносинах.

Цей порядок створюється в процесі практичного здійснення існуючих на цьому етапі розвитку соціальних норм, відображаючих відносини, які певна суспільна група хоче впорядкувати. Норми права і моралі, традиції й звичаї є правилами поведінки, являють собою свого роду формули, в яких сконцентована суспільна необхідність щодо поведінки індивіда в його взаєминах з тими чи іншими спільнотами й іншими індивідами, щодо діяльності соціальних груп і громадських інститутів. Вони реалізуються у вчинках не ізольовано, а як частини єдиної цілісної системи соціального регулювання поведінки у суспільстві.

Питання впливу системи соціального регулювання на різні сторони життя та еволюції соціуму досить детально викладено в працях В. Д. Сорокіна. Автор виокремлює два різновиди єдиного соціального середовища: соціально-моральне середовище, де діє обширна система норм моралі, звичаїв, традицій, а також не правових норм громадських об'єднань. Другий вид – соціально-правове середовище, яке вимагає регулювання відносин за допомогою специфічних соціальних правил, установлених або санкціонованих державою [244, с. 10]. В соціально-правовому середовищі розгортається функціонування механізму забезпечення правопорядку. Саме тут вводяться загальнообов'язкові норми та «правила» поведінки учасників суспільних відносин, установлюються форми і методи захисту від порушень «правил», у тому

числі, з можливістю застосування примусових заходів зі сторони держави.

Сучасний соціальний порядок охоплює систему вольових, ідеологічних суспільних відносин, що зумовлені економічним базисом і характеризуються відповідністю поведінки їх учасників панівним у суспільстві соціальним нормам, правовим нормам, нормам моралі, громадських організацій, нормам релігії, звичаям, традиціям, ритуалам, при цьому до них входять тільки соціально значимі суспільні відносини.

Сучасний соціальний порядок – складне динамічне соціальне явище, в якому тісно взаємопов’язані й переплетені мотиви політичного, економічного, культурного й правового характеру, наявні внутрішньодержавний і міжнародні аспекти, переплітаються класові, національні та загальнонародні інтереси. Соціальний порядок проявляє себе в найрізноманітніших суспільних відношеннях, взятий поза якими він втрачає свій зміст.

Із розуміння діалектики соціального порядку як системи, можна зробити висновок, що він складається зі структурних елементів (частин), виникаючих на основі реалізації тих чи інших соціальних норм: моралі, релігії, звичаїв. Разом із тим, в системі останніх саме право постає важливим юридичним і політичним інструментом забезпечення соціального порядку.

Правовий порядок – порядок, оснований на праві. Поза правом чи без права правопорядок немислимий. Право – це початок існування правової матерії, правопорядок – кінцевий результат. Останній складається і функціонує як результат фактичної реалізації правових норм та принципів. «Право, – зазначає з цього приводу В. В. Борисов, – це та основа, на якій здійснюється процедура встановлення і функціонування правового порядку, що зумовлює впорядкований стан найважливіших сфер суспільного життя. Злагоджена діяльність органів держави, громадських організацій, поведінки громадян, усіх ланок

політичної системи, їх врегульовані взаємовідносини неможливі без упорядковуючої дії правових норм» [50, с. 175].

У процесі формування правового порядку правові норми виступають його нормативною базою, оскільки в них закарбовані моделі, стандарти та зразки поведінки в типових правових ситуаціях суспільних відносин. В зв'язку із тим, що норма права передбачає обставини та можливі варіанти поведінки учасників правового порядку, всі правові дії і поведінки відбуваються за певною схемою, за повторюваними зразками. Дотримується схема, виконуються встановлені зразки – є правовий порядок і встановлений ритм суспільного життя. Порушується схема, відступають від зразка – руйнується порядок, виникає дезорганізація, хаос і свавілля [50, с. 186].

Наряду з іншими соціальними нормами, право відіграє роль соціального контролера в суспільному регулюванні і, як результат, не може бути повно та всебічно досліджено поза соціальними зв'язками. Право – це результат впливу соціальних факторів на систему норм і зворотній вплив цієї системи на задоволення соціальних потреб людей. По вузлових елементах системи правового регулювання можна з мінімальною погрешністю визначити, з яким саме суспільством ми маємо справу – простим чи складним, відкритим чи закритим, моносоціальним чи полісоціальним. Більше того, за справедливим зауваженням Л. Фрідмана, сучасне право відображає переміни соціального характеру не тільки окремих держав, а й світової спільноти у цілому. Політична культура як індикатор суспільної свідомості є тим середовищем, в якому соціальні потреби оформляються в політичні вимоги, що відображають той чи інший ступінь зрілості суспільства. Тому на підставі зростання політичної активності, зміни характеру вимог до правової системи, розподілу їх по соціальних прошарках суспільства можна говорити про розвиток політичної та правової культури членів цього суспільства [208 , с. 278]. Останнє, своєю чергою, свідчить про те, що як право треба

вивчати передусім у соціальних проявах, тобто його необхідно досліджувати соціально-науково, так й правовий порядок слід визначати як результат масово-стихійної соціальної діяльності індивідів.

Право підпорядковане й евентуальне по відношенню до суспільних життєвих відносин. Саме разом з іншими соціальними нормами воно відіграє роль соціального контролера в суспільному регулюванні і, як наслідок, не може бути повно та всебічно досліджене поза соціальними зв'язками. Здійснюючи спробу оцінити значення соціологічного підходу до пояснення сучасних явищ глобалізації права, серед яких особливо істотною є децентралізація правових порядків у західних суспільствах, Г. Тойбнер переконував, що такі правові регулятори, як професійне й локальне самоуправління, право транснаціональних корпорацій, міжнародні юридичні фірми, розвиваються незалежно від держави та її права, а для опису цих регуляторів не підходять терміни й концепції, взяті з традиційної теорії права; ці регулятори будуть отримувати захист політичних інститутів, які розвиваються у формах соціальних комунікативних зв'язків і процесів [292].

Соціальний порядок формуються безпосередньо через міжособистісне спілкування. Він не є виключно продуктом волі владарюючого суб'єкта, а результатом згоди між людьми, відображаючи внутрішню фактичну впорядкованість життя соціальних груп [15, с. 8].

Щоб зрозуміти джерела, розвиток та сутність правопорядку, потрібно, перш за все, вивчити порядок, існуючий в суспільстві. Причина невдач чималої кількості спроб визначити правовий порядок полягає в тому, що вони виходили із правових положень (законодавчих норм), а не з цього порядку. Подібно тому, як у далекому минулому право являло собою порядок, який існував у родах, сім'ях, домашніх спільнотах, сьогодні його треба шукати в нормах, котрі визначають внутрішню будову соціальних союзів, в договорах і статутах, розроблених за допомогою узгоджень. Право створюється суспільною самодіяльністю,

воно підпорядковане по відношенню до суспільних відносин. Соціальне право має своїм завданням створення порядку в рамках соціальних груп і між ними. Подібне упорядкування відбувається шляхом спонтанного формування правил поведінки учасників соціального спілкування. Актуалізуючи рольове значення соціологічного підходу у процесі пізнання права, М.В. Антонов такі упорядкування характеризує наступним чином: люди сприймають деякі приписи як обов'язкові; ці приписи закріплюються в уявленнях людей як норми належного; і у фактичній поведінці людей ці норми втілюються з часом в юридичні акти» [14, с. 577].

В рамках соціальної філософії основними способами визначення того чи іншого поняття є так звані атрибутивний (за допомогою виділення тих вузлових властивостей і якостей, що притаманні визначуваному феномену) або субстанціальний (за допомогою виявлення сутнісних, основоположних, базових характеристик, які властиві тільки йому як внутрішньо відокремленому від інших явищ). Характеризуючи феномен правового порядку в правознавчому аспекті, достатніми виявляються його атрибутивні характеристики, водночас у соціоемпіричному ракурсі можна виявити можливість об'єднання атрибутивного й субстанціального начал соціального порядку. Правовий порядок – серцевина більш широкого соціального явища – соціального порядку. Те, що притаманне другому характерне й для першого. В свою чергу, специфіка правового порядку накладає серйозний відбиток на соціальний порядок.

Усебічний аналіз наукової літератури засвідчує: в науково-теоретичних дослідженнях і теоретико-правових працях вітчизняних й зарубіжних учених-правознавців зустрічаються різні позиції та погляди на дослідження поняття «соціальний порядок» і співвідношення його з «правовим порядком». Однією із найбільш установлених і розповсюджених позицій в юридичній науці є теоретико-правове

дослідження і аналіз поняття «соціальний» порядок» у широкому та вузькому смисловому значенні.

У широкому смисловому значенні під соціальним порядком прийнято розуміти сукупність всіх соціальних зв'язків і відносин, які складаються під впливом всіх соціальних норм, на відміну від правового порядку, що включає в себе лише відносини, регульовані нормами права.

Традиційно в літературі в контексті загальної характеристики соціального порядку нерідко можна зустріти два підходи до дослідження цього поняття: семантичний, де основне завдання дослідника охопити сутність риси явища, усвідомлюваного ним як соціальний порядок на конкретному історичному етапі, та функціональний, де такий порядок визначається як мета діяльності державних і недержавних інститутів.

Соціальне життя вимагає порядку, врегульованості соціальних відносин й це становить завдання для будь-якої влади. З позиції широкого, загальнофілософського розуміння поняття правопорядок й право у своєму змісті можуть збігатись, оскільки їх сутність єдина – порядок, норма, реалізація свободи. Крім того, в праві діють спільно принцип порядку й принцип свободи. Для наведення в суспільстві порядку право підпорядковує волю окремих осіб суворим нормам. Проте й окремим особам воно надає й забезпечує свободу волевиявлення у визначених межах. В такому ракурсі призначення правового порядку аж ніяк не вичерпується державною волею, у ньому фіксовані й загальносоціальні й особистісно значимі начала.

При цьому слід зауважити, що на рівні буденної свідомості соціальний порядок розуміється здебільшого дещо спрощено у вузькому смисловому значенні, а саме як порядок у громадських місцях – на вулицях, площах, у парках, в скверах, у транспортних засобах загального користування.

Для характеристики правового порядку як наукового поняття має значення розгляд його співвідношення з поняттям соціального порядку.

Сучасний рівень дослідження категорій «соціальний порядок» і «правовий порядок» дозволяє говорити про подібність та відмінність їх значень. Спільними для цих понять є мета й механізм використання. Головне, що їх об'єднує – це те, що, забезпечуючи впорядкованість систем суспільних відносин, вони виступають формою управління й організації суспільного життя, зумовлюючи його певний стан. Як соціальний порядок, так і правовий порядок мають визначену соціальну мету, чітку структуру, слугують для виконання окресленого завдання, несуть важливе соціальне навантаження – забезпечують ефективний поступальний розвиток суспільства, цілеспрямовану координацію всіх видів суспільних відносин в інтересах реалізації ідей соціальної справедливості.

Основною відмінністю правового порядку і соціального порядку виступає змістовна широта характеристики явища, яке ці поняття змальовують. Поняття «правового порядку» націлене на опис уявлень про суспільство, відображених в юридичних документах, і з цього погляду є спеціальним або «професійним». Поняття «соціальний порядок», включаючи також юридичну складову, враховує поряд із нею інші рівні уявлень: культурні, психічні, моральні, професійні тощо, які відображаються у звичаях, традиціях, моральних устоях тієї чи іншої спільноти.

Співвідношення категорії «соціальний порядок» і «правовий порядок» указує на те, що за своєю природою дані поняття є соціально-правовими, при цьому необхідно зважати також і на те, що в юридичній науці мають місце вказівки на конструктивні відмінності між ними, які полягають у такому:

по-перше, категорії «соціальний порядок» і «правовий порядок» не збігаються за своєю генезою, походженням, еволюцією; якщо соціальний порядок історично виникає разом із виникненням та становленням людського суспільства як його органічна частина й умова існування, то

правовий порядок як політико-юридичне явище зароджується значно пізніше, а саме – коли виникає публічна влада.

Історично підтримання соціального порядку початково було справою самого суспільства, а не публічної влади, позаяк, суспільство зі своїми правилами й звичаями склалося раніше, ніж держава. У вітчизняній історії соціальний порядок був справою общинних старійшин виборних людей, народного зібрання. Власне правовий порядок, що спирався на писане право, а не тільки на звичаї, був уведений зі створенням перших правових документів. Із централізацією влади стає доцільним, з одного боку, введення спеціальних чинів і відомств для охорони правового порядку. З іншого боку, для публічної влади завжди було вигідніше і зручно залучати до участі в охороні правопорядку представників суспільства;

по-друге, соціальний порядок і правовий порядок мають різну нормативну основу; якщо правовий порядок базується на праві й постає врешті-решт кінцевим результатом його реалізації, то соціальний порядок є наслідком дотримання не тільки правових, а й всіх інших соціальних норм – моральних, корпоративних, звичаїв, традицій, релігійних тощо. Тобто соціальний порядок, на відміну від правового порядку – це результат загальносоціальної регуляції, яка, звичайно, включає в себе й правове регулювання суспільних відносин.

Сучасний соціальний порядок охоплює систему вольових, ідеологічних суспільних відносин, що зумовлені економічним базисом і характеризуються відповідністю поведінки їх учасників панівним у суспільстві соціальним нормам, правовим нормам, нормам моралі, релігії, звичаям, традиціям, ритуалам, при цьому до них входять тільки соціально значимі суспільні відносини. Іншими словами, соціальний порядок, на відміну від правового порядку – це результат загальносоціальної регуляції, яка звичайно, включає в себе й правове регулювання суспільних відносин. На динаміку розвитку сучасного соціального

порядку справляють вплив різні соціальні регулятори, серед яких можна виділити такі, як право, мораль, релігія, звичаї та ін. У сукупності норми цих соціальних феноменів, як частини єдиної системи соціального регулювання, реалізуються у вчинках людей, і як результат цього стає можливим досягнення соціального порядку в цілому;

по-третє, соціальний порядок і правовий порядок по-різному забезпечуються: якщо соціальний порядок опирається на силу суспільної думки, заходи державного впливу, то правопорядок включає також ще й особливий апарат примусу; за першим стоїть виключно вплив (тиск) всього суспільства, за другим ще одна складова – могутність публічної влади. При порушенні правопорядку й соціального порядку виникають різні наслідки: в першому випадку можуть бути застосовані юридичні санкції, у другому – передусім заходи морального характеру;

по-четверте, правопорядок і соціальний порядок не тотожні за своїм обсягом, змістом, елементним складом; останній через вищевказані причини ширше першого.

Правовий порядок виступає ядром, центральним елементом соціального порядку і вирішальною мірою компенсує його, оскільки істотна маса найбільш значних і принципових відносин фіксується, опосередковується, охороняється та захищається правом, зокрема, відносини власності, соціально-економічного й політичного устрою, правовий статус особи, її права, свободи, юридичні обов'язки.

Оскільки правовий простір теж доволі обширний і за його межами знаходяться тільки моральні, етичні, духовні, особисті, інтимні, дружні й ряд інших суспільних відносин, які не вимагають правової регламентації або навіть об'єктивно не підконтрольні та не підпорядковані такого роду правовому регулюванню, однак грань між правовими й суспільними відносинами не врегульованими правовими нормами, здебільшого прозора та невидима. Незважаючи на те, що правовий порядок формулює, головню, волю публічної влади, у ньому неупереджено зацікавлені як

окремі громадяни, так і суспільство в цілому.

Правовий порядок – це дзеркальне відображення фактичних соціальних відносин, тому право має спиратися не на публічну владу, а безпосередньо на соціальні запити та потреби. Право не зводиться до правил визначення меж у разі соціальної боротьби та соціальних конфліктів, адже його основна мета спрямована на встановлення й підтримку щоденного мирного плину життя й природного правопорядку в суспільстві, створення основ функціонування суспільства. Право не існує саме по собі, всі правові інститути одночасно виступають психічними, культурними, економічними, політичними феноменами, тому система права володіє лише відносною автономністю. Юриспруденція не може обмежуватися вивченням законодавства, а саме догми права, оскільки в такому разі неможливе його вдосконалення [113, с. 516]. Тільки соціальна дійсність правового порядку дає можливість оцінити чинне законодавство, систему права, отже, формулювання критеріїв її зміни та вдосконалення.

Актуалізуючи, з одного боку, соціологічну зумовленість змісту правового порядку, а з іншого – соціологічну зумовленість ефективності права, на перший план виходить вимога вивчення соціального життя і тих процесів, які в ньому відбуваються. Така методологічна складова дає можливість зробити приписи законодавця більш гнучкими, такими, які відповідають інтересам їх виконавців, втілити їх у такі форми, які можуть бути пристосовані до різних змін в суспільному житті, зберігаючи в той же час їх сутність.

Керуючись такою методологічною координатою, В.І. Гойман-Червонюк стверджує: «правопорядок – це оснований на праві реальний стан суспільних відносин, що характеризує ступінь задоволення учасниками цих відносин найрізноманітніших інтересів і потреб» [76, с. 292]. Беручи за основу вищезауважений підхід, можна констатувати, що у процесі пізнання істинної природи права та правового порядку

актуалізується не умоглядні, ідеальні моделі й конструкції права, як це прийнято визнавати в межах юридичного позитивізму та досягло свого апогею в доробках його представників, а правова дійсність зумовлену соціальними запитами у всій її багатогранності, неповторності й багатстві.

Будь-який соціальний порядок (формальні та неформальні, постійні або перехідні його елементи) організовуються соціальними нормами, які напряду відображають природу певного суспільства і визначають становище й взаємовідносини його членів. Водночас не кожна соціальна норма здатна зберегти форму, яку їй надала її спонтанна еволюція в руслі соціальної життєдіяльності. Інколи вона потребує у більшому обсязі гарантій своєї постійності й чіткості, яку їй забезпечує законотворча та правозастосовна практика.

В історії правової думки чимало прикладів обґрунтування соціологізації права та його зв'язку із правовим порядком, однак витоками прагнення вивчити право з точки зору його ролі в суспільному механізмі знаходимо в науковій спадщині родоначальника соціологічного напрямку в юриспруденції – Є. Ерліха. Покладена в основу його досліджень теза про пошуки права не в законах, а в суспільстві, сприяла як викриттю властивого позитивізму відриву права від його реального соціального змісту, так і руйнуванню нормативного уявлення про право, як про формально визначену систему санкціонованих державою юридичних норм [169, с. 40–41]. Проявляючи повний нігілізм по відношенню до «будь-якої системи твердо установлених правових правил», які не можуть охопити всю повноту життя, вчений зауважував: «ніяка теорія застосування права не може ліквідувати той дійсний факт, що всяка система твердо установлених правових правил по всій природі завжди має недолік, і що в сутності вона зразу старіє, як тільки установлюється. Так що вона навряд чи здібна оволодіти теперішнім і ні в якому випадку – майбутнім» [102, с. 64].

Є. Ерліх показував обмеженість «цільового методу» в правознавстві й вважав, що «право – це упорядкування». Підтримування структури суспільства, яке Є. Ерліх розумів як суму людських асоціацій, залежить швидше від «внутрішнього порядку», ніж від правової норми [273, с. 269]. Тим самим австрійський соціолог права взяв за основу відліку не зовнішній поверхневий рівень реалій права (такий, яким виступає право юристів або право держави), а, крім цього, займався вивченням найбільш глибокого шару дійсності, спонтанного внутрішнього світового порядку, самого суспільства, пояснюючи умови, необхідні для того, щоб із цього порядку появилися нав'язувані зверху норми» [89, с. 670].

«Найсумніше, – стверджував науковець, – те, що в цей час чимало правознавців актуалізують формулювання понять закону й звичаєвого права, шукаючи новизну, очевидно, зовсім не в тому місці, де її треба шукати. У питанні про джерела права мова зовсім не йде про те, як юридичні правила, які повинен застосовувати суддя або службовець, набувають для нього обов'язкової форми. Право складається не з юридичних пропозицій, а з юридичних інститутів; хто хоче сказати, які джерела права, має пояснити звідки виникли держава, церква, община, сім'я, майно, договір, спадщина, унаслідок чого вони змінюються й розвиваються. Призначення теорії джерел права полягає в тому, щоб за рушійними силами розвитку знайти принципи організації права; тут не достатньо вказати на форми, в яких фіксуються правові норми, точніше, певний вид правових норм». «Отже, перше питання науки про право – питання про походження права – переходить у питання про те, які інститути впродовж історичного розвитку сприяли розвитку правових відносин і з допомогою яких суспільних процесів відносини стали правовими» [102, с. 135]. Керуючись такою методологією, учений украй однозначно, чітко й виразно здійснює своє методологічне самовизначення як дослідника права, а також фіксує своє розуміння природи права – воно у величезній більшості своїй, а отже і у своїй суті є правом суспільства.

Як бачимо, «візитівкою» соціально-правової філософії Є. Ерліха виступає теза про соціальне призначення права, яке виникає в процесі соціальної взаємодії і завданням якого є регулювання «внутрішнього порядку соціальних союзів». Учений зауважує, що в пануючій позитивістській теорії поняття права пояснюється лише правовими положеннями. Той факт, що центр ваги права лежить у його організаторській функції і ця функція тільки в деяких випадках проявляється через правові положення, а в основному має місце в суспільному праві, залишається від юристів-позитивістів прихованою, заважає утвердженню нових поглядів на порядок права як на одне ціле всіх людських стосунків.

Соціальним джерелом формування правового порядку слід визнати суспільні відносини, їх динаміку, соціальну практику, виникнення нових потреб, механізмів захисту інтересів та інші соціальні трансформації. Актуалізуючи питання соціальної природи правового порядку в такому ключі, Ю. Бородін зазначає, що «правовий порядок є станом суспільного і державного життя, який виникає та функціонує внаслідок урегулювання, упорядкування суспільних відносин нормами права та юридичними актами відповідно до вимог і принципів законності, гарантується державою, іншими суспільно-політичними інститутами» [51, с. 218].

Ідея правового порядку покликана виразити право як всеохоплюючу структуру, певний якісний стан суспільства й самої правової системи, каркас правової реальності. Оскільки право соціально детерміноване, воно завжди залежне від соціальної структури й соціального порядку. Відповідно й сутність останнього виражається у здатності слугувати засобом задоволення потреб та інтересів суспільства.

Потрібності й інтереси суспільства в усі часи вимагали впорядкованості та стабільності соціального життя. Дедалі актуальнішими в теперішній час стають проблеми розвитку цивілізованого громадянського суспільства. Їх розв'язку неможливо

увияти без наявності належного правового порядку як необхідної умови нормального функціонування всіх соціальних сфер. Останнє пояснюється тим, що відсутність правового порядку справляє руйнівний вплив на суспільство. Це може проявлятися, насамперед, в незахищеності прав, свобод та інтересів громадян, загрозі життю, здоров'ю й гідності людей, позбавлені гарантій соціального захисту і благополуччя, у соціальному розшаруванні суспільства, свавіллі органів влади тощо.

1.2. Соціодинамічна природа правопорядку

Кожен правовий порядок – це, насамперед, спосіб буття права, його реалізація в системі соціальних відносин і залежностей. Він органічно фіксує в собі як об'єктивні, так і суб'єктивні основи життєдіяльності конкретного суспільного організму. Саме правовий порядок виявляється особливим способом інтеграції соціуму, а також фактором, за допомогою якого суспільство забезпечує залагодження виникаючих соціальних конфліктів легітимними й в своїй основі ненасильницькими методами [25, с. 50]. Трактуювання вищезгаданої загальноприкладної проблеми онтологічного призначення правового порядку в контексті співвідношення розуміння права як інструменту забезпечення правового порядку, знайшло відображення у працях Е. Хирш. Критикуючи емпіризм американської соціології права, німецький вчений зазначає: «право існує в потоці соціального життя. Як настанова щодо поведінки, воно формується на основі соціологічно встановлюваних і верифікованих постійних і змінних факторів соціальної дійсності» [260, с. 287].

Право постійно збільшує сферу суспільного впливу, внаслідок чого ставиться більше вимог до правового регулювання [132, с. 68]. Однак право лише тоді виконує свою функцію регулятора суспільних відносин,

коли воно виконується в дійсності. Життя норм права полягає не тільки і не стільки в їх наявності, існуванні, скільки у функціонуванні, реалізації. Лише в русі права від можливості до дійсності, при втіленні правових приписів у реальних вчинках і діях людей виявляється його призначення, дієвість і ефективність [196, с. 202]. У зв'язку із цим важливими основами формування правового порядку є не тільки ствердження про єдність права й суспільства, а й відповідно, заклик до постійної корекції писаного права згідно зі змінами в соціальній структурі.

Правовий порядок як метаюридична категорія відображує соціальні, культурні й особистісно-буттєві якості суспільної динаміки [26, с. 24]. Цілі правового порядку визначаються не тільки (і не скільки) необхідністю виокремлення чинних і належних державних поліцейських функцій, а й відтворенням об'єктивного змісту виникаючих нових правовідносин, які спочатку називають благоустроєм і благочином, потім добробутом і безпекою, а відтак – соціальним порядком і соціальною безпекою.

Право – інструмент, який слугує для спрямування суспільного розвитку, зміни суспільства та забезпечення правопорядку. У жодній сфері суспільного життя немає зупинки. Постійні зміни життєвих обставин, вимагають нових правових приписів, замінюючи, доповнюючи або змінюючи існуючі норми [63, с. 84]. Останній факт пояснюється тим, що сучасний розвиток суспільних відносин настільки багатогранний, що у праві неможливо все передбачити, а тим більше закріпити у формальних джерелах. Соціальні проблеми, що вимагають нормативного втручання, невичерпні. Одного разу визначивши деякі правила, правотворець, ґрунтовніше осмислюючи об'єкт регулювання, часто зіштовхується з необхідністю нових, більш детальних, зрозумілих, докладних визначень – аж до опису того, якому суб'єкту, як, в яких умовах необхідно діяти. Звідси – геометрична прогресія зростання кількості нормативного матеріалу, від якого не рятують заходи очищення

правового масиву від неактуального матеріалу, що, як правило, супроводжують введення в дію знову створюваних актів [53, с. 65].

Аналізуючи право не як сукупність норм, застосовуваних для розв'язання конкретної задачі, а як живу систему, що постійно розвивається за своїми внутрішніми законами, К. Тит'єс зауважує, що типово як в міжнародному правовому порядку, так й у внутрішньодержавному відбувається зміна інструментів управління й міжнародна або внутрішньодержавна правова система набуває нові правові рамки за рахунок втрати правової стабільності. «Незважаючи на те, що в більшості підручників з міжнародного права стверджується, що норми можуть бути закріплені тільки у визначених джерелах права, міжнародна спільнота сьогодні багато в чому залежить від правових рішень, які або не вписуються в правову догматику, або роблять це з великими труднощами» [253, с. 135].

Правовий порядок не можна розуміти як незмінність і тверду стійкість, як строгу відповідність норми дійсності, належному й існуючому. Правові процеси зумовлені переважно суспільними потребами й інтересами, а також відповідними їм цілями. Саме мета правопорядку повинна, згідно з Р. Паундом, бути особливою турботою і практиків, і теоретиків юриспруденції та соціальної філософії. Взаємозумовленість мети потребами й інтересами соціального організму робить юриста свого роду «соціальним інженером». Тому правовий порядок, на думку відомого представника американської прагматичної школи не може бути ні зрозумілий, і здійснений без зв'язку з тими проблемами, якими живе соціум. І внаслідок цього він динамічний, оскільки проблеми та потреби завжди мінливі.

Враховуючи вищесказане правопорядок можна розглядати як мету правового регулювання, тобто порядок, досягнення якого прагне законодавець та як процес, тобто динаміку правовідносин, їхній розвиток та вдосконалення. У жодній сфері суспільного життя немає зупинки.

Сучасний розвиток суспільних відносин настільки багатогранний, що у праві неможливо все передбачити, тим більше, закріпити у формальних джерелах. Соціальні проблеми, що вимагають нормативного втручання, невичерпні. Отже, важливі не тільки твердження про єдність порядку й суспільства, але й заклик до постійної корекції писаного права згідно зі змінами в соціальній структурі.

Усі форми права змінюються тільки під природним впливом змін умов життя соціальних спільнот, які визначають їх існування. В результаті впливу системи норм соціального регулювання на поведінку людей забезпечується соціальний порядок, що відповідає потребам сучасного етапу розвитку суспільства й представляє собою цілісну динамічну систему, елементи якої постають як результат реалізації відповідних видів соціальних норм [180].

Соціальний порядок не тільки передує в часі юридичним положенням (нормам), а й являє собою також базисну основу, з якої випливають конкретні юридичні приписи [79, с. 99]. Зміна правового порядку – дзеркальне відображення зміни (динаміки) фактичних соціальних відносин та зміни права, яке повинно опиратися безпосередньо на соціальну дійсність. Сучасний німецький юрист М. Ребіндер у зв'язку із вищезазначеним стверджує, що не специфічність кожного із представників суспільства відіграє роль, а однорідність їх господарських і суспільних життєвих умов, які сприяють виникненню однорідних правових фактів і тим самим однаковому правовому оформленню. Крім цього, певна частина правової скарбниці належить культурній спадщині поколінь, які віджили, так що кожен новий соціальний союз укладається на основі традиційних форм порядку. При цьому відбувається постійне пристосування до нових потреб і відносин [291, р. 15]. Старі правові форми повинні вибувати (*ausgeschieden*), а нові – адаптуватись. Як наслідок, М. Ребіндер приходить до висновку, що факти права, які виникають в окремих місцях, залежно від їх важливості,

отримують загальне розповсюдження. Будучи засобом задоволення суспільних і господарських потреб, ці факти стають одним напрямком права, тобто одною організаційною формою всього суспільства. Замість того, щоб обґрунтовувати необхідність суворої регламентації суспільних відносин нормами закону, слід вимагати зворотного – керуватися нормами фактичних життєвих відносин [160, с. 40].

Вивчення соціального порядку – особливе завдання соціології права, яка відрізняється від догматичної юриспруденції, завперш, своїм цілком безпристрасним методом, що базується на спостереженні. Якщо завдання догматики правознавства полягає у вивченні текстів законів, то завдання соціологічного підходу – установити, як ці закони діють в окремих країнах чи в окремих соціальних групах [79, с. 114]. Подібне спостереження за правовим життям, на думку вченого, має зводитися до збирання, опису й аналізу фактичних даних. Саме використання такої методології приводить до того, що право здатне достойно виконувати функцію соціального контролю, стимулюючи соціальну поведінку людей, повідомляючи інформацію про бажані та шкідливі зразки поведінки.

Разом із тим, заради справедливості, слід зауважити, що абсолютизація цілісного бачення права в аспекті фактичності й нормативності, яке лежить в основі формування соціального порядку може привести до ідеї фактичної відсутності меж між юридичною та соціальною дійсністю норм і правил. Саме останнє дає привід критикам дорікнути у методологічній невиразності і методологічній невизначеності абсолютизації такого підходу. В умовах, коли правопорядок, власне як й саме право, знаходиться в суспільстві, виробляється суспільством і немислиме в аспекті чистої повинності, у відриві від фактів соціального життя, залишається проблематичним питання про те, як поєднати в одному соціологічному сприйнятті нормативний характер права й фактологічний аспект правової поведінки. Оскільки соціологію цікавлять факти, то для нормативності не залишається місця, якщо не припустити

тут наявність фактора, який стоїть за нормативністю й впливає на її фактичне здійснення. Така методологічна підстава може бути сприйнята критично, оскільки надто просто назвати фактом усе соціальне право [124, с. 434]. Так, намагаючись обґрунтувати соціальну детермінованість права, при ототожненні правового порядку із соціальним порядком й зведенні його виключно до соціальних відносин, при такому розумінні можна втратити або знівелювати специфіку окресленого поняття.

Як зазначав професор університету Ерлангена-Нюрнберга, Р. Циппеліус: «правова наука жодним чином не є частиною соціології, а являє собою нормативну науку. Правові судження мають принципово інший зміст – вони не описують, як фактично протікає регулярна людська поведінка, а визначають, як повинна вона протікати, тобто вони мають не дескриптивний, а прескриптивний зміст. Догматична правова наука займається систематичним порядком, викладенням і узагальненням правових норм, діючих у даній правовій спільноті. Її інтерес зосереджений на пошуку «належних усюди» правових суджень та опосередкуванні їх значення й смислу» [262, с. 252]. Такої ж думки дотримувався представник німецької юриспруденції Арнольд Гелен, який писав: «тільки нормативний порядок поведінки створює необхідну достовірність орієнтації і соціальну стабільність. Потреба в правовій надійності, з його погляду, слід доповнити потребою в смисловому орієнтуванні, припускаючи, що людина апріорі потребує схем і догматів для свого орієнтування в мінливому світі [286].

Незважаючи на використання деякими правниками-позитивістами відомих аргументів щодо неприйнятності ідей соціодинаміки права та соціоемпіричного підходу до розуміння правового порядку, останнім часом, у юридичній літературі спостерігається зростання чисельності прихильників останнього.

Соціоемпіричний підхід до пізнання правопорядку змушує як правника-теоретика, так і правника-юриста задуматися над таким:

обов'язковість права не може бути установлена шляхом простої інтерпретації та систематизації нормативних актів і судових рішень. Правові норми можуть залишитися бездіяльними, тобто без жодного застосування, тоді як застосовувані судами рішення можуть виявитися суперечливими одне щодо одного. Якщо юрист не бере до уваги реальне безпосередньо діюче, гнучке й рухливе право, яке знаходиться в безкінечному розвитку і яке, очевидно, віддільне від своєї соціальної сутності, він наражається на небезпеку створити абстрактне право, повністю відділяючи від існуючого права, найбільш ефективному в даному соціальному середовищі [89, с. 572].

Здійснюючи спробу оцінити значення соціоемпіричної моделі правового порядку для пояснення сучасних явищ динамічності та глобалізації права, з-поміж яких особливо істотна децентралізація правових порядків у західних суспільствах, Гюнтер Тойбнер переконував: такі правові регулятори, як професійне й локальне самоуправління, право транснаціональних корпорацій, міжнародні юридичні фірми, розвиваються незалежно від держави та її права, для опису цих регуляторів не підходять терміни й концепції, взяті з традиційної теорії права; ці регулятори будуть отримувати захист політичних інститутів, які, у свою чергу, розвиваються у формах соціальних комунікативних зв'язків і процесів [292].

Розгляд нормативної форми права в її здатності бути фактором соціальної еволюції суспільства має принциповим вихідним засновком таке: нормативна форма права приймається не сама по собі, а тією мірою, в якій вона в цілому або в окремих частинах змістовна. Останнє означає, що важливі не самі по собі норми права, а те, якою мірою в них виявляються втіленими суб'єктивні права і свободи, юридичні обов'язки [79, с. 83]. Іншими словами мова має йти тільки про норми, за допомогою яких кожна соціальна норма через дане відображення спрямовується до соціальних груп і кожного індивіда. В цьому сенсі першочергової уваги

заслуговує те, що всяка правова система неминуче стикається зі складною проблемою: вона повинна відповідати, з одного боку, вимогам стабільності, а з іншого – неминучості змін. Право повинно бути фіксованою основою для регулювання людської діяльності, але постійні зміни умов життя суспільства вимагають постійних поправок, а отже, правовий порядок постійно змінюється у відповідності до змін в суспільному житті, які він забезпечує.

Розгляд правового порядку як елемента соціальної динаміки дозволяє виявити його можливості й перспективи в процесах розвитку сучасного суспільства. Представник реалістичної школи в праві Р. Паунд у зв'язку із цим аспектом зауважив: «Слід аналізувати як функціонують правові норми і як необхідно створювати їх, щоб з їх допомогою досягти відповідного результату, а не відсторонено розглядати їх зміст» [290].

Регулювання суспільних відносин не може бути зведене виключно до нормативного впливу на поведінку. За справедливим переконанням Г.В. Мальцева, можна будувати плани, ставити, на перший погляд, здійсненні цілі і прагнути їх досягнення, однак у вирішальний момент ретельно продумана стратегія дій перекреслюється якою-небудь непередбаченою зовнішньою обставиною або чиєюсь волею. Задачі соціального факторного регулювання, що являє собою досить нестійке сполучення об'єктивних і суб'єктивних начал, розв'язуються в умовах відносної визначеності, яка певною мірою може бути усунена засобами соціальної регуляції. Крім того, ці задачі іноді автоматично зсуваються з одного предмета регулювання на інший – з поведінки на відносини, із вчинку на діяльність [165, с. 251]. Унаслідок цього основна увага правового аналізу все одно буде зведена до здатності правових інституцій впорядковувати змінне соціальне середовище. Право щоразу поставатиме інструментом для досягнення бажаних соціальних цілей, а зміна доктринальних пріоритетів відбуватиметься у наступному ключі: замість

запитання «що таке правовий порядок?» постане інше питання «як правопорядок діє?».

Аналізуючи концепцію правового порядку в ракурсі поняття «дієвого стану» цікавою видається точка зору Л. В. Ращупкіна, який у своєму дисертаційному рукописі визначив правовий порядок у розумінні якісного правового стану, що виражається в функціонуванні суспільства як системи суспільних відносин у заданих правом параметрах. З наведеного формулювання поняття «правовий порядок» можна встановити, що дослідник цієї проблеми між категоріями «якісний дієвий (функціональний) стан спільних відносин» і «правовий стан суспільних відноси» чітко ставить знак рівності й уживає їх як тотожні [221].

У вищевикладеному ракурсі характеристики правового порядку як категорії загального рівня, яка одночасно містить дві найбільш значущі ознаки структурного та функціонального, особливо рельєфно виявляється презумпція точності й дієвості в розумінні цього правового феномену.

Тільки привертаючи увагу до права в дії та дієвості правового порядку, можна відійти від вузького, позитивістського зациклювання на нормах законодавства. Останні ніколи не бувають повними й адекватними сучасним реаліям. Законодавство починає застарівати з того самого моменту, коли воно було сформульоване. Зміна соціальних умов неминуче приводить до того, що норми писаного права починають застосовуватися в дусі нового часу [121, с. 91]. У такому методологічному ключі, право починає визначатись не статично, як система норм, але й передусім як динамічна система, що охоплює сферу їх функціонування. За таким переконанням, право можливо дослідити лише в розвитку, як процес постійного взаємопереходу від генезису правових норм до їх соціальної дії, в широкому контексті структурних і функціональних зв'язків із соціальними чинниками дієвості та соціальної динаміки правового порядку [225, с. 69]. У зв'язку із вищезазначеним, відомий американський соціолог права Р. Паунд писав: «можливо

найбільш істотний прогрес у сучасній науці права – це перехід від аналітичної до функціональної точки зору. Функціональна позиція вимагає, щоб судді, юристи поєднували право з живою соціальною дійсністю, тобто – право в дії» [289].

Отже, соціологічна методологія, обґрунтовуючи правопорядок й право як елементи соціальної реальності, дозволяє врахувати все розмаїття факторів, які стають причинами появи того чи іншого виду правопорядку. Ця методологія передбачає актуалізацію соціального детермінізму правового життя [282, с. 14].

Враховуючи сказане, при соціоемпіричному визначенні правового порядку виникає, насамперед, необхідність співвіднести його зміст і форми з багатоманітними факторами та процесами суспільного буття, зокрема економічного, політичного, соціального й духовно-морального порядку. Відповідно повністю змінюється й смисл поняття «правовий порядок»: воно вже означає не світ логічно правильних норм, а постає соціальним виробництвом зусиль як держави, так й соціальних інститутів.

Дотримуючись соціоемпіричної методологічної координації, вивчення права й правопорядку виключно як статичних явищ, обмежених законом, істотно звужує його рамки. Загальні норми права не завжди можуть гнучко реагувати на соціально-економічну й політичну обстановку, що змінилася. У зв'язку із цим, соціальним джерелом формування права та правопорядку слід визнати суспільні відносини, їх динаміку, соціальну практику, виникнення нових потреб, механізмів захисту інтересів та інші соціальні трансформації.

Проаналізувавши науково-практичну літературу, таку закономірність можна простежити у рішеннях Європейського суду з прав людини прийнятих із метою забезпечення «живучості» Конвенції про захист прав людини і основних свобод, підтримування її ефективності.

У своїй діяльності Європейський суд з прав людини сповідує так звану модель переконливого прецеденту, тобто Суд додержується свого

попереднього тлумачення в усіх випадках, якщо нема належної підстави (*good reason*) від нього відмовитись. Таку позицію свого часу оголосив колишній голова Суду Л. Вільдхабер: «прецедентів слід дотримуватися регулярно, але не неминуче». Сам Європейський суд з прав людини так змальовує своє ставлення до попередніх рішень: «Хоча Суд формально не зобов'язаний додержуватись попередніх прецедентів, але в інтересах правової визначеності, передбачуваності і рівності перед законом він намагається не відхилятися від переднього прецеденту за відсутності належної для цього підстави. Але оскільки Конвенція являє собою передусім та в основному систему захисту прав людини, Суд повинен стежити за змінами умов в державі-відповідачі та в Договірних Державах і реагувати, зокрема, на будь-яку згоду відносно досягнутих стандартів» [103].

У справі правозахисту Європейський суд з прав людини час від часу, як відомо, дозволяє собі відверто відмовлятися від своїх попередніх прецедентно-значущих правових позицій, закріплених у його рішеннях, і формулювати нові, протилежні за змістом, правові позиції. Наприклад, у справі *Rees v. the United Kingdom* (1986) Суд одностайно постановив, що поняття шлюбу охоплює лише традиційний шлюб між чоловіком та жінкою. Чоловік, який змінив стать, не зміг одержати права на шлюб з іншим чоловіком. Це рішення було успішно скасовано через шістнадцять років, коли до цього питання змінилось ставлення не тільки в рамках Ради Європи, але й поза її межами [103].

Соціоемпірична модель розуміння правового порядку дає можливість використовувати методологію синергетичного аналізу. Відповідно до останнього актуалізується важлива складова контекстуальної проблеми, що в ідейно-світоглядній площині характеризує більш глибинні, більш активні, динамічні, нелінійні, синергетично опосередковані грані динамічного становлення соціальної дійсності, які за будь-яких умов принципово не можуть бути істинно

визначені й передбачені у статичній догмі права. Акцентуючи на складності та синергетичному характері розвитку сучасної соціальної дійсності, Н. Матузов зазначає: «останнім часом законодавство суттєво оновилося, кількісно збільшилося, зорієнтувалось на ринкові відносини, однак, незважаючи на це, все одно не встигає за швидкоплинними суспільними процесами, залишається вкрай недосконалим, містить чимало прогалин. Virізняючись перехідним характером, воно має такі недоліки, як хаотичність, спонтанність, сумбурність. У зв'язку із цим, величезну і мінливу кількість юридичних норм доводиться постійно коригувати, приводити у відповідність до нових реалій» [171, с. 225].

Одна з тенденцій сучасного права – зростання переконливості погляду на нього не як на статичну, одного разу визначену правотворцем сукупність норм, а як на гнучку систему правового регулювання, здатну ефективно змінюватися, пристосовуватися відповідно до вимог її суб'єктів. Зазначений підхід знаходить дедалі більше прихильників не лише в теорії, що можна пояснити відходом від класичного позитивізму і етатизму в правовій науці, утвердженням її ліберально-демократичного напрямку, але і в практиці, де актуалізуються такі чинники правового порядку як потреби, інтереси та цілі учасників суспільних відносин [54, с. 37].

Констатуючи такий стан з позиції соціальної доцільності П. С. Назаров зазначає, що суспільство є продуктом діяльності людей, сукупністю їх взаємних відносин, що визначає необхідність регулюючого впливу на поведінку індивідів. Спілкуючись між собою в процесі практичної діяльності, індивіди зіштовхуються з можливістю найрізноманітніших за певних конкретних умов варіантів поведінки. Одні із цих варіантів виявляються прийнятними, доцільними для суспільства або окремої частини, інші – необхідними, треті – небажаними або навіть неприпустимими. Критерієм указаних оцінок є інтереси та цілі, які та чи інша соціальна група або суспільство в цілому ставить перед собою.

Оцінки ці завжди конкретні і, в кінцевому рахунку, об'єктивно зумовлені: вони походять від визначеного соціального колективу, що живе у визначених конкретно-історичних умовах матеріального життя [181, с. 9].

Соціальне середовище постійно модифікується, ускладнюється й вимагає релевантної (відповідної) правової детермінації (визначеності), яка забезпечувала б історично-конкретну інтерпретацію конструктивних можливостей соціального розвитку. Здатність права змінюватися разом зі зміною суспільних відносин становить головну ознаку його ефективності та визначає його спроможність слугувати надійним регулятором суспільних відносин.

Соціальна цінність правового регулювання підвищується в силу того, що правопорядок перестає бути простим відображенням, а тим більше «кривим дзеркалом» існуючих відносин. Загальнотеоретичний аналіз основних елементів і зв'язків, які забезпечують в механізмі правового порядку цілісність, ефективність, збереження об'єктивно необхідних функцій при впливі на нього різноманітних чинників соціального середовища, дає підстави характеризувати його як відкриту нелінійну систему.

Динамічний фактор реальності, компоненти якого реагують на зовнішні соціальні виклики завжди по-новому, зумовлюватиме внутрішні зсуви акцентів у праві. Розмаїття та складність правових ситуацій створюватиме передумови появи (виникнення) численних начал, переважна більшість яких матиме нелінійний характер. З огляду на вищевикладене, синергетичний ефект правового регулювання, якого супроводжують невизначеність, ймовірність, відсутність зумовленості і неминучості є очевидним.

Синергетичний підхід нелінійного, неформального регулювання суспільних відносин проявляє прогресивну силу при вирішенні завдань з врегулювання спонтанних, нетипових спірних ситуацій. Саме з позиції останнього вельми цікавою висвітлюється проблема співвідношення

закономірного і випадкового в правовому житті, розуміння якої розкриває складні діалектичні взаємозв'язки між необхідними, жорстко детермінованими правовими подіями і процесами, з одного боку, і нетиповими, малоймовірними, «несподіваними», нелінійними – з іншого. Правове життя суспільства в цілому представляється відкритою нестабільною системою, розвиток якої характеризується елементами порядку і хаосу, конкуренції і кооперації, поєднанням процесів організації і дезорганізації.

Синергетичний підхід орієнтує на пізнання багатоканального механізму детермінації правового порядку, пропонує враховувати не тільки власне правовий параметр, але й інші чинники, що діють поряд з ним як у протиріччі, так і на корпоративних засадах. В результаті картина правового впорядкування суспільного життя стає більш складною, але разом з тим і більш реалістичною. Кожен соціальний факт, яким би він не був однорідним та аналогічним щодо інших, визначається індивідуальними особливостями, специфічними відмінностями.

Звертаючи увагу на нелінійний розвиток суспільних відносин, синергетичність права, некласична методологія обґрунтовує природу права інакше. Якщо атрибутивні ознаки класичної раціональності – це об'єктивізм, детермінізм, логоцентризм і догматизм, то визначальні характеристики некласичної методології будуть дещо іншими – релятивізм, множинність, нелінійність та альтернативність. Саме з позиції останньої виявляється проблеми, які раніше перебували на периферії юридичних досліджень, зокрема таких як нестійкість, порогові, кризові, перехідні стани в правовому житті суспільства, циклічність правового розвитку [280, с. 147].

Право, яке інтерпретується в межах такої методології, неминуче втрачає специфіку формального й абстрактного регулятора, а його мета – правова визначеність – приноситься в жертву унікальності суспільної практики. Воно не є і не може бути ідеалістично досконалою, завершеною

і замкнутою системою, оскільки право є практичною дією, відповіддю на конкретні питання. Пізнання правової реальності набуває характеру творчого осмислення права в контексті конкретної правової ситуації з позиції її безпосереднього учасника. Це не теоретичне пізнання, спрямоване в минуле та орієнтоване на ідеал об'єктивної істини, а практичне розуміння, горизонтом якого є мінлива соціальна дійсність.

Виключними аксіоматичними джерелами формування правового порядку, його прогресу не можуть бути концепти формального, нормативного, загального, абстрактного, статичного, окрім них, неодмінними атрибутами у цьому процесі виступають казуальне, нелінійне, динамічне.

Правовий порядок не зупиняється у своєму розвитку і будь-яка, навіть ідеальна, догма вже в наступний момент після її прийняття, в нових нормативних умовах може не відповідати запитам правозастосовчої, доктринальної, інтерпретаційної практик. Полісемантичність права, мінливість та нескінченне різноманіття соціальної реальності і, власне, сама безперервна діяльність по оновленню правових текстів (скасування старих і введення нових, різні варіанти тлумачення) зумовлюють неможливість заздалегідь прорахувати всі наслідки, які впливають з введення в дію кожної нової норми права [16, с. 49].

Залучення концептуального арсеналу синергетичного підходу, який формує основи некласичної методології сучасної правової науки, істотно змінює наші уявлення про об'єкт правового регулювання, орієнтує на пізнання суспільства як складного організму, дозволяє поглянути на нього як на нерівноважну відкриту систему, взату в єдності її організаційного та хаотичного компонентів, що розвивається через фази стійкості і нестійкості, спаду і підйому, здатну до альтернативних шляхів еволюції. Реальний процес правового регулювання постає складним

процесом взаємодії між людьми, що опосередкований в більшій чи меншій мірі правовими нормами.

Синергетичний аспект бачення динаміки права дозволяє відобразити динамічний і темпоральний аспекти дії правових норм. І якщо в юридичному (догматичному) смислі свого змісту юридичне поняття абсолютно абстраговане по відношенню до процесів зміни, розвитку правового нормування, то синергічне бачення цього поняття здатне відобразити саме «процесуальність», технологічність, мінливість, рівень дієвості, ефективності (або, навпаки – неефективності) «дії» норм права. Саме такий підхід, за резонним порівнянням В. М. Артемова, знімає «евристичну бідність» смислу юридичних понять й тим самим уможлиблює відображення багатоманітним явищ процесів, які забезпечують урегульованість суспільних відносин правом як тотальним соціально-історичним феноменом [25, с. 48].

Повертаючи магічний кристал знання іншою гранню, саме синергетична методологія вчить бачити світ правопорядку інакше. Саме з позиції останньої вельми цікавою висвітлюється проблема співвідношення закономірного і випадкового в правовому житті [280], розуміння якої розкриває складні діалектичні взаємозв'язки між необхідними, жорстко детермінованими правовими подіями і процесами, з одного боку, і нетиповими, малоймовірними, «несподіваними», нелінійними – з іншого.

Правова система (як і правове життя суспільства в цілому) представляється відкритою нестабільною системою, розвиток якої характеризується елементами порядку і хаосу, конкуренції і кооперації, поєднанням процесів організації і дезорганізації. З огляду на вищевикладене, спроба застосування синергетичної методології в правовій сфері є не тільки закономірною, а необхідною при дослідженні останньої.

Синергетичний підхід дозволяє охарактеризувати соціодинамічну природу правового порядку – дозволяє розглянути останній як системне, складне явище, що має не тільки соціальні, а й культурні, цивілізаційні підстави. Крім того, використання синергетичних конструкцій активізує вивчення правниками проблем, які раніше перебували на периферії юридичних досліджень, зокрема таких як нестійкість, порогові, кризові, перехідні стани в правовому житті суспільства, циклічність правового розвитку. Синергетичний підхід орієнтує на пізнання багатоканального механізму детермінації відповідного порядку, пропонує враховувати не тільки власне правовий параметр, але й інші чинники, що діють поряд з ним як у протиріччі, так і на корпоративних засадах. В результаті картина правового впорядкування суспільного життя стає більш складною, але разом з тим і більш реалістичною.

1.3. Соціальна активність в системі забезпечення правового порядку

Право існує в потоці соціального життя. Як настанова щодо поведінки воно формується на основі соціологічно встановлюваних і верифікованих постійних і змінних факторів соціальної дійсності. Право полягає в певних спеціальних видах дій і відносин, які в історичному розвитку виявляють тенденцію до набуття базової соціальної значущості й привертають до себе увагу держави. Наявне законодавство може впливати тільки на незначну частину соціального порядку, а останнє, спонтанно виникаючи, може розвиватися цілком незалежно від абстрактних правоположень, встановлених державою. Будучи більш загальними, ніж конкретні правила, рішення, правоположення, встановлені державою, є лише тінями безпосередньої правової дійсності.

Так, найбільш важливі події правового життя (наприклад, скасування кріпосництва, звільнення англійських колоній, формування профспілок і трестів) відбулися незалежно від абстрактних норм права. Протягом тривалого часу ці явища цілком ігнорувалися у законодавстві й почали визнаватися державою тільки зі значним запізненням. Зрештою, законодавство не просто виявилось безсилим по відношенню до соціального порядку, але й у випадках конфлікту незмінно схилялося перед ним та припиняло свою дію.

Закони лише частково, й далеко неповно, відображають життя суспільства, їхні норми мають численні прогалини. Законодавство лише одна й далеко не завжди досконала форма права, поряд із якою існують інші джерела права такі як договір, звичай, доктрина, принципи й судова правотворчість. Обмежувати правову науку дослідженням тексту закону та його техніко-правового застосування недоцільно. Наука права, розроблена юристами є «позитивною технікою», спрямованою на тимчасову практичну мету і через штучні систематизації нездатна сприймати нічого, крім найбільш поверхневої оболонки діючих соціальних реалій. Догматична нормативна «наука» права є передусім способом, який служить тимчасовим цілям юридичної практики. Останнє стає особливо очевидним, спостерігаючи за тим, що певні принципи, розглядані як похідні від незмінної «юридичної логіки», насправді виступають лише адаптацією до конкретних соціальних обставин та умов. Для представників прибічників догматичної юриспруденції завжди діють «досконалі» норми права. Однак, попри їх формальну тотожність, у різних ситуаціях вони можуть подаватися зовсім по-різному. Враховуючи зазначене, необхідно проникати вглиб того соціального змісту, який лежить за зовнішньою формальністю норми. Право підпорядковане по відношенню до суспільних життєвих відносин. А тому юриспруденція повинна прагнути до створення діючих норм картини суспільства, що проектуватимуться правотворцем, який володіють тонким відчуттям

соціальних реалій [102, с. 98]. На противагу традиційним базовим поняттям правової системи, таким як «правило», «норма», «логіка», «формальність», вихідним пунктом в поясненні природи права мають служити якісно відмінні поняття – «доцільність», «функціональність», «дієвість». Відповідно основний аргумент зводиться до того, що створення того чи іншого законодавчого акту вимагає знання не тільки того, якими повинні бути регульовані ним суспільні відносини, а й того, які вони насправді.

Правовий порядок – це фактично існуюча практика правового регулювання відносин, що виникають між людьми та соціальними спільнотами. Правопорядок можливий лише за умови, що правові норми не просто формально визначені, але й реально діють на практиці, тобто виконуються й застосовуються особами, а також дотримуються ними. Для цього держава, ухвалюючи правові акти, має зважати на справжні обставини суспільного життя, враховувати інтереси й потреби громадян, прагнути максимально забезпечити реалізацію людиною прав і свобод [160, с. 195].

Безпосереднім і могутнім фактором самоорганізованого правопорядку слугують моральні та звичаєві норми, імпульсом до зміни змісту яких є інтереси членів суспільства. Значущою соціетальною величиною будь-якої самоорганізованого правового порядку є такий компонент, як культура.

Культура інтегрує в себе основні риси та фактори соціальної стабільності – потенціал раціональної динаміки суспільних відносин. У поєднанні із соціальними, економічними, політичними реаліями, культура визначає всю сукупність явищ і процесів, з якої в результаті й складається правовий порядок. Правовий порядок виступає результатом діяльності людей, заданої певним смисловим змістом, проявом певних тенденцій у культурі. Правовий порядок відображає певний сріз культури суспільства, базуючись, насамперед, на ціннісних установках розвинутого

як індивідуальної, так і суспільної правосвідомості. Ідея правового порядку віддзеркалює якісний стан правового життя [126, с. 43].

Необхідність змістовного аналізу проблеми правового порядку зумовлює використання культурологічної методології, яка дозволяє розглядати правовий порядок як культурну заданість життя конкретної соціальної спільноти, що якісно відрізняє її від всякої іншої соціальної спільноти.

У рамках розширення діапазону застосування різноманітних методологічних підходів при дослідженні проблеми правового порядку, обґрунтовуючи важливість філософсько-правових ідей, які дозволяють відобразити це складне правове явище як ціле В. Н. Казаков зазначає: «правовий порядок слід розглядати як систему, що не стільки керується зверху (державою), скільки є самоорганізованою. До механізму самоорганізації правового порядку доцільно віднести традиції його духовно-культурної основи, потенційність і системоутворюючі зв'язки. Відтворення духовно-культурних традицій правового порядку (ідеал справедливості [131], пріоритет суспільних інтересів, тісний зв'язок із релігією, взаємодопомога, повага до держави) як сутнісних норм юридичної діяльності вченим розуміється як відтворення самого порядку [114].

Як нами вище у рукописі було констатовано (*підрозділ 1.2.*) авторегуляція правопорядку відповідає синергетичному характеру суспільного життя. Синергетичний аналіз розширює горизонт бачення правопорядку, дозволяючи розглянути його стан не як антитезу протиправних дій, – чим частіше за все й обмежується соціальне його розуміння, а як противагу тенденціям хаотизації культурних комплексів, антитезу процесам деградації духовно-моральної сфери життєдіяльності суспільства. Таке розуміння дає можливість більш повно відобразити при розробці моделі правопорядку його міжнародний (світовий – загальний),

регіональний (особливий) і локальний (специфічний) соціокультурні контексти.

Правопорядок – важлива ступінь узагальнення соціально-буттєвих (матеріальних) і культурно-духовних складових. У ньому знаходить своє відображення єдність предметності та процесуальності правових структур як елементів культури суспільства. Проте культурні комплекси мають особливу силу історичної інерції та стійкості, вони не можуть бути змінені й перетворені під дією тільки вольових та інтелектуальних зусиль певної частини суспільства або ж навіть зусиллями державної машини. Необхідною умовою для становлення й розвитку культурних комплексів у сфері права являється «залучення» суспільства чи значної його частини до цих процесів. Крім того, для розвитку культурних комплексів того чи іншого соціального організму однією із ключових передумов є певний рівень «зрілості» свідомості й готовності соціуму для формування й підтримання правового порядку. Отже, формування того чи іншого правопорядку – завдання настільки багатогранне і ємке, що виявляється не під силу державі як такій, воно вимагає активної «участі» соціального цілого, зрілості й готовності до його реалізації.

Сприймаючи соціальну дійсність як дещо змінюване, досить часто держава висуває до неї різні вимоги, наполягаючи на їх виконанні, прагнучи підпорядкувати її своїй волі і тримати під постійним контролем найважливіші прояви суспільного життя. Тому задля збереження своєї відкритості суспільство як спів-буття індивідів має створити таку систему інститутів, яка б давала йому змогу стримувати державу від надмірного втручання у своє життя.

Умовою формування правового порядку має бути фактичне дотримання встановлених правил, а питання про їх примусовість набувати другорядного значення. Коли мова йде про суспільні відносини, треба якомога чіткіше відрізнити елемент соціального порядку, який базується на підкорені визнаних суспільною свідомістю авторитетів, від

елементу, існуючого поза таким підкоренням, який базується на застосуванні санкцій з боку держави.

Примусова сила держави зовсім не пояснює того, чому людина кориться правовим приписам, натомість останнє забезпечене через легітимаційну силу правопорядку, що закладена в колективній свідомості соціальних союзів, у соціальному тиску, який здійснюють ці союзи на своїх членів. Однобічний підхід до визнання джерелом права тільки продукту діяльності держави та зведення його сутності й змісту лише до позитивного начала не відповідають легітимаційній природі правопорядку.

Досягти правопорядку лише за допомогою діяльності апарату управління держави неможливо. Велике значення в реалізації цього наряду мають легітимація й узгоджені зусилля різних інститутів суспільства. Саме тому важливою умовою відтворення дієвого правопорядку (в будь-якій формі) є розв'язання проблеми його легітимації [282, с. 9].

Широко розповсюджену практику визначення стану правопорядку виключно з допомогою оцінки показників реалізації заборон і зобов'язань закріплених у правових нормах, вважаємо недоцільною. Таке розуміння, на наше переконання, фактично ототожнює стан правопорядку із станом злочинності, правопорушуваності й вочевидь «збіднює» зміст такого феномену, надаючи йому невластивого репресивного й водночас невинуватого усіченого характеру. Визначення правопорядку з точки зору його легітимної природи відображує якісний стан правового життя, він характеризується тим, що суспільство цілому, або його очевидна більшість готові відтворювати ті відношення, позиції, цінності, що склалися й підтримуються всіма регулятивними засобами, а також протистояти соціально негативним процесам, діям, обставинам. Актуальне у зв'язку зі сказаним твердження В.І. Клевцова, який зауважує, що «ідея правопорядку відображує дуже важливу ціннісну установку

суспільства на формування ефективного, адекватного дійсним суспільним процесам способу організації соціального життя. Останній сприймається масовою правосвідомістю як природний спосіб упорядкування й гармонізації інтересів індивідів та соціуму» [129].

Соціальна система життєздатна в тривалій перспективі лише тоді, коли ефективні засоби досягнення соціальних цілей сумісні з вимогами легітимації. Легітимація – це сфера міжособистісної взаємодії, «складний процес об'єднання суспільства на основі спільних цінностей та водночас доведення здатності реалізувати колективну ідентичність з боку політичної організації суспільства (особливо у ситуаціях, коли створюються нові соціальні інститути) [44 , с. 321]. Дієвість правопорядку і, отже, його правовий характер визначається, насамперед, через легітимність.

Актуалізація легітимації соціального порядку сприяло формуванню в юриспруденції «теорії визнання» [46, с. 108]. При цьому, ключовим моментом для виникнення норми соціального порядку являється її визнання в масштабах тієї чи іншої соціальної групи. Іншими словами, мова йде передусім про визнання не тільки на рівні індивідуальної психіки, а про визнання з боку (у сегменті, відношенні до) всієї соціальної групи або суспільством в цілому, визнанні, яке виражається в «регулярному зовнішньому дотриманні цієї норми».

З погляду суспільної дієвості правопорядку пояснюється тим, що ефективність права і правопорядку, головню залежить від визнання їх у суспільстві. Кожен індивід, насамперед, тому чинить згідно з правом й не порушує встановлений правопорядок, що його до цього змушують суспільні зв'язки. У цьому відношенні подібне упорядкування відбувається передусім шляхом формування та загального визнання правил поведінки учасників соціального спілкування. У цілому процес легітимації правогенези протікає так: кожен представник суспільних

відносин сприймає соціальні приписи як обов'язкові, а ці приписи закріплюються у свідомості як цінності та норми належного [14, с. 577].

Підхід, відповідно до якого порядок забезпечується визнанням індивідами й суспільством загальноприйнятих цінностей і норм аргументується в працях В.А. Бачиніна. У контексті соціологічної думки, підтримуючи ідею правопорядку як відображення дійсного, емпірично встановлюваного правового стану суспільства в цілому, учений зауважує: «правопорядок має високу соціальну цінність у наслідок, що, підтримуючи стабільність у соціумі, дозволяє абсолютній більшості людей нормально виконувати свої найважливіші життєві функції. Він можливий завперш там, де люди усвідомлюють себе суспільними істотами, цивілізованими суб'єктами, де вони володіють зрілістю; правосвідомістю здатною цінувати як свої, так і чужі свободи та права» [36].

Порядок забезпечується суспільним визнанням (легітимацією), ціннісним регулюванням та контролем (нормативізацією). Легітимність правового порядку робить його форму соціального порядку. Коли порядок забезпечується в основному процесами, що самі розвиваються і самі регулюють, тоді відсутня необхідність втручатися в ці процеси, використовуючи спеціальні соціальні регулятори. Проте використання стихійних сил упорядкування дозволяє стимулювати формування порядку в тій степені складності, який би ніколи не можна було б створити навмисно. Однак безомовним залишається те, що нерідко здатність контролювати елементи такого порядку менша, ніж контроль, характерний для організованого міжнародною спільнотою чи державою порядку.

Аналіз соціоемпіричного підходу до визначення категорії «правопорядок» дозволяє висловити важливе судження. Беручи за основу два філософсько-правових начала, зміст яких можна образно відобразити з допомогою категорій «сущє» й «належне», правомірно констатувати: з

одного боку, правопорядок – це явище, існуюче об’єктивно в дійсності зі всіма актами правомірної і протиправної поведінки, з іншого – правопорядок можна охарактеризувати як належну модель, коли досягнення такого стану суспільних відносин вбачається як необхідна суспільно-корисна мета, і в цьому смислі категорія правопорядок знаходиться в одному понятійному ряду з такою категорією як «громадянське суспільство».

Правопорядок утворює правову основу громадянського суспільства. На ньому базуються всі його сфери: соціально-культурна, економічна, політична. Громадянське суспільство – інститут, сприяючий реалізації соціальної активності громадян. У контексті вищесказаного актуальні висловлювання С.В. Клевцова проте, що «громадське суспільство висуває на авансцену соціальну активну позицію особистості, ініціативу й самодисципліну, самодіяльність і заповзятливість, певну міру вимогливості, насамперед до самого себе. Це передбачає добросовісне виконання особистістю своїх обов’язків, громадянського обов’язку перед сім’єю, колективом, суспільством у цілому. Причому така поведінка пронизує всю структуру суспільних відносин економічних, соціальних, моральних і політичних» [127, с. 23].

Автономна позиція особистості передбачає формування власної точки зору, вироблення критичного мислення, а також елементу незалежності в судженнях та оцінках. Установлення вище перелічених якостей можливе тільки у відкритому суспільстві, яке виражає реальні потреби й інтереси індивіда, можливо й усупереч державі.

Дієвість і розвиток громадянського суспільства знаходяться в прямій залежності від здатності правового порядку в його самоорганізуючих формах конкурувати з державним правовим порядком, установленим специфічними засобами.

При такій розстановці акцентів у соціоемпіричній моделі правового порядку як ключове виникає питання, якими характеристиками володіє

громадянське суспільство в контексті правового порядку? Тільки дослідивши цю проблему, можна досягнути обставини формування правового порядку, через те, що громадянське суспільство немислиме без правового порядку й формується одночасно з ним.

Правового порядку неможливо досягти лише діяльністю одного апарату держави, надзвичайно важливе значення в реалізації цього наряду мають узгоджені зусилля різних інститутів суспільства. Правопорядок зумовлюється ефективним «включенням» недержавних інститутів в «орбіту» його забезпечення. Механізм забезпечення правового порядку не може функціонувати без ряду необхідних компонентів, серед яких можна виділити: по-перше, зовнішнє середовище; по-друге, внутрішню організацію системи; по-третє, прямі й зворотні зв'язки між цією системою та елементами зовнішнього середовища.

Зовнішнім середовищем виступають явища оточуючої дійсності, здатні справляти як негативний, так і позитивний вплив на стан правового порядку. Зокрема, до них можна віднести соціальну структуру суспільства, різні неправові регулятори суспільних відносин, наприклад мораль, традиції, звичаї, релігію. Згадуючи внутрішню організацію системи, прямі й зворотні зв'язки, слід мати на увазі, що її організаційна будова повинна бути спрямована на максимально корисне використання позитивного впливу зовнішнього середовища з одного боку, а з іншого, відповідно забезпечити охорону від негативних впливів. Організаційна побудова, своєю чергою передбачає цілісність цієї системи, що включає різні її складові.

Громадянське суспільство – це якісний стан суспільства, що проявляється на пікові соціальної активності його індивідуальних і колективних суб'єктів та полягає у відстоюванні й повноцінній реалізації своїх законних інтересів. У громадянському суспільстві постійно відтворюється ставлення людини до людини, її інтересів і потреб.

Причому, тут мова йде як про пізнавальний, так ціннісно-оцінний поведінковий аспекти. Діяльне начало в людині зачіпає економічну, духовно-культурну, політичну та інші сфери життєдіяльності суспільства, постає результатом пізнання й усвідомлення власних потреб, інтересів соціальної групи та суспільства.

Діяльність спрямована на створення тих чи інших параметрів соціальних взаємодій складна й багатогранна. У цілому, будь-який суб'єкт суспільних відносин має уявлення про бажаний устрій і прагне до нього. Однак, практика засвідчує, що громадянське суспільство можливе лише там, де суб'єкти соціальної розбудови мають спільні систему цінностей, а також уявлення про умови та правила взаємодії.

Гармонійні стосунки між державою і громадянським суспільством складаються тоді, коли діяльність держави стимулює розвиток останнього і, в свою чергу, відповідає усталеній в суспільстві системі цінностей. При цьому держава повинна гарантувати дотримання формальної рівності і формальної соціальної справедливості. Втілення соціальних ідеалів повинно здійснюватися на основі принципів права за допомогою цілеспрямованої діяльності держави, спрямованої на захист прав і свобод людини. При цьому ідеальною є така система взаємодії громадянського суспільства і держави, в рамках якої державний механізм забезпечує людині непорушність певних прав і свобод.

Індивід у будь-якому суспільстві ніколи не ізольований від інших людей, від спільноти в цілому. Більше того, саме в громадянському суспільстві він стає активною дієвою особою, яка зіставляє суспільний добробут зі своїм власним, оцінюючи вигідність, або невикідність адресованих їй політичних пропозицій.

Головна особливість громадянського суспільства – здатність до саморегуляції. Особливість громадянського суспільства полягає в тому, що для нього характерна вища форма соціальної інтеграції – соціальна

самоорганізація, нерідко протилежна зовнішній інтеграції, здійснюваний державою.

В аспекті теорії громадянського суспільства ідея правового порядку адекватно відображає такі його концептуальні начала, як організованість, упорядкованість, узгодженість і гармонізація особистих та суспільних інтересів, рівноправність, творча ініціатив, свобода від невинуватених заборон та надмірної адміністративної регламентації. В теперішній час ці зовні привабливі теоретичні конструкції не остаточно утвердилися у вигляді реальних функціонуючих соціальних явищ і можуть розглядатися більшою мірою як бажаний ідеал. Розвитку взаємодії суб'єктів громадянського суспільства з державою сприяє соціальна активність населення.

Якісний стан громадянського суспільства проявляється на пікові соціальної активності його індивідуальних і колективних суб'єктів, в умовах відстоювання та повноцінної реалізації ними своїх законних інтересів.

Соціальна активність як характеристика суспільства є відображенням ступеня консолідації суспільства та готовності його соціальних інститутів й окремих індивідів самотійно, без стороннього втручання зовні, реалізувати соціально значимі цілі та справлятися з різноманітними антисоціальними проявами. Всі форми участі громадян в охороні соціального порядку (волонтери, дружини з охорони правопорядку), формуванні соціального порядку (різні акції протесту, мітинги, ходи тощо) добровільні й діють за ініціативою суспільства. Створення різних форм участі громадян у забезпеченні правового порядку сприяє формуванню конструктивного діалогу між органами держави та населенням, усвідомленню останнім можливості своєї участі в процесі соціального контролю за соціальним порядком.

Зміст правової активності визначається через категорію «ініціативність». Остання характеризує не швидкість змін, а якісний стан

суспільних відносин. Враховуючи значення якісної риси, соціально-правову активність складають тільки дії, звершувані для блага суспільства та не на шкоду йому.

Важлива умова для активної участі населення в охороні правового порядку – наявність ефективного механізму гласності. Структура його проявляється через контроль з боку громадських рухів та організацій, засобів масової інформації за прийняттям рішень держави на основі принципів прозорості й першочерговості врахування суспільної думки.

Відображаючи ступінь реалізації контролю зі сторони громадянського суспільства, гласність мобілізує громадські об'єднання, організації на протидію зловживанням у сфері забезпечення прав і свобод громадян є індикатором соціальної активності населення.

За умови наявності соціально-правової активності суспільства, широкої участі його представників у політичному й правовому житті можливий конструктивний діалог між державою та громадянським суспільством, результатом якого стає адекватність права, що відповідає національним інтересам і соціальним очікуванням населення.

Необхідність взаємодії громадянського суспільства й держави в забезпеченні соціального порядку та конструктивного діалогу між ними очевидна. Об'єднання зусиль задля створення достойних умов життя через забезпечення соціального порядку може здійснюватися через такі організаційно-правові форми як нормотворчість (законодавствування в процесі референдуму), правоохоронна діяльність (участь народних дружинників в охороні громадського порядку), здійснення правосуддя судом (за участі присяжних засідателів), контроль за правоохоронними органами різними представниками громадянського суспільства (правозахисні організації, наглядові ради).

Водночас, незважаючи на те, що іноді патерналістські настрої домінують практично в усіх соціальних верствах населення, слід зазначити, що останнім часом помітний процес поступового зміцнення

ролі й значення ліберальних цінностей, норм правової поведінки. Відповідно, правовий порядок постає не як результат удосконалення правової системи, а як результат взаємодії держави й громадянського суспільства. В цій ситуації відбувається абстрагування від ідеальності, або реальності правового порядку, а його система розглядається з точки зору її ефективності та праксеологічного підходу.

Досягненню правопорядку сприяє визначення способів формування внутрішньої переконаності громадян у необхідності їх участі в цьому процесі. Коли правовий порядок асоціюється людьми не просто як неминучість, а, завперш, як внутрішня необхідність, тоді він стає по-справжньому ефективним, його потребують, йому довіряють, його визнають. Правовий порядок набуває якості природності, оскільки він ефективний унаслідок своєї зрозумілості, доцільності, зручності, зримості позитивних результатів, соціальної комфортності, захищеності.

Правопорядок можливий насамперед там, де люди усвідомлюють себе цивілізованими індивідами, володіють зрілою правосвідомістю, здатною цінувати як свої, так і чужі права та свободи. Соціоемпіричний ракурс аналізу правового порядку дозволяє здійснити зміщення методологічного центру ваги не тільки на легітимаційний «сріз», але й на структурний, функціональний аспекти при дослідженні цього феномену.

У такому контексті ідея правового порядку відображає найважливішу ціннісну установку суспільства на формування ефективного, адекватного дійсним суспільним процесам способу організації соціального життя, що сприймається масовою суспільною свідомістю як природний спосіб упорядкування та гармонізації інтересів індивідів і соціуму.

Проблема функціональної ефективності правового порядку розкривається у зв'язку з якісним та кількісним підходами. З позиції якісного підходу до уваги береться соціальна ефективність функціонування правопорядку, яка виражається через міру наближеності

до стратегічної цілі права як регулятора, тобто стану правового порядку. Загальним показником якісної ефективності функціонування правового порядку є його соціальна результативність, ціннісний ефект в організації суспільного життя, що визначається з огляду на критерії обґрунтованості та доцільності, корисності й економічності. Під час оцінювання ефективності функцій права з кількісного підходу як вихідний момент використовується показник, що фактично свідчить про досягнення необхідного ефекту, вираженого через співвідношення фактично досягнутого результату й найближчої безпосередньої мети, для досягнення якої були прийняті відповідні правові норми. Причому ця найближча мета функціонування права є еталоном оцінювання його ефективності. Отже, **без** визначення фактичної ефективності неможливе вимірювання соціальної ефективності функцій правопорядку. Правопорядок є тією вершиною в еволюціонуванні суспільства, коли фактичні результати функціонування права тотожні поставленим перед правом цілям, а саме його соціальному призначенню.

Висновки до Розділу 1

Правовий порядок евентуальний по відношенню до соціального життя. Як право потрібно вивчати, передусім, у соціальних проявах, тобто його необхідно досліджувати соціально-науково, так і правовий порядок слід визначати як стан масово-стихійної соціальної діяльності індивідів.

Правовий порядок як якісний стан урегульованості суспільних відносин у заданих правом параметрах відображає вплив соціальних

факторів на формування або зміну системи правових норм і зворотний вплив цієї системи на задоволення соціальних потреб людей.

Констатуючи, з одного боку, соціологічну зумовленість правового порядку, а з іншого – соціологічну зумовленість ефективності права, безумовним залишається факт, що на перший план повинна виходити вимога вивчення соціального життя і тих процесів, які в ньому відбуваються.

Інструментально така методологічна складова дає можливість зробити правові приписи більш затребуваними, такими, які відповідають інтересам і запитам їх виконавців.

Соціальне середовище постійно модифікується, ускладнюється й вимагає релевантної правової визначеності, яка забезпечувала б історично-конкретну інтерпретацію конструктивних можливостей соціального розвитку. Правовий порядок відображує буттєві якості такої суспільної динаміки.

З позиції синергетичного підходу висвітлюється проблема співвідношення закономірного і випадкового в правовому житті, розкриваються складні діалектичні взаємозв'язки між необхідними, жорстко детермінованими правовими подіями і процесами, з одного боку, і нетиповими, малоймовірними, «несподіваними», нелінійними – з іншого.

Правового порядку неможливо досягти лише завдяки діяльності апарату держави, надзвичайно важливе значення в реалізації цього напрямку мають узгоджені зусилля різних недержавних інститутів.

Показником соціальної активності в системі забезпечення правового порядку є реальна здатність суспільства здійснювати ефективний контроль за найважливішими сферами діяльності держави, відсутність соціально-правової індіферентності, безініціативності, пасивності.

За наявності соціально-правової активності суспільства, широкої участі його представників у політичному й правовому житті можливий

конструктивний діалог між державою та громадянським суспільством. Такий діалог стає важливою передумовою формування правового порядку, що відповідає національним інтересам і соціальним очікуванням населення.

РОЗДІЛ 2.

АНТРОПОКУЛЬТУРНА МОДЕЛЬ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

2.1. Антропокультурна детермінація правового порядку

Сьогодні суттєві якісні зміни відбуваються не тільки в об'єктивних суспільних відносинах, що стають предметом правового регулювання, але й у ціннісних пластах правосвідомості кожного. Сучасне право все більше наближається до людини, стає невідємним елементом її буття, набирає ознак персоналістичності. Характеризуючи феномен права як такий, що найтісніше пов'язаний із людиною, сенсом її буття, за твердженням В. Шаповала, якщо буде усвідомлено, що людина є не об'єктом, а суб'єктом соціальних дій, що через неї і для неї відбуваються всі навколишні трансформації, що вона – не механізм і не фактор, а істота, яка має розум і вільну волю, то така позиція буде більш сприятливою для розуміння сенсу права [249, с. 6].

Антропологічний підхід чи не найкраще обґрунтовує й ціннісну природу правопорядку. Адже сучасні світові виклики та перетворення вимагають формування такого правового порядку, який був би повернутий на користь людини, її природних та невідчужуваних прав, інтересів та свобод. Якщо людина займає центральне місце серед усіх соціальних цінностей, той формування та оновлення правопорядку повинно мати гуманістичне спрямування. Забезпечити такий порядок може лише таке право, яке виступатиме засобом реалізації прав та свобод людини, засобом ефективного захисту в разі їх порушення.

Конституційне проголошення в якості найвищої цінності в державі – прав і свобод людини, а основною функцією публічної влади – їх визнання та захист зумовлює необхідність пошуку шляхів досягнення

вищевказаних завдань. При цьому однією з найбільш фундаментальних проблем є пошук відповіді на питання: чи може позитивістське вчення редукувати духовно-аксіоматичні основи правового порядку? Адже у позитивістському вченні образ людини образ людини редукований до такого, що людина – це істота, яка здатна лише розуміти адресовані їй накази. Людина розчиняється у формально-раціональній реальності цього сформованого державою порядку, а її буття у праві виражене лише логіко-розумовою стороною людської природи. Людина постає інструментом для здійснення політичних цілей держави. Натомість використання антропологічного підходу до розуміння правопорядку дозволяє стверджувати протилежне: правопорядок не може задовольняти суто службову функцію. Його першооснову слід шукати у природі людини, її мисленні, моральних принципах, ідеї справедливості. Апеляція до природи людини з притаманними їй цінностями дає змогу обґрунтувати ідею докоченості правопорядку, що формується не лише за допомогою цілеспрямованих зусиль з боку держави, а й через трансцендентальну природу людини. Методологічна характеристика таких позицій подана ще в працях І. Канта, який писав: «Розумна природа тим відмінна від будь-якої іншої, що сама собі задає мету.... щоб підкоритися тільки тому законові, який вона сама собі встановлює». Кантівська концепція, яка здійснила революцію в обґрунтуванні об'єктивно-апріорних основ права, визначила, що в праві основну роль відіграє не стільки об'єктивна сторона, скільки самий суб'єкт. Кантівські судження дають можливість зробити надзвичайно важливий висновок: формування правопорядку має розпочинатись з антропологічного моменту. Якщо правопорядок як й саме право є творінням людини, то усвідомлення його сутності неможливе без природи людини в усіх її проявах, без проникнення в її здібності, прагнення.

Традиційно антропологічна характеристика правового порядку представляє останній як «правильний» протиставляючи його «поганому»

державному правовому порядку. З позиції антропологічного підходу правопорядок як явище ідеальне існує незмінно. Він традиційно орієнтується на апробовані цінності, глибоко узгоджується з новітніми тенденціями, очікуваннями, духом часу.

Правопорядок існує в системі детермінант, які визначають усю ціннісну картину людського буття. Дослідження правопорядку у якості такої ціннісної системи – важливий ракурс досягнення належного стану правового буття. Пошуки належного є пошуками універсальних понять, основна його мета – керівний ідеал, а не конкретний припис. Досягнення смислу належного в ціннісній філософії відбувається щоразу, коли з’являється нова або оновлена теорія цінностей. Належне – це найкращий порядок управління, оптимальний варіант залагодження правового конфлікту, правильний спосіб урегулювання правових відносин; належне – це те, що правильне і корисне, що задовольняє потреби всіх і дозволяє гармонізувати протилежні інтереси суб’єктів.

Орієнтація на ціннісну складову формування правового порядку створює можливості для вивчення аксіоматичних основ дії права. Правопорядок виступає у якості смислового призначення права, яке досягається через забезпечення стабільності людського буття. Саме завдяки ціннісній духовно-субстанційній аксіоматичній основі правопорядок стає ефективним. Лише за таких основ він постає однозначно життєво-матеріальним і сутнісно-ідеальним, враховує потреби та інтереси людини, дає впевненість і гарантію того, що особливість правової ситуації, в якій вона опинилась, неодмінно враховується, а вирішення цієї ситуації буде не лише адекватним особливим життєвим умовам та обставинам, а й відповідатиме її духовній природі.

Сутність права обумовлена природою людини, її потребою до свободи, самовизначення. Основне, глибинне у праві – права і свободи людини [269, с. 148]. В контексті такого підходу виражається діалектична

природа взаємозв'язку людини і права: людина формує правову реальність, а право приймає участь у формуванні істинно людських форм існування, які відповідають критеріям соціальності і цивілізованості.

Поза людиною правопорядок неможливий, а сутність і зміст останнього повністю залежить від тих змін, що відбуваються в людині. Правопорядок найтісніше пов'язаний з людиною, її сутністю та сенсом існування. Вивчення антропологічних основ формування правопорядку дає можливість виявити й охарактеризувати антропологічні причини, що змушують людину дотримуватися права, або порушувати його [82, с. 122].

Право в істинному значенні слова виникає не там, де хтось виконує чужу волю, а там, де людина діє відповідно до своєї волі, як особистість «сама в собі закон. Право існує насамперед не «поза» людиною, а «всередині» неї, як корелят імперативного характеру, зорієнтований у напрямку ідеалів належного, а лише потім як система відносин, описувана в поняттях «закон», «правапорядок», «правовиконання» тощо [78, с. 2].

Отже, проблема сутнісної природи правового порядку розв'язується через виявлення її закоріненості в людському бутті, а онтологічне питання, що таке право, які права має людина, вирішується через усвідомлення питання про те, які ми самі.

Істинне розуміння змісту права й призначення правового порядку можливе не лише виходячи з аналізу різнобічних уявлень про природу об'єкта пізнання. На даний момент існує необхідність розуміння смислу й призначення правових явищ як у контексті розмаїтих уявлень про природу об'єкта пізнання, так і, за справедливим зауваженням Д. Альошина, виходячи з розуміння природи самого суб'єкта [7, с. 11].

Керуючись такою методологічною координатою, правопорядок набуває взаємопов'язані характеристики людинорозмірності, конституційованості, процесуальності. Відбувається руйнування класичної структури теоретико-правового дослідження «суб'єкт – метод – об'єкт».

Суб'єкт-об'єктне відношення трансформується в суб'єкт-суб'єктне. Відповно до антропосоціокультурного підходу, така методологічна орієнтація актуалізує заміну застосування суб'єкт-об'єктних правових відносин суб'єкт-суб'єктними, включенням перших в обсяг останніх. Така заміна аргументується тим, що суб'єкт-об'єктні відносини притаманні передусім сфері політичних наук, при вивченні проблем вибору оптимальних форм управлінського впливу владного суб'єкта на суспільні системи, а також при дослідженні стратегічних цілей та засобів цього впливу. Водночас ідентифікувати діяльність у сфері юриспруденції за допомогою такої об'єкт-суб'єктної конструкції недоцільно, оскільки у правознавстві предметом вивчення є урегулювання вольових суспільних відносин, тобто не окремих впливів (або системи односторонніх впливів, навіть побудованої з урахуванням активної участі суб'єкта управління у процесі останньої), а завжди взаємодія індивідів та їх об'єднань – модель, яка закріплюється через прояв внутрішньої свободи.

У контексті вказаного правовий порядок починає розглядатися не як зовнішня по відношенню до суб'єкта сила, а цивілізований спосіб спів-буття індивідів. Сформований людиною порядок можливий лише у процесі життєвої взаємодії людей, місцем їх буття стає простір міжлюдських відносин.

Одним із здобутків інтерсуб'єктивного підходу – його гуманістична спрямованість, своєрідною аксіомою якої констатується таке: як виникнення, так й дієвість правового порядку безпосередньо пов'язані з розумом, волею, потребами та інтересами людини. Виникнувши як результат цілеспрямованої діяльності соціальних суб'єктів, правопорядок, в кінцевому рахунку, визначається як форма соціального спів-буття й замикається своїми функціями на людині. На відміну від класичної методології пізнання, що ґрунтується на уявленні про сутність речей як певну абсолютну, незмінну та позасуб'єктивну даність, з якою мають узгоджуватись будь-які людські міркування та практичні дії,

некласична методологія заснована на зовсім іншій парадигмі раціональності – вона переконує в «людиновимірності» будь-якого виду діяльності (у тому числі юридичної). Така зміна парадигм у сфері пізнання неминуче долає усталені позитивістські формально-логічні та догматичні схеми з їх невідвратною заміною на визнання людини системно утворюючим началом правової дійсності, ядром суспільства і держави, сутнісним джерелом правового порядку.

Тільки в умовах правового порядку, в межах якого юридичні приписи з примусових «пасток» перетворюються на норми визнання, можлива реалізація та захист прав людини. Більше того, у межах вищевизначеної методології, держава постає не лише силою, що утримує владу, вона виступає своєрідним інструментом у руках громадянського суспільства [242, с. 251], що забезпечує захист та охорону прав людини, а правове самовизначення держави стає своєрідним «компасом», показником істинності прийнятих нею юридичних приписів.

За теоретичними проблемами визнання людини у якості субстанційної першооснови формування правового порядку лежить комплексний аналіз антропокультурної моделі правового порядку. Саме тому перш ніж перейти до розгляду функціональної ролі людини у формуванні правового порядку слід з'ясувати сутнісну природу антропокультурної моделі правопорядку.

Варто зазначити, що поняття «антропокультурне» застосовується не лише у гуманітарних науках, але широко вживається у природничих науках, яскравим прикладом чого є стаття доктора біологічних наук О. Протасова «Системна концепція еволюції біосфери і сучасна екологічна криза». Сьогодні в гуманітаристиці часто зустрічається поняття «антропокультурний/антропокультурна». «Аналізуючи антропокультурний вимір буття людини у світі, слід зазначити, що він охоплює цілу низку ознак: суспільне самопочування людини, її психологічний стан, відчуття комфортності (чи дискомфорту), її

прагнення та спрямування, вихід на передній план, у залежності від визначальної соціокультурної парадигми доби, творчих, життєствердних рис людського істота чи, навпаки, рис руйнівних, деструктивних. Антропокультурне також характеризує якісну специфіку міжлюдських стосунків, їх солідарний чи винятково конкурентний характер, їх унормованість у межах комунікативної спільноти (за умови прийняття нею взаємоузгоджених вимог) чи їх ірраціоналізація; культивування індивідуалізму та егоїзму чи взаєморозуміння і взаємопідтримки. Принциповою ознакою антропокультурного нині є також екологічна складова, збалансованість чи розлад у стосунках із довкіллям. Підсумовуючою ознакою антропокультурного виміру буття виступає прагнення людини (чи відсутність такого прагнення) до обстоювання своїх визначальних на даний час інтересів та потреб, ствердження своєї людської гідності» [13].

Таким чином, антропокультурне є рукотворне явище, що логічно приводить до висновку, що все, що створене людиною є штучним щодо природного порядку речей. Також очевидним є протиставлення «природне»-«культурне», змістовне наповнення якого ускладнюється неоднозначністю визначення культури, оскільки остання є феноменом, який конструюється. Це приводить до ситуації, коли в межах конкретного дослідження автором конструюється умовна сукупність явищ, яка мислиться як модель культурної реальності. Щодо поєднання антропного та культурного начал як основних засад антропокультурної моделі, то воно виявляється у контемпоральності, контекстуальності, людиномірності та конструйованості (створюється людиною). Все це дається через реальні моделі поведінки людини та результати її цілепокладальної діяльності. Таким чином, «антропокультурна реальність – це сфера соціального буття, яка формується в процесі інтегруючої, контемпоральної взаємодії необхідних і суттєвих властивостей людини і культури. Антропокультурна реальність створює

передумови для стійкого сопряження людини і культури, знімаючи напруження між штучним і природним. Антропокультурна реальність є вибудовування культури із вітальних орієнтацій, біологічних, духовних і душевних характеристик людини».

Щодо права, правового порядку та їх антропокультурного характеру, то влучно про це зауважує В. Бачинін: «на все, що створюється людськими зусиллями, неминуче накладається відбиток антропоморфності. У всіх своїх творіннях людина вільно чи невольно подвоює себе» [36, с. 34].

Беручи до уваги вчення Арістотеля про першопричини буття та використовуючи інтерпретаційну версію арістотелівської каузальності запропоновану В. Бачиніним, ми в цьому розділі приділимо увагу «дієвим» чинникам конструювання (діяльнісній причині), створення правового порядку. Йтиметься про людину в статусі активного суб'єкта, який завдяки своєму творчому та перетворюючому потенціалу (в основі яких лежить друга природа людини – культура та цілепокладальна діяльність) спроможна створювати свій, людський, світ, значимою архітектонічною складовою якого є правовий порядок. І не слід забувати, що «право – це плавильний котел основ реальної життєдіяльності людини, формалізована модель суспільства, в якому люди хочуть жити, відображення їх прагнень, життєпокладальних цілей» [222].

Не можна не погодитися із заувагою Л. Чеснова про особливу роль людини у створенні права, правового порядку, правової реальності: «Правова реальність включає правозастосовувачів, обивателів, які потрапили волею долі в сферу права, їх дії, включаючи юридичні акти. Саме дії людей конструюють норми, інститути, галузі, систему права. Однак право як соціальне явище існує, якщо тільки норми – зразки юридично значимої поведінки – реалізуються в практиках людей, носіїв юридичних статусів» [266 , с. 73].

Гене́за правового порядку є процесом перетворення першопочаткової соціо-природної нормативності у правову нормативність, яка детермінується свідомою людською діяльністю та соціокультурним контекстом людського існування. Нормативним ядром правової регуляції, а відтак і правового порядку, є колективні й індивідуальні права людини, оскільки людина є головним суб'єктом соціального спілкування і правової комунікації. Людський вимір права є базовим у вибудовуванні і функціонуванні правового порядку, адже відносно нього вибудовуються усі можливі модуси існування правового та юридичного як таких, безвідносно до публічно-правової або приватно-правової форми його виразу та змісту [61, с. 13].

Впродовж тривалого часу у вітчизняному правознавстві панувало позитивістсько-юридичне праворозуміння, яке закріплювало за державою не лише право і можливість встановлювати норми людської поведінки, але і забезпечувати їх втілення в життя (як правило, за допомогою засобів примусового характеру). За такого підходу людина не могла бути активним учасником процесу правотворення, натомість міра її поведінки нав'язувалася їй ззовні. «Звідси право розглядається винятково як зовнішній регулятор суспільних відносин. Людині ж по суті відводиться роль спостерігача за правотворчими процесами та виконавця встановлених державою норм. З них же випливають права і свободи людини» [108, с. 46]. Хоча і сьогодні є автори, які стверджують, що «історичний час юридичного позитивізму не пройшов і ніколи не пройде в силу його прикладного характеру, який був відзначений ще Гегелем» [168, с. 63].

Але, суспільство, соціальна структура в основі своєї стійкості, рівноваги і здатності до самоорганізації має не що інше як норму (або систему норм), яку сама для себе виробляє через посередництво творчої діяльності людини. Саме тому сьогодні проблема відношення права (правової та юридичної норми) до іманентної норми процесу, який

саморозвивається (саморегулюється, самоорганізується) стала для сучасного правознавства та юридичної науки однією із головних. Від її вирішення на теоретичному рівні та відповідних практичних висновків залежить визначення місця право в суспільстві, яке само управляється [178].

Розглядати правовий порядок як результат людської діяльності можна з двох позицій:

1. людство є творцем права, в такому розумінні право, правовий порядок є похідними від культури, детермінованим суспільством як особливої форми соціальної взаємодії;
2. діяльність людей в межах конкретного соціокультурного простору по створенню правового порядку. Друга позиція чітко вказує на функціональність та політехнічність людської активності.

Використовуючи розроблену С. Ободовою систему характерних рис антропокультурної реальності (конструйованість, контемпоральність, контекстуальність, інтегративність, людиномірність), прослідкуємо як людина фундує та створює правовий порядок [190].

Артикуляція проблеми конструйованості правового порядку є надбанням поскласичної парадигми наукового знання. Як стверджує Л. Чеснов, «Посткласична парадигма в соціогуманітарному знанні і в юриспруденції, зокрема, акцентує увагу на сконструйованості, а не на даності соціального світу (а відтак і права). Соціальний конструктивізм, заперечуючи даність соціального світу (і світу права), стверджує, що його багатоманітність, можливість змін на краще і, відповідно, особисту відповідальність несе за його сучасний стан. Виступаючи опозицією до «наївного соціального реалізму», він забороняє видавати приватні, індивідуальні інтереси і прагнення за суспільні і, тим самим, говорити від імені соціального цілого» [266].

Правовий порядок як один із видів соціального порядку є органічною складовою антропокультурної реальності, а це означає, що

право як модель бажаної поведінки та система загальнообов'язкових норм є витвором людини. Людина, за своєю природою, є істотою, яка намагається впорядкувати свій життєвий світ. Яскравим підтвердження цього є її прагнення представити оточуючий і власний світ у системі чітко окреслених координат. Зазвичай, це є антонімічні, форпостні поняття та рукотворні явища, за допомогою яких (як інструментів) людина прагне упорядкувати свій світ, що власне і зумовлює бінарність соціального життя. Вкрай важко не погодитися з П. Бергером і Т. Лукманом в тому, що «людська природа – соціально-культурна змінна. Іншими словами, не існує людської природи в сенсі якогось біологічно фіксованого субстрату, який визначає багатоманіття соціокультурних утворень. Людська природа існує лише в сенсі антропологічних констант (наприклад, відкритість світу і пластичність інстинктуальної структури), які визначають межі і можливості людських соціо-культурних утворень. Але специфічна форма вияву людської природи визначається цими соціо-культурними утвореннями і відповідає їх чисельним різновидам. Хоча можна сказати, що у людини є природа, але набагато важливіше сказати, що людина конструює свою власну природу або, простіше говорячи, що людина створює саму себе» [41, с. 25].

Правовий порядок як частина світу людини і частина соціального порядку не є винятком, він як і однопорядкові явища (мораль, релігія, політика тощо), з сучасних секулярних (світських) позицій, є рукотворним. Також слід мати на увазі, що соціальний порядок (правовий порядок зокрема) є людський продукт як безперервне виробництво, оскільки він створюється людиною в процесі екстерналізації. Все тому, що соціальний порядок та його підвиди не є біологічно даними або даністю людського природного середовища, хоча «окремі її риси можуть бути факторами, які визначають ті чи інші характеристики соціального порядку (наприклад, економічні заходи, технологічні пристосування). Соціальний порядок не є частиною

«природи речей» і не виникає за «законами природи». Він існує лише як продукт людської життєдіяльності» [41, с.26].

Тому людина, в координатах такого розуміння, є творцем права, а відтак виконує творчі і функціональні функції: «... люди самі встановлюють закони гуртожитку, оскільки окрім природного простору і обладателів прав людини в світі більше нічого немає. Людський індивід є не просто основним, але і останнім в ціннісному значенні елементом соціальної реальності, суверенною одиницею, яка не підлягає ніякому поділу, ані змішуванню або злиттю з іншими одиницями» [152].

Контемпоральність правового порядку виявляється у актуальності та співвіднесеності його засад, принципів та предметних форм існування з сучасністю, що передбачає актуальність утримання культурних сенсів конкретного соціокультурного контексту та відображення панівного образу людини і дієвого для конкретного суспільства антропологічного проекту. Культура суспільства базується на узагальненій системі світоглядних уявлень і настанов, які формують цілісний образ людини і людського світу. Такі світоглядні настанови В. Стьопін називає світоглядними універсаліями (категоріями) культури, основне призначення яких полягає у систематизації та акумуляції людського життєвого досвіду. А сукупність цих універсалій формує притаманний історично визначеному типу культури образ людини, образ соціальних інститутів (права зокрема) [172, с. 159].

Розглядаючи контемпоральність правового порядку не можна обійтися без аналізу концепції морально-правових реальностей, яка була розроблена П. Сорокіним. Ідеаційна і чуттєва морально-правові реальності є концентрованим виразом сучасності, тобто конкретного часового відрізка конкретного суспільства, з їх панівною картиною світу та панівним образом людини. Ідеаційна морально-правова як реальна система визнає Бога абсолютною та найвищою цінністю як для окремого індивіда, так і суспільства. Історичними прикладами таких систем є

індуїзм, буддизм, даосизм, іудаїзм, християнство. Виходячи із світоглядно-настановчого шереду релігійних суспільств право визнається звідом Божих законів, норми якого визнаються заповідями Божими, що наділяє їх безапеляційністю, абсолютністю, вічністю, авторитетністю, незмінністю. Співвіднесеність права та конкретного культурного контексту (в цьому випадку релігійного суспільства) проголошує послух закону рівносильним послуху Богові, а злочин перед людьми є порушенням встановленого Богом порядку, тобто є злочином перед Богом (цим пояснюється наявність таких кримінальних злочинів як: нешанобливе ставлення до Бога (святотатство, богохульство, єресі), порушення релігійних ритуалів тощо).

Покарання включає в такій системі можуть бути як чуттєвими, так і надчуттєвими. А тому покарання часто носять символічний характер (відлучення від церкви, анафема) і направлені на те, щоб грішник відновив свої порушені відносини з Богом. Також не існує професійної групи – юристів. Судді є священниками, а юридичні процедури представлені у вигляді священних ритуалів. При цьому ідеаційна правосвідомість позбавлена можливості критики суддів і законів, оскільки у ній економічні інтереси підкорені релігійним ідеалам. Основна теза ідеаційного права органічно пов'язана з мораллю – «любити потрібно ближнього свого».

Чуттєва ж морально-правова система прагне відстояти земні радості та чуттєві задоволення, а тому чуттєве право спирається на принципи гедоністичного світовідношення. Чуттєве право використовується як інструмент для покори та експлуатації одних соціальних груп іншими, а метою законів і норм такого права є їх корисність (охорона еліти, приватної власності тощо). Норми чуттєвого права відносні, умовні, мінливі, контекстуальні, корисні одним і шкідливі іншим, позбавлені святості і вічності. Норми кримінальних кодексів не містять згадки про релігійні злочини, в покараннях не присутні над-чуттєві санкції.

В сучасному правознавстві контемпоральність правового порядку представлена концепцією соціокультурності права. Зокрема відомі наукові доробки в цьому напрямку Л. Чеснова, Ж. Алексєєвої та ін.

Контекстуальність правового порядку передбачає його варіативність. Ця варіативність обумовлюється конкретно-історичними реаліями та соціокультурним контекстом, а сам правовий порядок детермінується панівною ідеологією та легітимними в межах конкретної культури антропологічними проектами. Така характеристика правового порядку дозволяє зрозуміти мінливість предметних форм права в історичному розрізі. Історія права Західної Європи є ілюстративним підтвердженням висловленої тези. В залежності від типу культури, панівного способу виробництва, місця людини в світі, ціннісних настанов суспільства можна розрізняти правовий порядок рабовласницького, феодального, капіталістичного, сучасного суспільства тощо. Основні форпости формування і функціонування правового порядку є єдиними (за формою), але суттєво відрізняються за специфічністю їх змістовного наповнення.

На думку Л. Чеснова, соціокультурна обумовленість права «виявляється, перш за все, в його соціальному призначенні. Право існує не заради самого себе (тому система права не може бути самодостатньою, самореферентною). Право сконструйоване заради забезпечення нормального функціонування соціуму, в чому виявляється його функціональна значимість. При цьому критерій «нормальності» визначається виходячи із панівних цінностей, якими оцінюється соціальна реальність і якими обґрунтовується правова політика (правові номінації або означування соціальних ситуацій як правових). З цього витікає важливий висновок: не існує «чистих» правових феноменів, немає правових явищ (законів, нормативних та індивідуальних актів, правовідносин), які одночасно не були б психічними (як свого часу писав

Л. Петраржицький), економічними, політичними тощо – в широкому сенсі – соціокультурними феноменами» [266].

Чільне місце в контекстуальності правового порядку відіграє процес, який називається правова технологія. Попри те, що поняття «правова технологія» близьке за звучанням до поняття «правова техніка», але вони позначають різні процеси: «правова технологія – це, насамперед, організований процес створення права, основні прийоми «рукотворності» права, які є легітимними в межах конкретного суспільства, тоді як правова техніка – це набір прийомів та засобів створення права. Правова технологія є одним із способів конструювання позитивного права в межах конкретної держави і тісно пов'язана з феноменом правової реальності, точніше саме правова технологія уможливорює правову реальність як систему форм та способів об'єктивації права» [67, с. 22].

Як стверджує В. Вовк, правова технологія може бути представлена за формою та за сутністю: за формою – це «сфера конструювання позитивного права в межах конкретного історико-географічного середовища». Це означає, що норми і положення позитивного права мають часову та просторову обмеженість, вони є локальними; а за сутністю – це «конструювання національної правової системи, в ході якого використовується вся система юридико-правових засобів, характерних для конкретної правової культури» [67, с. 23], такими засобами як раз і є інструментарій, який називається «юридична техніка». Юридична техніка лежить в основі процесуальних форм, які притаманні як правотворенню так і правозастосуванню. В своєму практичному вигляді юридична техніка залежить від суб'єкта, який її використовує. Тому юридична техніка є спробою ввести діяльність суб'єкта права в раціональні межі і максимально уникнути ірраціоналізму в цій діяльності. Сьогодні ми стикаємося з таким різновидом юридичної техніки як цифрова юридична техніка [197, с. 41].

На думку В. Ляшенко, правова технологія уособлює в собі формування права як «робочого варіанта» конкретних історичних меж, не поширюючись при цьому на тривалий історичний період, а її соціальним полем є не макро-, а мікропроцеси. Правова технологія має часову прив'язаність і просторову локалізацію, а тому вона націлена на досягнення конкретних цілей.

Правова технологія несе в собі селекційний момент, оскільки здійснює відбір правових структур і засобів, які сприяють раціональному, стійкому розвитку суспільства. Правова технологія як спосіб конструювання права (позитивного права) має такі принципи: «принцип активності права, який закріплює право у вигляді генетичного фактора соціального конструювання, знімає проблему пасивності, жорсткої підпорядкованості права політиці, що в свою чергу сприяє виходу суспільства на правові основи; це і принцип безпосередньої єдності суб'єктивного і об'єктивного, який дозволяє подолати гіпертрофію абстрактних теоретичних схем і вводить нас у світ наукових дискусій, вибудованих на аналізі живих реалій; це і принцип об'єктивності, тобто відповідність законів об'єктивним потребам і закономірностям суспільного розвитку, це шлях обмеження ірраціоналізму, волюнтаризму і свавілля у формуванні законів і підзаконних актів; це і принцип поетапності – поступове удосконалення і зміна правових структур, який дозволяє зняти ірраціональність права, бо створює громадянам умови для осмислення доцільності або недоцільності заміни тих чи інших правових інститутів, дозволяє сформулювати впевненість у тому, що зміни не принесуть із собою небажаних наслідків для кожної людини» [156, с. 35].

Правова технологія сучасності є процесом:

- світським (секулярним): право створюється людиною для людини за допомогою специфічних інструментів та методик. Остаточне утвердження світського начала у формуванні сучасного правового порядку пов'язане з тектонічними світоглядними зрушеннями

XX століття в межах європейської культури. Це, насамперед, криза метафізичних цінностей, обезбоження розуму, криза релігійності та правова криза, духовна бездомність людини (означає усвідомлення індивідом трагічності та розірваності буття своєю внутрішньою проблемою, яка пов'язана з проблемою вибору. Всюди панують горизонтально-сотові зв'язки, на відміну від вертикальних попередніх епох [198]. Ще в Стародавній Греції софістами було зауважено, що людське право є мистецтво, тобто таким видом діяльності, ремеслом, якому можна навчитися. Сьогодні у правознавстві та інших соціальних науках утвердився та обґрунтовується засновок щодо соціальної природи права та його статусу як соціального феномена. В наш час панування позитивного права та визнання положень чинного законодавства основним стабілізуючим та охоронним началом в суспільстві, особлива увага приділяється процесам нормо- та законотворення. В сучасному світі правову технологію як процес створення права легітимно застосовує спеціально створений для цього «штаб людей» (М. Вебер) [59]. По суті в цьому питанні ми маємо справу із феноменами новоєвропейської культури, які продовжать впливати на правове життя сучасності. Як зауважує С. Зорькін, «секуляризація права, пов'язана з відмовою від релігійного фундаменту правових систем, привела до появи цілої низки нових правових доктрин – від теорій природного права, які виводять право із розумної природи людини, до різних варіантів юридичного позитивізму. При цьому юридичний позитивізм, укріпивши свої позиції в період кодифікації національного законодавства в Європі, часто повністю відділяв право як сферу науки від його історичного релігійно-культурного коріння. Тобто вважав доцільним в процесі створення законодавства відректися від вимог морально-релігійної нормативності» [111]. Проте сьогодні можна спостерігати відмову від радикального секуляризму у процесах створення правового порядку. Спеціалісти стверджують, що процес відмови від ідеології радикальної секуляризації

розпочався з кінця XX століття і сьогодні ми живемо в межах «постсекуляризму». Термін «постсекуляризм» (налагоджування конструктивного діалогу між релігійною і секулярною свідомістю) був запропонований Ю. Хабермасом після подій 11 вересня 2001 року в лекції «Віра і знання». Як ідея нової стратегії політичного, правового і культурного розвитку постсекуляризм в своїх підвалинах має розуміння того, що секуляризація права досягла свого апогею, а його відрив від релігійних коренів здатний призвести до катастрофічних наслідків. Визнаючи небезпеку такого відриву, Ю. Хабермас, зауважує, що «секулярна більшість не повинна виносити рішення з важливих питань перш, аніж воно прислухається до заперечень опонентів» [111];

- з високим ступенем раціоналізації, оскільки, «там, де панує право, панує також і розум; завдяки своїй самоорганізації у формі права, суспільство підпорядковується певним вимогам розуму; і навпаки, право є невід’ємною приналежністю розуму. Таким чином, розум наставляє людину вступати у правові відносини з собіподібними» [91, с. 33]. Взаємозв’язок розуму і правового порядку є однією із визначальних рис європейської суспільної і правознавчої думки. Уявлення про право як про розумне начало в європейській традиції має тривалу традицію – «від логосу стародавніх греків, через іудейське «тора» як утвердження благого життя, через християнський Лух (світло) до розуму як метафізичної сутності людини та «життєвого» розуму у постметафізиці. Тому природним є розуміння та сприйняття закону (як правового явища) як вияву розуму – чи то природної мудрості, чи як прояву Божественного розуму, або свідчення мудрості законодавця. Свого часу Декарт демістифікував поняття «розум», і дотепер воно розуміється не як частка Божественного розуму, а просто *bon sens*, тобто здоровий глузд, який рівною мірою притаманний усім людям. Юридичний світогляд оголошується еталоном правозастосування рівної міри до всіх, тобто до

різних людей, що підкріплюється філософським обґрунтуванням – люди рівні як розумні істоти» [156, с. 20].

Такої ж думки дотримується і В. Ляшенко: «Право виникає із прагнення людей створити раціональний спосіб врегулювання своїх стосунків, який був би прийнятний для усіх» [156, с. 13]. Більше того, на думку провідного філософа права сучасності Г. Гьофе, правова технологія як процес створення права використовує різні способи реагування (інші граматичні), які співвідносяться з різними видами розуму: для норм кримінального права характерна категорична риторика (певні дії як то вбивства, зґвалтування, крадіжки однозначно кваліфікуються як такі, що не є легітимними діями; для формальних приписів характерним є гіпотетичне реагування);

Раціоналізм правової технології виявляється через такі процедури як типізація та формалізація. Щодо типізації, то правова норма та її різновид юридична норма, є не чим іншим як типізованим правилом поведінки, яке набуває свого оформлення в результаті узагальнення низки типових життєвих ситуацій. Раціоналізм правової технології дається нам і через процедуру формалізації, яка постає у сукупності змістовних, синтаксичних та лексико-граматичних вимог щодо правових положень. Починаючи з ХХ століття юридична спільнота регулярно піднімає питання мови права, уніфікації мови права, юридичних термінів і понять, намагаючись привести усі правові положення до єдиної форми, зробити їх удобочитабельними, уникнути варіативності прочитання та інтерпретації, позбутися оціночних понять у юридичних текстах. «Формалізація права починається тоді, коли цей процес перестає відповідати природному порядку, обумовленому потребами суспільства. Тобто йдеться про те, що сукупний обсяг правового масиву починає перевищувати природні межі та перетворюється на негативний фактор, що гальмує розвиток суспільства. Ці межі специфічні для кожного суспільства й держави», – зауважує Р. Радейко [219]. При цьому

формалізація як прийом правової технології має два значення: у широкому сенсі – це «закономірний процес регулювання суспільних відносин, шляхом зовнішнього закріплення змісту норм права у джерелах права, що можуть ефективно використовуватися у правовідносинах, сприяючи виконанню юридичних обов'язків, забезпеченню прав та свобод людини і громадянина, гармонізації інтересів особистості, держави та суспільства», тобто «є природною тенденцією вдосконалення права через необхідність раціональним способом врегулювати максимально значну кількість суспільних відносин», а у вузькому – «це сутнісна характеристика позитивного права (встановлення ідеальних та деструктивних аспектів), яка значною мірою визначає специфіку правового регулювання» [219].

Для сучасної України характерною є формалізація права у вигляді надмірного правового регулювання, яке виявляється у прагненні держави контролювати формування і функціонування позитивного права. Особливістю формалізації як прийому правової технології на сучасному етапі розвитку людства є використання науково-технічних досягнень. І якщо для класичної правової технології характерним було приведення вимоги/заборони до певного логіко-мовного взірця, то сьогодні ми є свідками нового виду формалізації – правова норма, правове положення даються нам через мови програмування через алгоритмізацію, тобто йдеться про явище діджиталізації в праві. Норма права сьогодні є програмою, яка розрахована не на комп'ютер, а на людину;

- утилітаризм як підвалина дієвості права. Право є насамперед регулятивним інститутом, який класики відносили до сфери практичного розуму, і основне призначення якого полягає у вирішенні конкретних життєвих проблем. «Право завжди має бути готовим прийти на допомогу у справі врегулювання суспільної поведінки там, де згасають релігійні почуття людей, слабнуть моральні зв'язки, де відбувається різке падіння звичаїв» [36, с. 174]. Основне призначення права, а отже і правової

технології, полягає в тому, щоб одноманітно регулювати суспільні відносини і створювати для цього образи-моделі поведінки людей (йдеться як моделі правомірної, так і неправомірної поведінки). Оскільки «право як форма втілення розумних начал людського співжиття, так як форма свободи в її соціальній взаємодії – це не лише поняття, яке резюмує в собі сутнісні характеристики людини як соціальної істоти, яка наділена розумом і свободою волі. Це ще і система нормативної регуляції, яка регламентує реальне повсякденне життя людей» [111];

- діалогічність правової технології виявляється у наявності не-ної кількості суб'єктів нормо- та законоправотворчості. Тобто йдеться про активних суб'єктів (окремих осіб, державних органів, інститутів громадянського суспільства), які в процесі взаємодії та комунікації творять наявний правовий порядок. Саме про такий стан речей і зауважує С. Калінін: «... в сучасному глобальному світі відбувається підміна суб'єктів правотворчості і правоутворення, вказані функції держави суттєво обмежуються. Значна кількість суб'єктів прагне створити для себе альтернативні системи нормативного регулювання (транснаціональні корпорації, міжнародні організації тощо)» [119]. Існує ряд процедур, дотримання яких робить те чи інше правило поведінки легальним і легітимним (йдеться про громадські обговорення законопроектів, розгляд законопроектів профільними комітетами тощо). Сучасний правовий порядок, в силу засилля позитивізму у юриспруденції, часто асоціюється з чинним законодавством, в якому особливе становище займають закони і нормативні акти. Нормотворчість і законотворчість як інструменти створення сучасного правового порядку артикулюють та актуалізують актуальні потреби, які виникають в суспільних відносинах [36, с. 30].

Інтегративність правового порядку – це взаємодія сутнісних сил людини і культури. Ще в XIX столітті Ф. Ніцше писав у «Генеології моралі» про умови людського буття (*conditio humana*), які спонукають

людину до новацій, самоудосконалення та експериментів. Ця теза Ф. Ніцше наштовхнула сучасного філософа О. Гьофе до висновку про те, що «не тільки з поваги до традиції або зі страху перед богами, а на підставі власного і чужого досвіду, колективних настанов вона (людина – *автор*) обмежує свої ризики і нововведення. Ризиком, якого принаймні надовго людина не дозволяє собі, є життя поза правом» [91, с. 7]. О. Гьофе визнає те, що існують суттєві відмінності правового регулювання в різних культурах, «але на певному рівні розвитку майже усіх культур спільне життя в них набуває правової або аналогічної їй форми» [91, с. 7].

Людиномірність правового порядку передбачає осмислене буття людини. Як зауважує Л. Чеснов: «Для права притаманна, перш за все, його людиномірність. Людина – основа, центр правової системи: саме людина формує (конструює) її і відтворює – легітимує – своїми практиками і ментальною активністю (сенсами і значеннями). Саме людина, а не абстрактний безособовий суб'єкт або «людина взагалі» (за М. М. Бахтіним) – неустраняемая субстанція правової реальності. Людина включена в соціокультурний контекст, тому поведінка (в тому числі, юридично значима) визначається складною комбінацією когнітивного і ситуативного (оцінкою ситуації). Фундаментальною помилкою атрибуції є ігнорування важливої ролі ситуаційного контексту, в який включена кожна людина» [266].

Для сучасного правознавства притаманним є узагальнений образ людини, який передбачає неврахування індивідуальних особливостей людей та їхнього буття. Цей узагальнений образ людини як міри діяльності людей в характеристиках людських взаємодій уможливорює та абсолютизує норми. Як зауважує Ю. Гальонкіна, «фактично саме в цій функції людина включається до складу правових і моральних регуляторів суспільних відносин, що сприяло виробленню певного зразка. Її абстрактність від індивідуальних особливостей і процесуального життя

створювали надійні умови для порівняння поведінки людей як абстрактних індивідів. Абстрактність зразка створювала можливість його використання в оцінці різноманітних людських ситуацій: як би далеко люди не заходили у своїх вчинках і проступках, зразок (набір зразків) для характеристики та оцінки їхніх дій уже існував» [72, с. 91].

Правомірність поведінки є основою визначеного людиною правопорядку. При цьому слід чітко розмежовувати прескредитивний і дескриптивний аспекти аналізу понять правового порядку та правомірної поведінки. У прескредитивному аспекті правовий порядок та правомірна поведінка постають як категорії аксіологічного плану. У цьому прояві правовий порядок – якісний рівень соціального стану, суспільний вектор спрямування, належна система соціальних відносин. За таких умов можна говорити, наприклад, про наявність чи відсутність правового порядку, «правове оформлення суспільних відносин» або навпаки про «правове свавілля». Правовий порядок має високу соціальну цінність в силу того, що, підтримуючи стабільність в соціумі, дозволяє абсолютній більшості реалізувати свої життєві функції. «Правопорядок, – зазначає Ю. Оборотов, – виступає як смислове призначення права, яке досягається забезпеченням стабільності людського буття» [191, с. 6].

Правомірна поведінка являє собою необхідний прояв соціальної активності людини, принципово відмінний від небажаної та шкідливої поведінки. Правомірна поведінка – якісна характеристика активності учасників соціальних процесів, що реалізується в сфері дії права.

Правопорядок включає систему правовідносин, в якій реалізовується саме правомірна поведінка суб'єктів права, тобто повне дотримання правових правил в процесі здійснення суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків. Правомірна поведінка суб'єктів є якісним та позитивним показником формування правопорядку в демократичному світі. Фактичні взаємовідносини суб'єктів, не засновані на дотриманні норм права, а тим більше неправомірні (протиправні),

порушуючи потреби правових норм, знаходяться поза рамками правопорядку.

У дескриптивному аспекті правовий порядок і правомірна поведінка постають як категорії соціологічного плану. Різні форми суцього в цьому випадку постають у всій природній суперечливості: правопорядок – іманентна характеристика суспільного життя й створюється не стільки завдяки зусиллям законодавця, скільки в стихійно-масовій практиці людей.

Істинний правовий порядок – не є творінням держави, він складається у надрах громадянського суспільства, члени якого на власному досвіді переконались, що лише за таких умов можна гарантувати та реалізувати свободу, безпеку, власність. Правомірна поведінка постає виразом правової значущості, проявом соціальної активності людей, результатом правової оцінки. Правомірність відрізняється від байдужості або нейтральності у поведінці людини.

Інституціональність(лізація) прав людини як основа правопорядку – це система інститутів, які захищають індивіда від свавілля з боку інших індивідів, а цивілізовані формальні проекції констатування прав людини трансформуються з теоретичних у практичну площину.

Уявлення про те, що кожна людина має природні права, які надані їй від народження, а не даровані державою – складова ліберальної демократії. Відповідно, ступінь інституціоналізації прав людини у нормативній площині, де визначені межі втручання держави, визнанні спеціальні правозахисні інститути, свідчать про рух цієї держави у прогресивному гуманістичному напрямі. Останнє обумовлюється тим, що увага світової спільноти, що спрямована на доктринальне обґрунтування прав людини як ідеальної моральної основи, фундаменту будь-якого суспільства чи держави надзвичайно важлива, разом із тим, вона не в змозі щось змінити без чітко орієнтованих норм та механізмів такого захисту.

Узагальнення існуючих у вітчизняній і зарубіжній літературі підходів до розуміння поняття права людини дає можливість виокремити наступні: етичний (права людини – це різновид, спосіб або форма вираження моралі), психологічний (права людини – це її вимоги, «претензії» щодо надання певних благ, скеровані державі чи іншим суб'єктам), біологічний (права людини – це певні її фізичні потреби, що виникають вже із самого факту її народження), соціальний (права людини – це певним чином соціально-внормовані можливості її певної поведінки, спрямованої на задоволення різних потреб), легістиський (права людини – це можливості її поведінки, визначені законами держави чи іншими формально-обов'язковими правилами). Права людини охоплюють вимоги, повноваження, свободи та імунітети, їх можна визначати як можливості, потреби, цінності чи надбання.

Необхідно відзначити, що аналізу взаємозв'язку проблем прав людини та правового порядку можна вести у двох площинах: в аспекті сущого та належного. Зокрема, в першому випадку досліджуються існуючі механізми та інститути, що покликані забезпечити реальність проголошених державою прав людини, реально складається правовий порядок. В другому випадку аналіз проблеми виходить з позиції належного – права і свободи, правовий порядок досліджуються в аспекті формування правової держави, тобто з позиції якими вони повинні бути, як ідеал [130, с. 26].

Більшістю прав людину наділяють різні системи правил, від статуту організації до законодавства. Проте слід пам'ятати, що не всі права є інституційними, деякі, зокрема природні, належать людині, навіть якщо про них нічого не зазначено у законах або у правилах інститутів.

За допомогою юридичних норм держава встановлює правопорядок, тим самим регулює і формує суспільні процеси, забезпечує фундаментальні права людини. Разом із тим інституціоналізація є суперечливим процесом, який може мати як позитивні, так і негативні

(безпосередні чи віддалені) наслідки. Так, у результаті активного впливу механізмів державного регулювання інституціоналізація із процесу, що адекватно відображає потреби суспільства та покликаний лише оформлювати зміст соціальних відносин у їх об'єктивній динаміці, має тенденцію перетворення на самодостатній, пов'язаний із відтворенням самої держави процес. У такому разі інституціоналізація може чинити стримуючий вплив на адекватний розвиток суспільних відносин. Рівною мірою гуманістичні цілі, що відповідають правовому характеру держави, виступають визначальним моментом і щодо забезпечення пріоритету прав людини. Останній полягає не стільки у ступені пов'язаності держави правом, скільки у виявленні та реальному здійсненні соціальних зобов'язань держави перед людиною.

Права людини виконують роль імперативів, які відображають не тільки реалії, а й ідеали суспільного буття [212, с. 9]. Ці імперативи виводять з існуючого на рівні суспільної свідомості сприйняття справедливості, і розглядають фактично як критерії оцінки змісту позитивного права та функціонального призначення держави.

Сталий розвиток держави неможливий без забезпечення свободи і автономії особистості, яка б на вільний розсуд визначала способи і сфери своєї життєдіяльності. Дотримання прав людини запобігає всевладдю держави, яка розглядає людину як підданого, сліпого і слухняного виконавця її волі. Встановлення партнерства між громадянином і владою, що випливає з прав людини, запобігає політичним та соціальним катаклізмам, сприяє гармонійному розвитку суспільства, мета якого обрана і схвалена більшістю.

Права людини та їх реалізація визначають природу держави. При цьому важливий взаємозв'язок проголошених прав і ступеня налагодженості механізмів, що визначають їх захист. Разом із тим, як свідчить практика вищевикладена вимога першопочатково містить в собі протиріччя: з одного боку, держава часто виступає порушником прав

людини, а з іншого боку, саме до державних органів людина найбільш часто апелює при порушенні її прав. У такому контексті важливо підкреслити ще одну важливу роль інституціоналізації прав людини – роль інструменту обмеження влади держави над людиною, способу вдосконалення законів, зміни законодавчої бази держави у напрямі її гуманізації [17, с. 13]. Але для того, щоб ці вимоги дійсно призводили до змін інститутів та норм держави, необхідна наявність особливих соціальних практик і структур, здатних у разі порушень прав людини діяти і домагатися потрібних змін у державній машині. Такими структурами є неурядові правозахисні організації. Права людини як серцевина і стрижень правопорядку виступають інструментом обмеження влади держави, способом удосконалення законів у напрямі їх гуманізації, можливістю активної громадської участі в житті суспільства та держави.

Правопорядок – це не виключно об'єктивне явище, а й специфічна експлікація внутрішнього світу людини. Процес його формування, як і самого права, значною мірою детермінується психологією людини, специфікою сприйняття нею правових ідей та особливостями конкретних механізмів їх реалізації. І якщо не враховуватиме цього моменту, вже сформований й можливо ефективний та дієвий правовий порядок неодмінно почне втрачати власну специфіку.

Реальний правопорядок постає складним процесом взаємодії між людьми, що опосередкований в більшій чи меншій мірі соціальними нормами. Цей процес починається за рамками вузького розуміння права і проявляється як система взаємодій між суб'єктами правотворчого задуму і правотворчої практики. Намагатися технічно сконструювати систему правил дієвості правового порядку – значить не розуміти його складної природи і навмисно спрощувати гносеологічні і методологічні завдання правової науки, адже цілий ряд проблем (зокрема, механізми формування і функціонування правопорядку) неможливо пояснити, не виходячи за рамки «строго правового».

Правопорядок – продукт нескінченної, різноманітної і неповторної людської діяльності. У зв'язку із цим кожен із його різновидів міжнародний (світовий – загальний), регіональний (особливий) і локальний (специфічний), яким би він не був однорідним та аналогічним щодо інших, водночас буде визначатися індивідуальними особливостями, специфічними відмінностями. У кожному має місце поєднання індивідуальності, неповторності й унікальності із загальністю, інтерсуб'єктивністю, всеохопністю; «вписування» індивідуальної неповторності в загальне універсальне соціальне буття.

Правопорядок – це специфічна експлікація результатів діяльності людини з динамікою її ціннісної позиції. Надаючи особливого значення ціннісним чинникам представники сучасної онтології наголошують, що будь-який діяльнісний процес, охоплює собою волю і чуття людини, її оцінки. Ставлячи запитання: «якщо спостерігати себе самих у бутті вже сформованого правопорядку, то чи лише нормативність ми там знаходимо?», відповідь однозначно буде категорична. Остання обґрунтовується тим, що дуже часто буттєвий устрій правопорядку зумовлений емоційними настроями та переживаннями людини. На цій підставі шляхом експериментальної психології можна зробити спробу довести, що все життя людини тотожне переживанням, а людське існування – безперервна зміна почуттів, емоцій, бажань, оцінок.

При зведенні розуміння правопорядку виключно до встановлених правил поведінки, норм або їх сукупності він стає чимось зовнішнім, аморфним для людини, нав'язаним їй зверху. Основний постулат такої об'єктоцентристської позиції розуміння правопорядку – не людина стверджує себе у світі правопорядку, вільно розвивається в ньому, реалізує моральні цінності, а формально закріплені умови диктують їй форму життя. Однак подібне вузьке трактування спотворює функціональне призначення правопорядку, оскільки для людини він цінний не як такий, а реальні можливості та блага, які він забезпечує.

Особиста зацікавленість людини в погодженні встановленим правопорядком вимог максимально збільшує її активність і ніщо інше не може бути ефективнішим джерелом такої активності.

Практичність останньої полягає у виявленні антропологічного джерела формування правопорядку, без якої людина, не маючи опори всередині себе, часто виявляється підпорядкованою зовнішньому диктату: ідеології, політичним інтересам, «історичній необхідності». Головний принцип, на якому вибудовується соціальна діяльність, полягає в тому, що закон стає єдиним, об'єктивним, незалежним, особливим, сповненим автономії цінності захисником суспільного порядку й засобом суспільного діалогу. Методологія правового формалізму наголошує, що правопорядок створюється механічно за допомогою зовнішніх норм та правил поведінки, які визначають правильну відповідь в кожній життєвій ситуації, без врахування думки суб'єкта та його оцінок. Людина діє лише межах правил сформованого порядку, вона позбавлена ціннісних орієнтацій. Її завдання – відкривати сформовані норми й вчиняти будь-які дії відповідно до них.

Водночас обмеженість такого методологічного погляду очевидна, зважаючи на сакралізацію законодавчої влади, ігнорування емпіричних (соціологічних) та антропологічних напрямків у дослідженні правопорядку, сприйняття людини як «пасивного регістратора» реальних речей, а не активного виявника закономірностей розвитку правової дійсності. Пізнавальна інтенсивність та активність людини – необхідна складова формування правопорядку, джерело її регулятивної енергії. Більш того, саме індивіди обирають ту пізнавальну методологію в рамках якої будується правопорядок: або формування правопорядку права пов'язується з логікою сприйняття даних в повсякденному житті соціальних процесів, підпадає під звичайний процес сприйняття оточуючої дійсності (соціальноемпірична модель формування правопорядку), або створення правопорядку постає як специфічний

процес формальної логіки та догматики в публічній сфері життя держави, підпорядкований реалізації правової норми (статистська модель формування правопорядку), або побудова правового порядку здійснюється не в контексті з дескриптивної (описової) сторони дослідження правової дійсності, а з позиції прескриптивного (приписуючого) ціннісного (аксіологічного) сприйняття кожного індивіда, який залучається до цього процесу (антропокультурна модель формування правопорядку). В останньому формування правопорядку не можливе без включення у таких процес актів оцінки. Оцінка складається з порівняння (власне оцінки) та рекомендацій щодо відбору (вибору) того, що визнається цінністю. Індивід, який оцінює, формує судження про корисність чи шкідливість, правильність чи неправильність, необхідність чи непотрібність, раціональність чи нераціональність. Оцінка організовує процес формування правопорядку.

Діалектичне поєднання ціннісного й когнітивного можна побачити в ситуаціях, коли доводиться оцінювати явища, події, не маючи для цього необхідної інформації (інколи таку інформацію не можна отримати). У таких випадках індивід виробляє оцінку, покладаючись не тільки на інформацію, а й на свій досвід ставлення до подібних ситуацій.

Задіяність в формування та розвитку правового порядку чинників екзистенційного плану ще гостріше актуалізує питання його сутнісної природи, оскільки в останньому відображаються не стільки формальна сторона – набір логіко-правових апріорних законів і закономірностей, скільки внутрішні пласти такого процесу – сповідувані кожним цінності.

Відповідно й обґрунтовується сутнісна природа правопорядку не лише з позицій механізму техніко-юридичного застосування юридичних норм, а як специфічна форма особистих переконань, досвіду, ціннісних орієнтацій. Аксіоматичними джерелами його формування виступають не концепти нормативного, технічного й догматичного, а атрибутивність й невідворотність ціннісного, екзистенціального, трансцендентального.

2.2 Інтерсуб'єктивна природа правового порядку

Для сучасності характерним є сприйняття світу, його наукового пізнання, трактовки соціальних феноменів з позицій інтерсуб'єктивізму. Під інтерсуб'єктивізмом розуміється проміжна категорія, використання якої необхідне для подолання суперечностей між суб'єктивним та об'єктивним. Відповідно до свого змістовного наповнення категорія «інтерсуб'єктивність» означає переплетення індивідуалізованих історичних смислів повсякденного колективного буття (висхідне часове існування «я» з власною історією є основою для суспільного життя, а тому інтерсуб'єктивність є однією із апіорних структур свідомості) [252, с. 32].

Питання інтерсуб'єктивної природи правового порядку є питанням динамічної структури правової реальності як процесу здійснення права, перетворення його із можливого в дійсне. «Правова реальність – це предмет неперервного інтерсуб'єктивного осмислення, конструювання, трактування. Правова реальність є змістом повсякденної поведінкової практики людей. Будь-які правові форми безсмысленні у відриві від правового суб'єкта і правосвідомості. У межах правосвідомості, з одного боку, відбувається процес осмислення, усвідомлення, відображення соціально-правової реальності, а з іншого – правосвідомість творчо формує цю реальність, визначає її якості і характеристики через систему поглядів, ідей, переконань, емоцій тощо. Системоутворюючим началом правосвідомості, її виток, принципом та опорою, на основі якої і здійснюється суб'єктом юридичні операції і дії, є духовність» [250]. Згадуваний нами раніше Х. Томазій, ще на початку XVIII століття

прийшов до висновку, що право є інтерсуб'єктивне за природою, оскільки воно направлене більше, аніж на одного суб'єкта.

Правовий порядок є інтерсуб'єктивним явищем, оскільки є діалогічним і комунікативним за означенням, виникає «лише в процесі ситуації обміну «я-інший», яка в дійсності завжди розгортається в «я-інші», так як незримо у ситуації взаємодії навіть двох людей співприсутні інші учасники комунікації (над-Я, тексти, інститути)» [252, с. 33]. Тим більше, що право не є автономною сферою норм та абстрактних уявлень про належне, а є інтегрованою частиною соціокультурної реальності: «...дискусії з цієї проблеми тривають і єдиного погляду ще не вироблено. Відмінності в розумінні сутності права виявляються як в національному аспекті (англосаксонський реалізм вважає правом судові рішення щодо кожного конкретного випадку, яке надалі стає прецедентом; скандинавський позитивізм розглядає право інституційно орієнтованою дією); так і залежно від приналежності до тієї чи іншої філософської школи (екзистенціалісти стверджують, що право безпосередньо пов'язане з мінливими умовами людського існування; неотомісти правом вважають справедливе рішення суду, яке є адекватним соціальній ситуації)» [156, с. 166].

На думку Ю. Хабермаса процес комунікації можна назвати «комунікативною раціональністю», оскільки в її межах учасники (суб'єкти, які комунікують) виробляють спільні стандарти раціональності, найважливішими серед яких є сенси, цілі, норми, цінності тощо. Ці суб'єкти постійно перебувають в процесі оновлення і координації своїх запитів відповідно з встановленими домовленостями [255].

Інтерсуб'єктивність правового порядку також виявляється і в кооперативній (синергії) учасників. Ці учасники об'єднують свої вольові і мовні зусилля для вироблення правової організації діяльності, програми виживання, раціоналізації суспільних моделей, які повторюються, а також

для формування нових культурних сенсів. Кооперативність відображає спільність цілей учасників та їх спільного досвіду [252, с. 33].

Інтерсуб'єктивний характер правового порядку передбачає спільність досвіду суб'єктів та загальнозначимість такого досвіду. В свою чергу інтерсуб'єктивні структури правового досвіду слугують підставою взаєморозуміння учасників правового спілкування, а відтак є основою правового спілкування. Специфікою правової комунікації є те, що метою цієї комунікації є трансляція соціальних значень, своєрідний обмін інтерсуб'єктивним досвідом, а не лише передача інформації. Набір соціальних значень в праві є відкритою системою.

Творення правового порядку можливе тільки через живе міжособистісне спілкування в умовах взаємних комунікацій між учасниками такого процесу. Наративна основа правового порядку постає складовою практичного досвіду, який, з одного боку, охоплює навички, уміння, знання, уміння та настанови, а з іншого боку, є дискурсивно-інтерсуб'єктивним – потребує постійної комунікації в суспільстві, характеризується готовністю почути іншого (процеси народовладдя) і змінити себе (підвищити свій рівень правової свідомості). Дискурс, який спрямований на вироблення спільної позиції і уточнення змістів, думки, оцінки чи норми, у свою чергу, формує досвідні форми комунікації, які дозволяють виробити колективні рішення й одночасно є для індивіда нормативним утворенням, яке сприймається осмислено і добровільно.

Структура досвіду – набуті знання, навички, уміння, тобто компоненти підготовленості особистості до відповідальної діяльності з формування чи зміни правового порядку. Не слід недооцінювати значення цих підструктур в процесі здійснення як буденної, так й професійної діяльності, оскільки досвідне знання сприяє саморозвитку та самовдосконаленню. В професійній діяльності, це знання, спеціалізоване уміння – професійний досвід, який перетворює «професійне ремесло» в

методологію – на зразок інженерії, кількісного методу, у той пласт, що трансформує кожну професію в покликання.

Узагальнюючий аналіз положень нормативних і літературних джерел дозволяє стверджувати, що ні в рамках юридичних наук, ні в рамках інших гуманітарних наук не існує однокового підходу до розуміння сутності досвіду. Більше того, при аналізі праць як різних, так і одних і тих самих авторів часто зустрічається використання даного терміну в найрізноманітніших, мало не протилежних значеннях (досвід розуміється як синонім знань, навичок і вмінь, форм та методів практичної реалізації завдань, відомостей і висновків практики, практичних прикладних принципів, практичних позицій тощо. У межах дисертаційного дослідження досвід розглядається як сукупність знань і навичок, отриманих правником в ході здійснення практичної діяльності, що зумовлює в подальшому можливість її здійснення як більш ефективної та розмаїтої.

У досвіді закріплюються попередні досягнення пізнання, від яких відштовхуються в подальших дослідженнях. Цей процес нагадує закріплення накопичених знань, форм ефективної поведінки, які для наступних поколінь слугуватимуть як надійною спільною опорою, так й спільною відправною точкою до пошуку вирішення проблемної ситуації, що склалася. Трансформований досвід наступні покоління розглядають не як готову річ, а як щось таке, що можна переформулювати й удосконалити в контексті адекватного обмірковування – в якості типових прикладів можна назвати випадки, коли чинний упродовж певного часу законодавчий акт вдосконалюється за допомогою поправок; чи навпаки, коли законодавець, часто утримається від переробки тексту законодавчого акта, складеного визнаною експертною установою. У досвіді знаходять відображення розв'язки проблем комунікації, з'ясовуються, пояснюються та узгоджуються часто досить протилежні

точки зору, він постає спільний ґрунтом для обміну думками, розуміння суті проблемної ситуації.

Досвід застосований під час дискурсу схожий на спільну мову: він зберігає ті властивості правового порядку, без яких було б неможливим спілкування між різними поколіннями. Водночас він не стає нездоланною перешкодою для соціальних змін, оскільки може спрямовувати їхній хід.

Надіндивідуальний характер вищеописаної моделі досвіду проявляється завдяки зміні способу його накопичення, зберігання, зовнішнього вираження: первісно зароджуючись у психіці окремих носіїв особистого досвіду відповідна досвідна інформація в подальшому «добувається» ними зі своєї пам'яті, безпосередньо виражається ними в знаковій формі (з використанням мови) за межі свого внутрішнього світу. Отже, виникнення надіндивідуального досвіду завжди починається з трансляції особистого досвіду його початковим у нову, об'єктивовану форму (наприклад, письмову – у вигляді законодавчого акту чи рішення суду). У вищевикладеному процесі формування надіндивідуального досвіду особливо важливі два моменти: по-перше, коли особистий досвід об'єктивується у форму, що дозволяє іншим суб'єктам (наприклад, членам визначної соціальної групи), вже без втручання початкового суб'єкта, сприймати й використовувати відповідну досвідну інформацію, по-друге, коли особистий досвід безпосередньо транслюється його носієм іншим членам соціальної групи роблячи його «суспільно доступним».

Водночас слід зауважити, що важливо не тільки говорити про засвоєння соціального досвіду індивідом, а й необхідно враховувати зворотній процес – розглядати особистість як активного суб'єкта соціалізації, який створює власну систему досвіду. Процес соціалізації нерозривно пов'язаний з процесом комунікації. Проте суб'єктивно освоєний в процесі соціальної взаємодії, досвід соціального спілкування стає невід'ємною частиною особистості. Засвоєння даного досвіду суб'єктивно – одні й ті самі соціальні ситуації по-різному сприймаються

різними суб'єктами. Будучи основою процесу соціалізації, засвоєння знань, умінь і навичок стає також джерелом індивідуалізації особистості, яка не тільки суб'єктивно засвоює цей досвід, а й активно його переробляє.

Особистість – це не тільки соціальний індивід, це й активний суб'єкт соціального розвитку, і, що не менш важливо, активний суб'єкт саморозвитку. Із набуттям нових знань і розвитком свідомості особистість дедалі більше опановує оціночні поняття й судження. Зіставляючи нові знання й оцінки з уже засвоєними, вона формує своє ставлення не тільки до об'єктів пізнання та дії, а й до самої себе. Це й визначає розвиток її активності.

Будучи невід'ємним від сформованого правопорядку важко зайняти позицію зовнішнього спостерігача, завжди виявляючи себе в ролі учасника правових відносин, осмислюючого своє буття-в-праві «із середини». Антропологічний підхід свідчить: право осмислюється через досвід суб'єкта пізнання, а загальна картина правової реальності складається із загальності індивідуального досвіду кожного суб'єкта. Досвід, опосередковуючий здійснення права, є не просто теоретичним осмисленням права, але завжди й практичним його застосування у конкретній, реальній або гіпотетичній ситуації. Він завжди включає момент самопізнання, усвідомлення меж людського буття; діє як критика всякого чистого когнітивного мислення, будучи «досвідом власної історичності» [164, с. 52].

Під час дискурсу не завжди можливо однозначно прийняти правильне рішення на підставі правової пропозиції через брак знань, умінь та навичок. Водночас якщо такий варіант знаходить свій вираз в діяльності суб'єктів владних повноважень, то така діяльність стає передумовою критики у формі скарг та звернень з боку окремих громадян чи різних соціальних груп, або публікації у пресі з аналізом прийнятого рішення, здійсненого активними представниками громадянського

суспільства, чи журналістського розслідування. Така критика в умовах творення сучасного правового порядку прийнятна для демократичного суспільства і фактично є формою контролю громадськості за діяльністю суб'єктів владних повноважень. За умови конструктивності, саме вона й може стати поштовхом для останніх до того, щоб підвищувати свій кваліфікаційний рівень, займатися самоосвітою та прагнути фахового розвитку.

Правовий порядок виявляється через реалізацію правосуб'єктності, тобто через дії індивідів, що передбачає інтеріоризацію механізмів правової (юридичної) регуляції людською психікою, що приводить до формування і функціонування *Ното juridicus* (як носія сукупності якостей, необхідних правовому суб'єкту). При цьому слід мати на увазі, що правовими суб'єктами можуть бути усі (фізичні особи, юридичні особи, держави), хто є здатним адекватно діяти в межах регулятивного механізму (суду, нормативності, примусу, договору тощо). Ця сукупність ознак ніяким чином не пов'язана з фізичним тілом людини.

Основними складовими такої сукупності якостей є:

- раціональна регуляція поведінки, на відміну від емоційної. В основі раціональної регуляції поведінки лежить процес переробки інформації;
- для сучасної людини одним із примусових механізмів є воля. Воля – це ланцюжок, який з'єднує розум і дію, оскільки вона (воля) виконує дві функції (блокує емоційно детерміновану поведінку у випадку раціональної заборони і примушує діяти за відсутності емоційної детермінації або всупереч їй) [267, с. 47];
- правовий порядок як система вимог потребує не лише здібностей для здійснення раціональних процедур прийняття рішень, але і усвідомлення відповідальності за невиконання цих вимог. Як зауважував М. Бахтін: «Що ж гарантує внутрішній зв'язок елементів особистості? Лише єдність відповідальності... Особистість має стати суцільно

відповідальною: усі моменти повинніпроникати один в другий в єдності вини і відповідальності» [37, с. 5];

- наявність судової процедури як способу вирішення конфлікту шляхом рівноправного аргументованого протистояння сторін [267, с. 41].

Варто зацентрувати увагу на ще одному питанні, розкриття якого слугуватиме кращому висвітленню проблем правового порядку як інтерсуб'єктивного явища. Йдеться про дві процедури, які органічно поєднують в собі об'єктивне і суб'єктивне начала: типізацію та інституалізацію.

Правовий порядок представлений у вигляді набору норм поведінки, які, за своєю природою, є типовими правилами поведінки, опорними точками визначеності, масштабом бажаної і належної поведінки. Типізація як послідовність є основою правового порядку у предметній формі норми права. «Норми – це регламентовані принципи освоєння спонтанних зв'язків соціуму через призму припустимого і належного. Трансльовані традицією норми містять у собі ситуативність, хоча ця ситуативність розуміється як інваріантна, вона регламентує повсякденність і реалізується у вигляді звичаїв. Правова норма є конститутивним чинником сфери мого буття-з-іншим і виступає генералізованим виразом очікування та регулює повсякденну інтеракцію індивідів, на основі успадкованих традиційних канонів спів-буття; норма опосередковує взаємини між особистістю та соціальними структурами суспільства» [156, с. 100].

Як зауважує В. Ляшенко, «Для Е.Гуссерля духовно-практичне відношення до світу не рефлексоване, воно не розмежовує себе на діяльність і пізнання. Вивчення життєвого світу як сукупності первинних інтенцій дозволяє, на думку Е.Гуссерля, розкрити процес виникнення із нього самого всіх систем знань, в тому числі й об'єктивних наук. Життєвий світ характеризується: безпосередньою очевидністю, його факти сприймаються індивідом як такі, із суб'єктивною достовірністю;

зміст суб'єктивності життєвого світу визначається не власне активністю суб'єкта, а наявними у сфері суб'єктивності феноменами світу; життєвий світ є самоочевидним і самодостовірним цілим, його структура не визначена. Життєвий світ у відношенні до суб'єкта є “горизонтом” усіх його проєктів, інтересів, цілей, незалежно від ціннісних, просторових параметрів останніх» [156, С. 128].

Взявши за основу концепцію «життєвого світу» А. Шюца як загальності для багатьох людей, що зумовлена однаковими умовами їх соціологізації, можемо стверджувати, що правовий порядок є виявом спільності повсякденного досвіду людей, а це означає, що формується впевненість у тому, що вимоги, норми, схеми поведінки є загальними для усіх оточуючих. Цей повсякденний досвід реалізується через повсякденну комунікацію. Таким чином, правовий порядок як різновид соціального порядку є системою соціальних відносин, які інтуїтивно відчуються людьми [96, с. 83].

Звернімося до ще одного вияву інтерсуб'єктивного характеру правового порядку – інституалізації. Інституалізація у праві є особливим видом соціокультурної типізації, яка поділяється множинністю інтерсуб'єктивностей. Інституалізація в праві є конструюванням стійких ціннісно-смыслових правових норм. Право та правовий порядок виникають як соціальний інститут, на який покладається забезпечення рішень конкретних життєвих питань, які є важливими для існування та відтворення суспільства. Породжений і похідний від соціо-природних начал людських спільнот правовий порядок сьогодні представлений фундаментальною юридичною структурою, яка обслуговує і забезпечує широкий спектр групових, колективних та індивідуальних трансакцій та обмінів. Правовий порядок, таким чином, охоплює своєю регуляцією різні аспекти організації і передачі досвіду соціального спілкування та міжіндивідної взаємодії, а відтак є однопорядковим з явищем мови, що дозволяє йому бути атрибутом колективного та індивідуального розвитку.

«Право – є складним явищем, яке поєднує в собі мовні, культурно-історичні і політичні умови, фактори і підвалини формування і розвитку людських спільнот; це сукупність правлвих ідей та уявлень, правових цінностей і норм, правових практик і конфліктів, які забезпечують процес соціального спілкування в різних нормативних модусах його юридичної організації; це інститут інститутів – матеріальних і процесуальних, публічних і приватних, імперативних і диспозитивних, похідних від процесу соціального спілкування (комунікації), соціокультурного визнання (легітимації) і праворозуміння (концептуалізації)» [60, с. 11].

На наш погляд, цікавою є позиція Ю. Веденєєва щодо правопорядку як інтерсуб'єктивного явища. На думку вказаного вченого, «право як даність існує у формі правопорядку конкретної епохи. Явище права існує у формі колективних уявлень про належний порядок соціальних відносин. Це – ментальні образи правопорядку, які формуються у визначеннях мови соціокультури свого часу». А В. Лафітський стверджує, що соціокультури продукують різні нормативні образи правової реальності. Ментальний образ архаїчного порядку втілювався у юриспруденції міфу і ритуалу, середньовічний образ – у юриспруденції гріха і воздаяння, порядок епохи модерну – в юриспруденції раціонального вибору і дії (цей образ працює і сьогодні). Будь-який правовий порядок є дворегістровий: 1) історична даність (право *per se*) і 2) модус правової картини світу своєї епохи. Зміна окремих модусів існування і вияву права значною мірою визначається і залежить від універсальних архетипів правового сприйняття і розуміння правової дійсності (метатексту), а також від наявних історичних форм правової картини світу (контексту), оскільки право і правопорядок є складним, багаторівневим і багатоаспектним явищем [139].

По аналогії з філософською картиною світу можна стверджувати, що правова картина світу є цілісним образом правого життя, в основі якого перебуває комплекс світоглядних настанов та спосіб сприйняття цього життя людиною, адже «... світ – це людина і середовище в їх

взаємодії», а картина світу – це «результат переробки інформації про середовище і людину» [170, с. 63].

Правова картина світу не лише відображає правову реальність в системі правових та юридичних понять, вона ще забезпечує формування нових систем правових цінностей і правових практик. Сучасна правова картина світу відображає весь спектр світоглядних змін, притаманних теперішньому людству, нових комунікативних практик, симулякрів і науково-технічних досягнень. Йдеться про постмодерністський стиль мислення, який по-особливому сприймає та аналізує правову реальність, яка уже є частиною та включає в себе світ мереживних спільнот («світ віртуальних суб'єктів і об'єктів, ... це світ гри юридичних симулякрів і профанації правової визначеності щодо влади, власності та управління») [139].

У сучасній правовій та філософсько-правовій літературі прийнятною є трирівнева структура правової картини світу:

- метафізичний рівень (мислимий або бажаний правопорядок, тобто це сфера ідеального або бажаного права. Належне право дається нам через сукупність правових ідей, цінностей, принципів-орієнтирів, тобто через базиси правопорядку. Йдеться про систему культурно-нормативних координат);
- рівень догматично мислимого або формального правопорядку (волевстановленого, санкціонованого державою позитивного права, яке презентується у вигляді юридичних інститутів, сукупності дозволів-заборон. Це є система позитивізації правової картини права);
- рівень реального або фактичного правопорядку, рівень юридичної повсякденності, емпіричне або чинне право представлене юридичними фактами, діями і подіями, судовими рішеннями, правовими колізіями [139].

Але на нашу думку, запропонована тричленна структура правової картини світу є неповною, оскільки вона не враховує чуттєво-емоційну

складову людини як творця цієї правової картини світу. Правова картина світу є органічно поєднаним колективних несвідомих і свідомих уявлень про належний/неналежний правовий порядок на тлі психологічних переживань, емоцій і почуттів, які презентують очікування і переживання права або його відсутності. Очевидним є те, що перш ніж стати правовою нормою, правилом поведінки, право уже переживається у процесах комунікації, в мові у формі міркувань про належне/неналежне. Окрім того, у формуванні правової картини світу бере участь базовий стереотип як найстійкіший змістовний елемент правосвідомості, як концентровані принципи уявлення про феномен права. За своєю природою базовий стереотип є дуальним: він пов'язаний з раціональною сферою (формується під дією факторів зовнішнього середовища, а тому мінливий); з іншого боку – подібний до архетипів (але ця подібність не є тотальною, бо архетип входить у життя людей через посередництво міфу, який за своєю фабулою приховує істинний зміст, а базовий стереотип утворюється в ході правової соціологізації). Базовий стереотип поширюється на важливі положення права, на основні елементи правової дійсності, а зовнішньо виявляється в наявності правових традицій і умовностей, в ритуалах, пов'язаних із правовою процедурою, тоді як зміст, зазвичай, сформулюється в афористичних висловах. Слід мати на увазі, що базові стереотипи характеризуються досить довготривалим існуванням і зв'язком з колективним несвідомим, оскільки поширюється на інформацію про явища правової дійсності, які існують довгий час і відіграють системоутворючу роль у праві, а найпоширенішими базовими стереотипами є стереотипи справедливості, законності, рівності, відповідальності [156, с. 71].

2.3 Справедливість як універсальний критерій оцінки правового порядку

З правом безпосередньо пов'язана і притаманна йому справедливість, яка уособлює правове начало – принцип абстрактної рівності і свободи. Поняття «справедливість» (*justitia*) є похідним від поняття «права» (*jus*). «Іншого всезагального, формально-рівного для усіх регулятивного принципу, окрім правового, немає. Заперечення ж правового характеру і сенсу справедливості неминуче призводить до свавілля, коли справедливість підміняється тими або іншими моральними, релігійними, світоглядними, політичними, соціальними, національними, господарчими тощо ідеалами та інтересами [185, с. 13–15].

Кожна епоха розвитку людства дає нам власне історично мінливе уявлення про справедливість. Таким же складним для визначення є і поняття «справедливість», оскільки має різне змістовне наповнення у часових та просторових параметрів. В межах західноєвропейського суспільствознавства утвердилася думка про те, що цивілізації Заходу і Сходу, ще до Великих географічних відкриттів і пов'язаних із ними колоніальних захоплень, мали власні сформовані принципово різні розуміння поняття справедливості. Тому історично сформувалися два підходи до визначення соціальних цінностей і поняття справедливості:

1) західний підхід, який проголошує загальнолюдські цінності, зафіксовані у «Загальній Декларації прав людини», прийнятій ООН у 1948 р. з ініціативи західних держав. Цей підхід абсолютизує інститут так званих «природних» прав, демократичні форми правління як зразок справедливості [283];

2) східний підхід, який вбачає справедливість у релігійних приписах.

Аналіз історії формування уявлень про справедливість та її вияву у різних сферах людського буття підтверджує їх діалектичну природу: від почуття справедливості (яке зберігається впродовж всього існування людства) через його раціоналізацію, до становлення ідеї справедливості, а потім до ідеалу, сформувалося поняття належного соціальної організації та місця і можливостей людини в межах цієї організації.

Ще Аристотель говорив про те, що людина є істота суспільна. А суспільство в свою чергу створює і примушує дотримуватися норм суспільного життя, які врегульовують міжіндивідні відносини та забезпечують прийнятний правовий порядок, виступаючи одним із стабілізуючих начал для конкретного суспільства. Такі норми є основоположними правилами людського гуртожитку, які в обов'язковому порядку диференціюють добро і зло та імперативно приписують заохочувати добро.

В межах європейської суспільствознавчої думки ідея справедливості завжди займала чільне місце: «Право – це дійсність, смисл якої полягає в тому, щоб служити правовій цінності, ідеї права. Поняття права також тяжіє до ідеї права. Ідея права не може бути чимось іншим, як справедливістю. «*Est autem ius a iustitia, sicut a matre sua, ergo prius fuit iustitia quam his*» (Глосса 1.1. pr. D. 1.1). («Право породжене справедливістю, як матір'ю, оскільки справедливість передувала праву»). І у нас є також всі підстави розглядати справедливість в якості вихідного пункту, оскільки Справедливе, подібно до Добра, Істини, Прекрасному – абсолютне, тобто є цінністю, яку неможливо вивести ні з якої іншої цінності. Можна спробувати побачити у справедливості форму морального Добра. Вона є такою і є з точки зору людських якостей, доброчинності» [217, с. 42].

Справедливість є вічним супутником «людського суспільства поряд з цінностями самого людського життя, свободи і гідності. В термінах «справедливо–несправедливо» люди оцінюють наявні порядки, дії влади, окремих осіб або соціальних груп, захищають свої конкретні інтереси. Ідеї справедливості, як засвідчує історія, заволодіває умами і серцями великих мас людей і стає потужним фактором перетворень суспільних відносин» [163]. З давніх часів і до Нового часу європейські законодавці проголошували курс на створення законів, спираючись на суспільне уявлення про справедливість і справедливе («ще стародавні римляни пов'язали існування права зі справедливістю. З того часу частиною європейської правової культури стала формула: право повинно бути справедливим») [101, с. 13]. Коріння цих уявлень завжди губиться в релігійній та моральній традиціях відповідної культури та епохи. Але саме з Нового часу спостерігається вибудовування правового порядку на засадах секулярності, що стало результатом розвитку європейської світської науки і привело до розриву між законодавством і релігією. Традиційно проблему співвідношення права і справедливості відносять до царини природного права. Але сучасний стан розвитку науки засвідчує спроби нового синтезу знань, що у сфері правознавства та юриспруденції має вигляд органічного поєднання засновків природного і позитивного права. Свого часу Адам Мюллер підкреслював хибність абсолютного розмежування природного і позитивного права: «...цей другий елемент (духовний – *автор*) був саме тим, що люди раніше називали «природним правом». Вони вважали, що цей духовний елемент можна відокремити від фізичного, або позитивного; можна відокремити від останнього і, як у герметично закупорених пляшках, окремо зберігати, щоб при нагоді використовувати для підкріплення слабких держав» [179, с. 68].

Сьогодні є актуальними слова Г. Радбруха: «Право – цей дійсність, цінність якої полягає в тому, щоб служити справедливості» [217, с. 215]. Не заглиблюючись у аксіологічні проблеми права та оминаючи питання

справедливості як правової цінності, зосередимо свою увагу на справедливості як критерію ефективності права в соціумі. З такої позиції справедливість є історичним ідеалом та ментальною настановою, які актуалізуються через правові норми і виконують стабілізуючу функцію в соціумі. Правова справедливість, таким чином, покликана адекватно відображати соціокультурний контекст і відповідати вимогам реального часу та співвідноситися з ціннісно-настановчим шерогом конкретного суспільства. За такого підходу справедливість є інтегруючим началом в соціумі, яке укріплює зв'язки в суспільстві, забезпечує баланс в суспільстві на основі суспільної згоди. За умови, що між складовими справедливості як цінності є дисбаланс, справедливість починає сприйматися значною частиною населення як несправедливість, а відтак справедливість і несправедливість є своєрідними захисними властивостями суспільства, які і підтримують стабільність цього суспільства [230, с. 73].

В сучасній моделі взаємодії права і справедливості виділяються такі аспекти:

- справедливість у праві як різновид соціальної справедливості є поняттям, яке визначає яким повинно бути організоване суспільство з позицій соціальної кооперації та самореалізації індивідів;
- соціальна справедливість (в класичному розумінні) як найвища цінність права зараз розглядається як урівноважуючий, розподіляючий механізм в суспільстві;
- справедливість безпосередньо пов'язана з правом (в такому сенсі вона є багатосторонньою, багатофункціональною, багатоцільовою категорією);
- справедливість в сучасному праві є сукупністю загально-правових принципів справедливості та юридичної рівності, які закріплюються в сучасних конституціях, а відтак наділені вищою силою

нормативного узагальнення, визначають зміст конституційних прав людини, мають регулятивний вплив на усі сфери суспільних відносин;

- справедливість є сукупністю законодавчо закріплених норм, мірилом суспільної користі норм і законів;
- справедливість – це право на гідне життя;
- справедливість – це право на справедливе правосуддя, яке здійснюється незалежним і безпристрасним судом.

Складність у висвітленні справедливості як критерію правового порядку пояснюється складністю природи справедливості. Перше, що спадає на думку, коли йдеться про справедливість, це про питання, які вкорінені в моралі і моральнісній природі людини. Першим мислителем, який спробував розмежувати справедливість моральну і правову, вважається М. Падуанський, який в XIV столітті стверджував, що в умовах забезпечення закону і досягнення його мети спостерігаються зміни у розумінні і трактуванні справедливості і блага в залежності від умов існування. Але лише на початку XVIII століття німецький мислитель Х. Томазій сформулював питання про необхідність розподілу правової і моральної сфер, вперше висунувши та обґрунтувавши наукові критерії їх диференціації. Х. Томазій розглядав як правила, основне призначення яких полягає у визначенні відносин між людьми, встановленні адресних вимог до кожного, суть яких зводиться до вимоги не завдавати шкоди іншому. Саме з таких позицій право можна розглядати як реалізацію принципу – не роби іншим того, чого не бажаєш, щоб вони зробили тобі самому. Вважається, що саме ця теза Х. Томазія в подальшому була переосмислена І. Кантом та кантіанцями/неокантіанцями.

Пошук сучасних форм справедливості, а також з'ясування її співвідношення з началами права і правового порядку є визначальними рисами сучасного правознавства, оскільки потреба в соціальній справедливості є завжди актуальною.

Варто також мати на увазі, що справедливість є атрибутивною нормою людського співжиття, яка є первинною людською нормою, оскільки сформувалася і підтримується в межах фундаментального рівня соціальної взаємодії. В імперативній формі справедливість встановлює правила міжіндивідних відносин, а також відносин людина – група людей, людина – суспільство. В такій іпостасі (як норма) справедливість безпосередньо формує соціальний (а відтак і правовий) порядок як належний, обов’язковий і бажаний. Як зауважує М. Макєєва, «своєрідністю справедливості є її синкретизм. В ній дивним чином переплітаються індивідуальний і соціальний, моральний, економічний, політичний, правовий зміст, що створює враження наявності множини «справедливостей». В дійсності ж зміст вимог справедливості, маючи історичну і соціокультурну обумовленість, завжди єдиний, конкретний та існує «тут і зараз» [163].

Уявлення про справедливість притаманні усьому людству, тобто вони є транстериторіальними та транстемпоральними, що робить їх незмінним атрибутом соціальності. Справедливість «бере» безпосередню участь у створенні правового порядку, прописуючи його як належний та обов’язковий. в такому розумінні справедливість є точкою перетину процесів суб’єктивації об’єктивного та об’єктивації суб’єктивного.

На думку С. Калініна, англосаксонське праворозуміння є найбільш близьким до антропологічного, оскільки в ньому відчутний тісний зв’язок права з відчуття справедливості. Саме на основі власного почуття справедливості суддя виносить рішення, а отже, конструює правову реальність (прецедент). Далі автор розмірковує про те, що мінливий обсяг поняття «справедливість» є однією із умов змін у змісті норм за їх текстологічної константності. А це, в свою чергу, приводить до процесів недиференціації права і моралі, формальної і реальної справедливості. На відміну від англо-саксонського права, романо-германське право позбавлене такої риси, оскільки чітко окреслює предмет правового

регулювання (право є формальним регулятором, який схематизує відношення між формальними структурами, які наділені статусом «особа») [119].

На думку Н. Сильченко, справедливе в правовому розумінні є те, що ґрунтується на еквівалентному взаємовідношенні сторін і не порушує їх формальної рівності. При цьому ця система еквівалентів є історично мінливою. Шкала справедливості у праві є строго формалізованою (без формалізації немає і не може бути справедливості). Така шкала передбачає, що зовнішня сторона людської поведінки цілком вкладається в поняття еквівалентності і формальної рівності сторін, так як право має справу із зовнішніми (поведінковими) діями людей [232].

Справедливість у праві є багатогранною: вона трактується і як рівність перед законом, і як можливість активної участі кожного у житті держави, і як справедливість можливостей тощо. Але усі названі аспекти справедливості передбачають баланс між правами та обов'язками.

В позитивному праві, в правовому порядку, який є штучно створений людьми, необхідним є втілення справедливих начал за допомогою суто юридичних засобів та інструментів (звичайно, все залежить від рівня організованості і структурованості соціуму, а також рівня моральної і правової культури). В такому правовому порядку справедливість має залишатися «духовною інваріантою правової системи суспільства, інакше право втрачає свій висхідний соціальний зміст, перестає бути затребуваним і гідним регулятором суспільних відносин. Адже навіть найкращий порядок втрачає потенціал, якщо не має інтерпретаторів.

У працях сучасних правознавців пострадянської культури представлений, на перший погляд, широкий спектр позицій щодо співвідношення справедливості і права. Найбільш поширеними та опрацьованими в цих працях є питання щодо справедливості як властивості права, як його якості, як функції права, системи вимог щодо

права, принципу права, результату правової і цілепокладальної діяльності людини. Також для цілої низки вчених притаманною позиція щодо ототожнення права і справедливості, а в деяких випадках право трактується як форма реалізації і втілення справедливості. Непоодинокими є і точки зору щодо справедливості у праві через ототожнення права і закону: справедливим є незаперечне дотримання вимог юридичних законів, які є встановленими державою нормами. Прикладом ототожнення права і справедливості є концепція В. Нерсисянца, який вважав, що «...Справедливість входить в поняття права,... право за визначенням справедливе, а справедливість внутрішня властивість і якість права, категорія і характеристика правова, а не позаправова (не моральна, релігійна тощо)...Більше того, тільки право і справедливе», адже «якогось іншого принципу, окрім правового, справедливість не має» [187, с. 31].

Також В. Нерсисянц заперечує саму постановку питання про справедливість або несправедливість права, оскільки право «(уже за поняттям) завжди справедливе і є носієм справедливості у соціальному світі... Справедливо те, що виражає право, відповідає праву і слідує праву. Діяти по справедливості – означає діяти правомірно... [186, с. 57]. Далі В. Нерсисянц розмірковує про справедливість/несправедливість закону як провідної предметної форми, що, по суті, є питанням його про правовий/неправовий характер, але це не стосується права, оскільки «справедливість тому власне і справедлива, бо втілює в собі і виражає загальнозначиму правильність, а це в своїй раціоналізованій формі означає всезагальну правомірність, тобто суть і початок права, сенс правового принципу всезагальної рівності і свободи» [188] .

Позитивне право, в ідеалі, має забезпечувати здійснення справедливості в нормах чинного права на основі використання державою свого владного ресурсу. Такий владно-примусовий характер позитивного права пов'язаний з його принциповою відмінністю від моралі: остання

«направлена на те, щоб ідеали справедливості і добра діяли на людину переважно зсередини, за допомогою стимулів свідомості і громадської думки. Право ж – переважно регулятор зовнішній, покликаний роботи це через встановлення формально-визначених, писаних норм, які підтримуються владою», – зауважує С. Алексеев [5, с. 56].

Заслуговує на увагу думка В. Іванова та С. Гроздилова, які доводять, що у пострадянському правознавстві досить сильними ще залишаються позиції щодо визнання позитивного права як найкращої форми загальної справедливості. Враховуючи значну заідеологізованість юридичної науки, така позиція низки авторів є логічно несуперечливою, оскільки логічна стрункість та високий ступінь раціоналізації і формалізації норм позитивного права дозволяють правлячій еліті утверджувати в суспільстві той варіант справедливості, який найбільш повно виражає їх інтереси. Використання в юридичних текстах таких конструкцій як «рівні можливості», «рівні права», рівність усіх перед законом», «закон для усіх» покликано проголосити та задекларувати ідею вільного індивіда, а чинне право – справедливим порядком речей.

Протиставлення ж несправедливому (неправовому) закону справедливого права є ідеалізацією і предметом теоретичних розмірковувань. «Це є нічим необґрунтоване припущення, яке приймається за факт, але яке не має навіть абстрактно-логічного обґрунтування, це навіть не умоглядна конструкція якогось ідеально-справедливого права, а саме припущення його існування в так званому «юридичному просторі» і поза його соціально-економічного і політичного наповнення. Посилання на природне право як взірць справедливості, як критерій оцінки позитивного права буде замінено більш відповідним йому поняттям природно-соціального права. Приписування йому ознак взірця справедливості – це не більше ніж результат поетизації первісного дикуна і первісних відносин» [112].

І. Андріановська запропонувала виділити основні критерії справедливості, які є у позитивному праві і мають свої особливості, в залежності від «особливостей вияву справедливості у правовій матерії». На думку автора, в кожній галузі права такий критерій є виявленням і втіленням справедливості в нормах конкретної галузі права (тобто йдеться, насамперед, про юридичну справедливість). Тому в процесуальних і матеріальних нормах права виявляється специфічний критерій справедливості.

В галузях права, в яких представлена більша регламентація відносин, що пов'язані з відповідальністю суб'єктів правовідносин (зокрема, кримінальне, адміністративне право), справедливість має бути у правовому регулюванні відносин, пов'язаних зі співмірністю проступка і покарання. А в нормах трудового права ця співмірність повинна бути при врахуванні міри праці і винагороди за цю працю; складних, небезпечних умов праці і можливих пільг, компенсацій; заохочення за трудові заслуги працівника тощо.

Підводячи підсумок своїх розмірковувань І. Андрієвська вказує на те, що критеріями справедливості у позитивному праві є: адекватність чинних норм права рівню розвитку суспільних відносин; узгодженість правових норм; закріплення в праві оптимального співвідношення інтересів суб'єктів, які є учасниками різних правовідносин; захищеність прав, свобод та інтересів правовідносин» [112]. Г. Беланова пропонує розглядати поняття «юридична справедливість» (*справедливість в позитивному праві – наш курсив О.Г.*) в двох аспектах: по-перше, як загальний юридичний принцип, умову, підставу і відповідно як загальний критерій правозастосувального акта; по-друге, як впорядковуючу і конкретизуючу міру справедливості» [38, с. 15].

У сучасному політично-організованому суспільстві одним із ефективних регуляторів суспільних відносин визнається позитивне право, представлене системою чинних законів і норм. У змісті юридичних

законів та у процесі їх реалізації «працює» специфічна форма справедливості. Саме позитивне, юридичне право повинне забезпечити досягнення справедливого результату в юридичному просторі. Застосування інших регулятивів в цій сфері можливо, але дуже обмежено» [176].

Таким чином, можна прийти до висновку, що в межах конструювання правового порядку у предметній формі позитивного права людина «працює» з явищем юридичної справедливості. Щодо понятійно-категоріального ряду сучасного вітчизняного правознавства, то його представники ще недостатньо точно проводять демаркацію понять «правової справедливості» та «юридичної справедливості», що необхідно для змістовного розуміння явищ правової дійсності. Використання понять «юридична справедливість» і «правова справедливість» в сучасних правознавчих текстах часто вживаються як тотожні.

Висновки до Розділу 2

Правовий порядок формується в процесі інтегруючої, контемпоральної взаємодії необхідних і суттєвих властивостей людини та культури. Апеляція до природи людини з притаманними їй цінностями дає змогу обґрунтувати ідею дескриптивності й перспективності правового порядку, що формується не лише у зв'язку із соціальною зумовленістю та за допомогою цілеспрямованих зусиль з боку держави, але й через трансцендентальну природу людини.

Сучасні світові виклики та перетворення вимагають формування такого правового порядку, який би працював на користь людини, передбачав забезпечення її природних і невідчужуваних прав, інтересів та

свобод. Якщо людина займає центральне місце серед усіх соціальних цінностей, то й формування та оновлення правового порядку повинно мати гуманістичне спрямування. Використання антропологічного підходу до розуміння правового порядку дозволяє стверджувати, що першооснову його формування слід шукати у природі людини, моральних принципах, ідеї справедливості.

Орієнтація на ціннісну складову формування правового порядку створює можливості для вивчення аксіоматичних основ дії права. Правовий порядок постає втіленням смислового призначення права, яке досягається через забезпечення стабільності людського буття. Саме завдяки ціннісній духовно-субстанційній аксіоматичній основі правовий порядок стає ефективним.

Сутність правового порядку характеризується не лише з позицій механізму техніко-юридичного застосування юридичних норм, а й як специфічна форма особистих переконань, досвіду, ціннісних орієнтацій. Аксіоматичними джерелами його формування виступають не концепти нормативного, технічного й догматичного, а атрибутивність і невідворотність ціннісного, екзистенціального, трансцендентального.

Правовий порядок є інтерсуб'єктивним явищем, діалогічним і комунікативним за означенням, виникає лише в процесі ситуації обміну досвідом «Я-Інший». Правовий порядок охоплює своєю регуляцією аспекти організації, передачі досвіду соціального спілкування та міжіндивідної взаємодії. Інтерсуб'єктивні структури правового досвіду слугують запорукою взаєморозуміння учасників правового спілкування.

Правовий порядок потребує не лише здібностей для здійснення раціональних процедур прийняття рішень, але й усвідомлення відповідальності за невиконання цих вимог.

Логічна стрункість та високий ступінь раціоналізації і формалізації норм позитивного права дозволяють правлячій еліті утверджувати в

суспільстві той варіант справедливості, який найбільш повно виражає їх інтереси.

Справедливість є ціннісною субстанціональною основою формування та функціонування правового порядку. У такій методологічній площині пізнання змісту правового порядку наповнюється смислом «морально належного», що набуває виміру ефективності при реалізації законних інтересів – непорушності конституційних прав і свобод та гарантуванні захисту загальнолюдських цінностей.

Уявлення про справедливість є транстериторіальними та транстемпоральними. Справедливість у праві багатогранна: трактується і як рівність перед законом, і як можливість активної участі кожного у житті держави, і як атрибутивна норма людського співжиття. Але усі названі аспекти справедливості передбачають баланс між правами та обов'язками.

Складність у висвітленні справедливості як критерію оцінки правового порядку пояснюється складністю природи справедливості, розумінням останньої як: сукупності законодавчо закріплених норм, мірила суспільної користі законів; належної організації суспільства з позицій соціальної кооперації та самореалізації індивідів; урівноважуючого, розподіляючого механізму в суспільстві; імперативу здійснення правосуддя незалежним і безпристрасним судом та ін.

РОЗДІЛ 3

НОРМАТИВНО-АТРИБУТИВНА МОДЕЛЬ

ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

3.1. Нормативно-атрибутивна детермінація правового порядку

Виступаючи необхідною умовою функціонування всіх соціальних сфер, стабілізації суспільно-політичних процесів, правопорядок через соціокультурний прояв надає позитивному праву потужний життєвий імпульс, спрямовує його розвиток в необхідному напрямку. Характеризуючи якісний фактичний стан поступального розвитку, стійкості та урегульованості суспільних відносин, позбавляючи суспільство від анархії й аномії, сам правопорядок при цьому стає автентичним та дієвим із моменту його легітимації, а також за умови вдосконалення нормативно-інституційної основи.

Формування та розвиток цивілізованого демократичного суспільства неможливо уявити без наявності належного правового порядку в державі, як необхідної умови нормального функціонування всіх соціальних сфер. Відсутність правового порядку справляє руйнівний вплив на суспільство. Це може проявлятися, насамперед, у незахищеності прав, свобод та інтересів громадян, загрозі життю, здоров'ю й гідності людей, позбавленні гарантій соціального захисту та благополуччя, соціальному розшаруванні суспільства, свавіллі з боку органів влади. Водночас, досліджуючи найрізноманітніші інтерпретації поняття правопорядок, неважко помітити, що переважна більшість авторів відносно типово розуміють його предметність, акцентуючи увагу передусім на нормативній складовій.

Існування правопорядку – це не тільки зміст ідеалів і цінностей, а також текстуально оформлена система правил, що регламентує інтерсуб'єктивну взаємодію індивідів. Звідси існує неминуча потреба, щоб закон пропонував конкретні раціонально обґрунтовані рішення, що випливає з принципів поділу влади і правопевності, а правопорядок матеріалізувався через систему чітко сформульованих й обґрунтованих норм.

Визначальною при дослідженні правового буття як найбільш загального поняття, що вбирає в себе всю сукупність правових явищ і процесів, виступає нормативність як його іманентна ознака. Загальна норма є основним елементом правової матерії, нематеріальним вираженням порядку, основою побудови правової форми. Вектор осмислення правової дійсності за таких умов спрямований на визначення закономірностей впливу власне правових, юридичних явищ і процесів на факти реальної дійсності. Звідси властивості тих явищ, які виникають при накладенні, впровадженні всього правового у фактичне буття, з неминучістю відображають саме абстрактну нормативну їх складову, визнаючи за тими конкретними ситуаційними властивостями, які виявляють правове буття в його фактичному відображенні, другорядне значення.

Крім того, чим більш формальні й абстрактні уявлення про право та його джерела, чим чіткіше прописані можливі форми, способи реалізації права, тим менш гнучким і більш складним стає пристосування його норм до особливостей конкретної правової ситуації. Характеризуючи вищезгадану проблему, А. Кауфманн писав: «право може стати дійсністю лише в живій взаємодії людей, їхніх правовідносинах, оскільки право – це не що інше, як «правильна дія і правильне рішення в конкретній ситуації», а не те, що міститься в нормах, не схема для правильної дії» [225]. При зведенні права виключно до сукупності норм воно стає чимось зовнішнім, аморфним для людини, нав'язаним їй зверху. Основний

постулат такої об'єктоцентристської позиції розуміння людини – не людина стверджує себе у світі, вільно розвиває, реалізує моральні цінності, а формально закріплені умови диктують їй форму життя. Однак подібне вузьке трактування спотворює право, оскільки для людини цінні не норми як такі, а реальні можливості та блага, які вони забезпечують.

Необхідною умовою існування правопорядку у суспільстві є належна реалізація прав та виконання обов'язків усіма суб'єктами правовідносин, що потребує, в свою чергу, чіткості нормативно-правових приписів, передбачуваності та стабільності правового регулювання. Розглядаючи питання про джерела правової нормативності, Є. Тімощук зауважує: «лише шляхом матеріалізації в формальному законі та забезпечення механізмів встановлення й підтримання на базі прийнятого законодавства відповідного правопорядку реалізація правової належності як такої взагалі може бути гарантованою» [252]. Схожі міркування висловлює й В. Дудченко, зазначаючи, що «право неспроможне впорядкувати життя в групі, не будучи об'єктивним порядком і не гарантуючи безпеки. Виправдання будь-якого права та будь-якого управління – це, перш за все, соціальний мир, який вони встановлюють. Право, яке не може гарантувати мир і безпеку, не є правом. Звідси висока цінність уже запровадженим правом стабільного порядку і миру [99, с. 59]. Ці та подібні судження зводяться в підсумку до висновку, що сфера правопорядку – це сфера дії позитивного права, визначальними у якому є якості стабільності та системоутворення, представлені в його основному елементі – нормі.

Норма права є базисом, ключовим елементом правової матерії, нематеріальним вираженням порядку та основою побудови правової форми. Вектор осмислення правової дійсності за таких умов спрямований на визначення закономірностей впливу власне правових, юридичних явищ і процесів на сучасну соціальну дійсність. Звідси особливості тих явищ, які з'являються при впровадженні всього правового у соціальне буття, з

неминучістю відображають саме абстрактну нормативну їх складову, визнаючи за тими конкретними ситуаційними властивостями, які виявляють правове буття в його соціальному відображенні, похідне значення.

Норма права за своєю логічною природою є командою, що виражає вимогу, уповноваження, дозвіл або заборону. Нормативність передбачає, що індивід «повинен» поводитися певним чином, повинен щось зробити або не зробити. Внаслідок цього від постійності об'єкта пізнання залишається лише жорсткий зовнішній детермінізм.

Судження, що виражають норму є судженнями про суще й водночас про належне. Осягнення суще-належної природи норми права. Зокрема, відповідно до гносеологічної моделі співвідношення сущого та належного у праві, в якій основна увага акцентується на визначальному впливі першого по відношенню до другого, належне виводиться в межах тлумачення норми права (сущого), в межах його внутрішнього взаємозв'язку. Аналізуючи неможливість відрізнити одне від іншого, реальне, же, що існує право, від права, яким воно повинно бути. У такому методологічному ключі відчутно посилюється інтерес до питань принципового правосприйняття, розуміння сутності права та визначеності його істотних рис, вияву аксіологічності правового регулювання як необхідного явища соціальної реальності. Право, на відміну від традицій, звичаїв, релігії, моралі, у більшій мірі сприяє подоланню різних конфліктів, які постійно виникають у суспільстві. Разом із тим, постійне розширення сфери правового регулювання породжує дві проблеми: з одного боку безмежне накопичення правового матеріалу, а з іншого – монопольного панування юридично-технічного підходу до розуміння права, який не завжди враховує широкий етико-соціальний контекст останнього. Вирішення цих проблем можливе лише за умови визначення онтологічних основ правової реальності та її іманентних складових елементів – елементів сущого та належного.

Взаємодія суцього та належного виражається в різному їх взаємовпливі. В сучасній правовій дійсності щоразу з новою силою постає питання чи достатні для юриспруденції ідеали суцього – ідеали позитивного права – формальної визначеності, процедурної чіткості, юридичної однозначності, або все ж таки розвиток правотворення неможливий без його рушійної сили – ідеалів належного – ідеалів природного права, які реалізуються у принципах справедливості, рівності та свободи.

Специфічного розв’язання вказана проблема набуває в умовах, коли належне, у формі природного права постає рушійною силою розвитку суцього, тобто права позитивного. Факт останнього підтверджується самою динамічною природою права, коли те, що в одні часи вважалось належним, з часом в інші ставало суцим. Більш того, максимальне наближення суцього до ідеалів належного, зосередження уваги на розробці конкретних механізмів їх реалізації, дозволить вирішити наболівші проблеми правової дійсності, зокрема проблеми праворозуміння, правосвідомості, правової культури та правового порядку.

Спільним розумінням суцього для переважної більшості філософсько-правових вчень та концептуальних підходів є визначення його як наявного буття, вираженого у системі норм позитивного права – в діючих нормативно-правових актах, правових звичаях, судових рішеннях. На відміну від суцього, обумовленого матеріалістичною природою, належне – це ідеальні основи, конструкції, що виражають ідеальний стан соціальної та державно-правової системи.

Базисом вищезазначеного підходу виступає положення про те, що суще у праві – це нормативність, яка за своєю природою емпірична. У світі нормативності не повинно бути місця ідеалізованим поняттям права, що випливають з природи належного, адже такі поняття стосуються сфери метафізики, а не реальної дійсності. Типово й норма права не може

втратити свого правового характеру через те, що з позиції належного, з позиції «вищої справедливості» вона може бути кваліфікована як аморальна. Цікавими у зв'язку із цим висловлювання засновника концепції «чистого вчення про право» Г. Кельзена, який зазначав, що «поняття належного та поняття суцього знаходяться співвідношенні дуалізму, який неможливо здолати, оскільки з того, що дещо існує, не може впливати, що цьому дечому належить існувати ...» [124, с. 196].

Ключовою категорією кельзініського «чистого вчення про право» виступає правовий порядок. Характеризуючи право як предмет «чистого правознавства» вчений зауважує, що «коли ми порівнюємо об'єкти, які позначені як «право» різними народами в різні часи, то насамперед з'ясовуємо, що всі вони означають впорядкування людської поведінки. «Порядок» – це система норм, єдність яких встановлюється тим, що всі вони мають спільну основу чинності, а основою чинності нормативного устрою ... є та основоположна норма, з якої виводиться й чинність усіх норм, що належать до цього устрою» [124, с. 104]. Іншою спільною ознакою суспільних устроїв, що отримали характеристику в межах правового поля, на думку Г. Кельзена, є те, що вони є устроями примусу у тому розумінні, що реагують на певні небажані обставини, тобто такі, які визнаються соціально шкідливими, актом примусу, цебто застосування певного зла, насильства. Відповідно, німецький вчений робить висновок [194, с. 62] – право виступає нормативним примусовим порядком, на відміну від етики та моралі, що є порядком без примусовим [194, с. 76].

Істинне розуміння правового порядку коріниться в нормі права. Ототожнюючи право та правовий порядок із системою норм, що регулюють людську поведінку, вчений констатує: «норма – це те, що визначає чому людина повинна поводитися у певний спосіб; що має значення, що цілеспрямовано зорієнтовано на поведінку інших людей; що дає право іншій людині поводитись саме так, а не інакше; що надає іншій людині повноваження» [194, с. 14].

За теорією Г. Кельзена, право виникає з самого себе, воно лежить поза соціальною структурою, вільне від будь-яких «етичних домішок», «економічно стерильне» і аполітичне. Правовий порядок інертний по відношенню до впливу на нього зовнішнього середовища. Основою дійсності правового порядку, на думку Г. Кельзена, є норма, а не соціальний факт. Пошуки основи дійсності норми ведуть не до реальності, а до іншої норми, з якої виведена перша норма. У своїй теорії вчений намагається влучити причинно-наслідкові зв'язки з поля зору юридичної науки. Причинні зв'язки виявляються можливими лише у світлі природних, механічних явищ (у тому числі й тоді, коли в них бере участь людина). Керуючись таким методологічним підходом, природничі науки – це не обов'язково ті науки, які вивчають закони природи, але завжди ті науки, що використовують для впорядкування дійсності категорію причинності. Наприклад, соціологія, за твердженням Г. Кельзена, може виступати як природнича наука, натомість правознавство – це нормативна наука. Як зауважує вчений: «злочин – це не причина покарання, санкція – не результат недозволеного акту... відповідальність – це наслідок норми».

При визначенні права важливо почати з етимологічного аналізу, тобто встановити, що означає саме слово «право» у німецькій мові та які його еквіваленти в інших мовах («law», «droit», «diritto» і т. д.). У результаті такого дослідження остаточно з'ясовується, що терміном «право» та його іншомовними еквівалентами позначається порядок людської поведінки. Відповідно, право – «нормативний примусовий порядок», «система норм, що регулює людську поведінку», здійснювана у примусовому порядку. Норма – це те, що повинно бути чи здійснюватися, як людина повинна поводити себе та діяти певним чином. За кельзенівського «чистого вчення про право», найважливіша функція правових норм – інтерпретація дій людей і подій, надання їм конкретного правового змісту. Правові норми є позитивними в тому сенсі, що вони

стають чинними, тобто такими, що мають силу, внаслідок певних юридичних дій і процедур.

Відношення між нормами права зумовлене побудовою права як системи норм. Нормативна структура права обумовлюється наступними чинниками: по-перше, норму права можна обґрунтувати тільки за умови посилення на іншу норму права. Суть цієї передумови полягає в тому, що нормативні твердження не виходять з тверджень описових, які фіксують наявність того чи іншого предмета, його властивостей та відношень. Наприклад, з опису того, що певна група людей, названих студентами університету або інституту права, протягом одного семестру останнього року навчання відвідує лекції з певної навчальної дисципліни, не випливає, що вони зобов'язані це робити, тобто, що є норма, яка наказує відвідувати лекції цієї дисципліни. Обґрунтувати норму, яка вимагає від них її вивчення, можна пославшись на наявність переліку дисциплін, вивчати які потрібно для здобуття визначеної освіти. Таким чином, одного лише опису поведінки людини недостатньо для зобов'язання діяти певним чином. Обґрунтувати таке зобов'язання можливо лише за допомогою наявності нормативного твердження як підстави цього.

Другий чинник дії концепції нормативної структури права, обумовлюється тим, що кожне нормативне твердження обґрунтоване більш загальним нормативним твердженням. Вся система норм – це піраміда правових норм, вершиною якої є неписана та апріорна «основна норма».

Ключовим у понятті норми є те, що вона виступає значенням дії. Розуміння норми дозволяє Г. Кельзену виділяти загальні та індивідуальні норми. «Так званий судовий вирок, – зауважує автор, – ... це не що інше, як норма, а саме – індивідуальна норма, обмежена в своїй чинності рамками конкретного випадку – на відміну від загальної норми, яку називають «законом» [196, с. 30]. Саме останнім й обумовлюється «багаторівнева побудова правового порядку», до якої входить конституція,

законодавство і звичаї, адміністративні розпорядження, судова практика (судові рішення), правочини, що базуються на «основній нормі» та є послідовним розкриттям її змісту [196, с. 255].

Таким чином, можна констатувати, що Г. Кельзен у «чистому вченні про право» виходить з нормативності правового порядку і відносить його сукупність загальних та індивідуальних норм до світу не тільки сущого, але й належного.

На відміну від неокантіанства, де суще та належне як базисні основи формування правового порядку розірвані, мають різні субстанції (ідеальну і реальну), а тому не можуть перетинатись: ідеал для реальності недосяжний й ніколи не може бути реалізований. Представники нормативістської школи права як однієї з течій філософії позитивізму задавались іншим питанням: чи може розум з нічого, апріорно, вивести норми і нав'язати їх живій реальності. На їх думку, правові цінності, орієнтири та ідеали як складові сфери належного, повинні виводитися із наявного буття, із норми права й визначаються нею. Норма має як дескриптивний, так й перспективний зміст: вона віддзеркалює не тільки те, що є а й те, що має бути, тобто норма несе в собі як фактичний (онтологічний), так й контрфактичний (трансцендентальний) зміст. Норма передбачає, що індивід повинен вести себе належним чином, повинен щось зробити чи ні. Судження, що виражають норму, є водночас судженнями належного.

Дотримуючись основного постулату вищезазначеного підходу, належне, постає у загальнообов'язковому характері права, а не як об'єктивне та ідеальне, що лежить у його основі. За таких умов як відзначає норма права завжди визначається як належне, те як ми себе повинні поводити у певній ситуації, щоб досягти певних цілей. Норма права в даному випадку постає своєрідним гносеологічним експериментатором, критерієм істинності прийнятих цінностей, основоположним джерелом сформованого правового порядку.

Позитивність такої гносеологічної моделі співвідношення суцього та належного у праві полягає у тому, що похідний від суцього компонент – належне – виводиться із дійсності, реальності. Компонент належного постає не як абстрактний ідеал, а як чіткий, зрозумілий, однозначний критерій істинної поведінки. Крім того, такий підхід легше застосовувати у практичному регулюванні поведінки суб'єкта, оскільки він конкретно вказує умови, порядок і наслідки його дії.

Однак аналізуючи все вищесказане, на нашу думку, варто відзначити, що емпірична модель співвідношення суцього та належного, як й попередня релятивістська, має деякі недоліки. По-перше, за такого підходу, норма як вираз належного змішувалась з соціальними закономірностями, створюючи ілюзію існування соціальної норми поза суб'єктом та незалежно від нього. Але належне є специфічним феноменом породженим свідомістю людини. Його немає у природі, поза людським існуванням. Воно має інтелектуальний та емоційно-ціннісний склад. Належне завжди є позитивною цінністю, що може сприйматися як автономна (така, що вільно визнається) або гетерономна (зовнішньо зобов'язуюча). В останньому випадку належне існує у свідомості суб'єкта як об'єктивна реальність. Але і в цьому випадку належне (соціальні норми) виникає тільки у результаті діяльності суб'єкта, який й інтерпретує їх як соціально-значущі норми. Тому за своїм об'єктивним значенням норма не є певним об'єктом, існуючим незалежно від суб'єкта, а являє собою суб'єктивну дію, яка виражає належне.

По-друге, позиція за якою реальність права, може бути виражена класичною формулою: «Існування передуює сутності», або «все суще, яке виражене у нормі права, завжди має належну сутність» може привести до небажаних наслідків. Із цієї тенденції поглинання належного-сущим, належної сутності права його буттєвим існуванням, впливає найбільш уразливе й критичне положення позитивізму: для суцього існування права не завжди важливий зміст належного, що закріплюється нормою права. І

хоча теоретично позицію емпіризму важко заперечувати, вона неприйнятна в ціннісному відношенні й тому спростовується практично-негативним досвідом тоталітарних диктатур.

Правопорядок – нормативна примусова упорядкованість поведінки людей, що включає як загальні вимоги, так й індивідуальні приписи щодо вчинення певних дій або утримання від них.

Представлена в нормі повинність розвертає її в бік сущого, надає нормі якості позитивності, здатність створювати зв'язки між різними фактичними обставинами, що сприймаються як обов'язкове. Однак таке положення не враховує того, що з часом часу виникає ймовірність того, що порядок сущого може перетворитися на хаос, а раціонально організоване та побудоване суще стане абсурдом. Норми права, згідно з їхнім призначенням, протидіють даним процесам з періодичним успіхом, коли хаос та аномію можна відвернути чи уповільнити. Проте якщо такі процеси не відбуваються вчасно, норма права стає безсилою зупинити руйнування порядків і смислів правового буття. Керуючись вищезазначеним методологічним підходом виникає антиномічна ситуація, коли з однієї сторони, реальна дійсна норма – це завжди належне, це те, як ми повинні поводитися в певній ситуації, щоб досягти певних цілей. Водночас, з іншої сторони, це належне, зумовлене минулим досвідом, а тому не може бути однозначне та придатним для нових, змінених соціальним розвитком ситуацій [85, с. 29].

Норма організовує й упорядковує соціальне середовище, але в той же час вона виступає й рецептивним результатом рефлексії на виклики суспільного життя. Не тільки в інструментальному плані окрема норма права та нормативна система загалом впливають на формування чи скасування, комбінування й рекомбінування соціальних фактичних обставин. Але, й навпаки, останні виступають засадничим елементом у нормативній сфері, можуть визначати як характер дії норми, так й її тривалість – початок і кінець цієї дії [88, с. 289].

Дихотомічний концепт соціальної та правової реальностей можна розглядати як з позиції асиметричного взаємопроникнення, так й протистояння. Відповідно до першого, норми права завжди абстрактно-універсальні, натомість фактичний соціальний стан речей, який вимагає використання цих норм, виявляється конкретно-індивідуальним. У контексті другого, правовий інститут існує як такий лише за умови, що він володіє одним значенням для всіх, а норма стає правовою, якщо містить у собі однаковий масштаб поведінки. Проте життя не завжди вписується у відомі дефініції, а соціальний механізм реалізації права включає в себе якості самого суб'єкта правозастосування – його ціннісні орієнтації, правові знання, уявлення про справедливість.

Визначальною при дослідженні правового порядку як складової правового буття, що вбирає в себе всю сукупність правових явищ і процесів, виступає нормативність як його іманентна ознака. Слушними у зв'язку із цим зауваження Н. В. Панаріної: «нормативність властива правовому порядку як якісному стану впорядкованих, унормованих суспільних відносин, що набувають правового характеру [195, с. 105].... правовий порядок як антитеза хаосу та деструкції виступає позачасовою та поза просторовою цінністю і визначає належний правовий спосіб та форму існування організованих соціальних структур. Виступаючи ціннісно-деонтичним підґрунтям правової сфери суспільного буття, правовий порядок набуває рис нормативності, що виражається в повторюваності, типовості, загальності та обов'язковості певних суспільно корисних варіантів, зразків поведінки, що відповідають праву, їх здатності до моделювання та відтворення» [195, с. 117].

Нормативність є первинною, вихідною властивістю соціальної матерії, зумовлюваною її внутрішньою потребою в упорядкованості й здатністю до самоорганізації. Вона характеризує як окремі соціальні зв'язки, так і весь суспільний розвиток у цілому. Нормативність, закладена в правову норму, реалізується як типовий алгоритм поведінки

суб'єктів у відповідних життєвих ситуаціях. Через норми права встановлюється необхідний правовий порядок, якого кожен повинен дотримуватись та не порушувати.

Нормативність правового порядку визначається нормативністю права як системи загальнообов'язкових норм, моделей поведінки та правових принципів, на яких ґрунтується вся правова система. Об'єктивність норми права (у розумінні процедурно оформленої, систематично централізованої правотворчості державних структур) виступає основою нормального функціонування життя суспільства, ефективної діяльності державних організаційних структур, впевненості населення в легітимності влади. Однозначне та відносно стійке визначення понять, які використовуються в позитивному законодавстві повинні сприяти ефективній реалізації особою своїх прав та виконання обов'язків, забезпечувати можливість передбачення нею правових наслідків своїх дій. Юридичні норми мають бути сформульовані чітко й однозначно, щоб запобігти можливості свавілля в процесі правозастосування. При цьому слід пам'ятати, що надмірна деталізованість правового регулювання, так само як і невідповідність законодавства рівню розвитку суспільних відносин, його застарілість та статичність, можуть бути джерелом порушення прав особи і, відповідно, фактором, що негативно впливає на стан правопорядку у суспільстві.

Юридична буква – важливий елемент правопорядку, без якого його існування неможливе. Однак орієнтація та беззастережне обмеження юридичною технікою є результатом спрощеного уявлення про правову дійсність, що розвивається. Обмеження змісту правопорядку, визнання його тільки через зовнішню форму регулювання суспільних відносин веде до втрати глибинного, сутнісного розуміння його значення як невід'ємної складової захисту прав і свобод людини та самореалізації особистості.

Лише за умов взаємодії ціннісного й інституційного правопорядок стає однозначно життєво-матеріальним і сутнісно-ідеальним. Апелюючи

у зв'язку із цим до інституту прав людини як основного критерію легітимності публічної влади й правопорядку, В. Ковальчук констатує: «утвердження поваги до «букви закону» й до його «духу», тобто тих моральних цінностей, які повинні лежати в основі законів, не лише виконує функцію легітимації чинного правопорядку, але й стимулює в суспільній свідомості такі трансформації, які гарантують правомірність поведінки громадян держави не стільки через застосування примусу з боку органів державної влади, скільки через відповідність правових норм моральним цінностям та загальному розумінню належного та справедливого».

Опосередкування правового порядку правом особливо актуалізується саме зараз, в період, коли створюється виникає потреба у сприятливому просторі для вільної та ініціативної діяльності індивідів, громадських організацій та інших соціальних утворень. Правове життя України, у зв'язку з її європейським вибором, характеризується динамізмом та інтенсивністю, стає більш ліберальним. Водночас воно не позбавлене суперечностей і, поки що, залишається нестабільним, потребує цивілізованості та зміцнення традицій правового розвитку.

Опосередкування правового порядку сучасним вітчизняним правом – це основоположні засади формування та реалізації державної політики щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини як однієї з європейських цінностей, закріплених у міжнародних договорах, укладених на загальноєвропейському рівні.

Ст. 3 Конституції України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю та визначає головний обов'язок держави: утверджувати і забезпечувати права і свободи людини. Подібне за змістом, проте дещо лаконічніше, положення міститься і в статті 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка згідно частини першої статті 9 Конституції України та Закону України «Про ратифікацію Конвенції про

захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» є частиною національного законодавства.

Характеризуючи правову культуру як одну з детермінант сучасного правопорядку європейських держав у період демократичних перетворень, Я. Бариська та Т. Попович зазначають наступне: «З аксіологічної точки зору правова культура проявляється у відданості еліти та широких верств населення певним цінностям. Так, реформування правопорядку мало місце у державах, які готувалися до вступу в Європейський Союз. Процес таких змін у державно-правовій сфері відбувався під впливом необхідності втілення так званих “європейських стандартів”, прихильність до яких стала предметом консенсусу політичної еліти вказаних країн. Іншими словами, ситуація, коли певні консенсусні цінності перебувають у межах неконфронтаційного політичного поля тієї чи іншої держави, свідчить про певний рівень правової культури, котрий безпосередньо впливає на правопорядок в державі в цілому» [12, с. 117]. Враховуючи вищезазначене, європейські стандарти правопорядку є перш за все цінностями, що притаманні європейським суспільствам.

Проте варто розуміти, що, окрім відображення соціальних цінностей, європейські стандарти правопорядку відіграють і практичну роль. Так, професор М. Буроменський відзначає: «У свою чергу, європейський конвенційний режим регулювання прав людини має характер мінімального рівня, нижче за який держава у своєму законодавстві чи практиці не може опуститися» [57, с. 125].

Правопорядок будь-якої демократичної держави повинен формуватися на принципах неухильного дотримання законодавства, яке, в свою чергу, беззаперечно будується на основі принципу верховенства права. Безсумнівно, нормативне право є головним регулятором будь-якої сфери правової життєдіяльності суспільства. Правові норми, як надають права, так і створюють обов'язки та зобов'язують до відповідальності.

Адже, порядок існує там, де є відповідальність. Тобто, при недотриманні обов'язків однією особою, можуть порушуватися права іншої, що призводить до виникнення певних колізійних ситуацій чи, навіть, негативних наслідків, а це, беззаперечно, не відображає державу, при виконанні її завдання з питань правопорядку, з позитивного боку.

Належний захист прав і свобод людини, самореалізація особистості в сучасному самоорганізованому суспільстві, неминуче передбачає розумне поєднання як нормативного, так й ненормативного регулювання (здійснюване на основі сформованих у суспільстві цінностей, ідеї справедливості). Саме в межах узгодження нормативного й ненормативного чинне позитивне право та правопорядок оцінюються та кваліфікуються як відповідні вимогам належного – як справедливі чи несправедливі, своєчасні чи несвоєчасні, доцільні чи недоцільні, номінальні чи реальні, прогресивні чи реакційні тощо.

При зведенні правопорядку виключно до сукупності норм він стає чимось зовнішнім, аморфним для людини, нав'язаним їй зверху. Основний постулат такої об'єктоцентристської позиції розуміння людини – не людина стверджує себе у світі, вільно розвиває, реалізує моральні цінності, а формально закріплені умови диктують їй форму життя. Подібне вузьке трактування правопорядку спотворює його, оскільки для людини цінні не норми як такі, а реальні можливості та блага, які вони забезпечують. Особиста зацікавленість суб'єкта в погодженні абстрактного (норми права) з конкретним (ціннісні орієнтації) максимально активізує його активність і ніщо інше не може бути більш ефективним джерелом такої активності.

Практика визначення стану правопорядку виключно за допомогою оцінки показників реалізації заборон і зобов'язань, закріплених в правових нормах неефективна. Таке розуміння фактично ототожнює стан правопорядку із рівнем боротьби із злочинністю, правопорушеннями та надає йому невластивий і невиправдано репресивний характер. Важливе

значення при визначенні реального стану правопорядку має оцінка показників реалізації суб'єктивних прав, закріплених в нормах права.

За умови, якщо порядок в суспільстві тримається тільки на узаконеній силі, що видається за право, правовий порядок відсутній. Його місце займає законопорядок – «суррогат» правопорядку. Законопорядок знаходить свою опору не в правосвідомості громадян, а в законслухняності, основу якого складають негативні санкції закону. Справжній правопорядок тісно пов'язаний зі свободою особистості. Такий правопорядок засновується, з одного боку, на свідомому і добровільному здійсненні правових розпоряджень громадянами, з іншого боку – на захисті прав і свобод громадян органами держави.

3.2. Державний примус як засіб забезпечення правового порядку

Унаслідок конфліктної ситуації виникає потреба в інструменті, здатному привести до задоволення порушених прав і свобод і, тим самим, повернути рівновагу положенню сторін. Таким «рятівним» засобом стає правовий примус, у межах якого в уповноваженій особи з'являється можливість впливати на поведінку правопорушника, покласти на останнього обов'язки, вимагати в установлених законом випадках додаткового контролю. Відсутність забезпеченої державним примусом можливості застосування щодо правопорушника відповідальності призводить до повної безвідповідальності. Адже в переважній більшості випадків з його боку мова про добровільне виконання покладеного обов'язку, відновлення порушеного права або компенсацію шкоди може взагалі не йти. Констатуючи такий стан дійсності, Л. Каленіченко зазначає: «формальне вираження на нормативно-правовому рівні основних загальнообов'язкових правил поведінки певною мірою

забезпечує упорядкування суспільних відносин у державі. Проте не всі суб'єкти права абсолютно, систематично, добровільно виконують встановлені нормативно-правові вимоги. У зв'язку із чим наявна потреба в закріпленні на державно-правовому рівні примусових засобів» [117, с. 10].

Наявна воля до порядку владно примушує всіх і кожного до правомірної поведінки, але не сама собою, а через численні ланки соціальної практики. Особливість правової волі до порядку полягає в тому, що вона не тільки вимагає, щоб її нормативні розпорядження виконувалися, а й уміє домогтися їх виконання за допомогою різноманітних засобів і методів безпосереднього впливу на свідомість громадян та соціальні відносини між ними.

У контексті нашого дослідження під методами забезпечення правового порядку будемо розуміти сукупність прийомів і способів, спрямованих на досягнення правового порядку. Поняття методу відповідатиме на питання: Якими прийомами забезпечується правовий порядок? Відповідно окреслена проблема трансформується з теоретичної у практичну площину, оскільки удосконалення методів стає важливою передумовою ефективності забезпечення правового порядку.

Універсальними методами реалізації напрямків діяльності держави традиційно визнаються переконання та примус, діалектика яких детально висвітлюється у доробках А.Ф. Крижанівського, В.І. Сировацького та ін. [144–147, 233–237]. Вченими детально аналізуються гіпотетичні ситуації реалізації напрямків діяльності держави у ключі: використання лише одного з методів, використання обох згаданих методів, заміни одного методу іншим та їх складного комбінування у поєднанні із методом заохочення.

Стосовно до забезпечення правового порядку метод переконання – найбільш демократичний та гуманний своїм змістом має активний моральний, психологічний вплив на свідомість і поведінку людей з метою

виховання в них усвідомленого добровільного виконання вимог норм права.

Метод переконання передбачає, перш за все, роз'яснення від імені держави змісту встановлених нею норм, правил поведінки, наслідків, які можуть настати при їх дотриманні або порушенні. Основна мета переконання – формування у свідомості людини почуття впевненості в тому, що існує необхідність у дотриманні позитивних норм, за допомогою яких держава виражає інтереси людей, дбає про реалізацію їх потреб.

Переконання безпосередньо при забезпеченні правового порядку має практичне значення, оскільки сприяє виробленню в людини стійкої звички вчиняти правомірно. Без усвідомлення кожним необхідності та важливості забезпечення правового порядку, без розуміння його позитивності, успішна діяльність держави неможлива. Метод переконання в умовах забезпечення правового порядку у своїй основі містить комплекс виховних, політично-організаційних заходів впливу на свідомість людей, а через свідомість, відповідно, – на поведінку.

Метод заохочення є стимулюючим фактором активності у забезпеченні правового порядку. Часто в правовій доктрині цей метод інтерпретують як складову методу переконання, але таке розуміння питання обмежене, оскільки заохочення передбачає не лише дотримання правових норм, а включає також прояв суспільної користі дотримання правових норм. Встановлюючи та застосовуючи заходи заохочення, держава тим самим висловлює своє схвальне відношення та дає офіційну позитивну оцінку корисним діям учасників суспільного життя.

Метод державно примусу – це метод, який застосовується компетентними державними органами та проявляється через фізичний чи інший вплив на осіб з метою підпорядкування їх волі правовим вимогам за допомогою правообмежень, передбачених законом. Виходячи з цілей застосування, специфіки правових відносин, в межах досліджуваного

методу, можна виділити такі групи примусових заходів, спрямованих на забезпечення правопорядку: заходи попередження, запобіжні заходи, заходи процесуального забезпечення, заходи відповідальності та покарання, заходи захисту (право встановлення).

Підставою заходів попередження є наявність потенційної або реально існуючої загрози порушення правового порядку. З одного боку, ці заходи можна застосовувати у відношенні до невизначеного кола осіб (наприклад, тимчасове обмеження або заборона руху транспорту), а з іншого – відносно конкретних осіб, які вчинили протиправне діяння (наприклад, здійснення контролю за особами, звільненими з місць позбавлення волі, анулювання виданих дозволів).

Вищезгадані методи в тому чи іншому співвідношенні використовуються державою у процесі реалізації більшості власних функцій та вважаються універсальними, найвагомішими і всеохоплюючими способами державного управління в цілому. При цьому слушними видаються висловлювання О. Шевчука про те, що «засоби державного примусу мають досліджуватися та класифікуватися у контексті конкретної правової системи з врахуванням її типології і особливостей, оскільки від типу правової системи залежать особливості засобів державного примусу, визначення напрямків їх застосування, здатності ефективно обслуговувати потреби суспільства, не порушуючи при цьому права приватних осіб» [271, с. 3–4].

З позиції позитивістського вчення визначення права містить вказівку на його обов'язкову ознаку – примусову забезпеченість з боку держави. Саме примус, який здійснюється державою в межах та на засадах, чітко визначених у законодавстві, можна вважати одним із засобів забезпечення правового порядку, дотримання вимог визначених нормами права [210; 235]. Державний примус застосовується компетентними органами держави лише тоді, коли в інший спосіб правопорядок неможливо забезпечити.

Державно-правовий примус є методом впливу держави на особу та суспільство для забезпечення належної реалізації норм права, здійснюється через правозастосовну діяльність незалежно від волі та бажання юридично зобов'язаних суб'єктів [116]. Залежно від способу впливу на правосвідомість і виду юридично значущої поведінки особи та суспільства традиційно розрізняють психічний та фізичний державно-правовий примус [117, с. 13]. Перший різновид примусу здійснюється в формі фізичного впливу на суспільне становище особи (наприклад, позбавлення волі), її майно (наприклад, конфіскація), грошові кошти (наприклад, відшкодування завданих збитків) та, впливаючи на вищезгадані об'єкти, може вплинути на правову свідомість особи, сформувати мотиви на юридично значущу для суспільства поведінку. У межах другого різновиду примусу держава правовими засобами впливає на розум, почуття, волю людини, формулюючи в її свідомості необхідні правові настанови на правомірну юридично значущу поведінку.

У відношенні до кожного права повинна існувати можливість примусового його здійснення. Мова йде не про фактичну можливість примусу, а лише про гіпотетичну. Право, безумовно, передбачає можливість застосування примусу до його порушників з метою забезпечення правового порядку, але державний примус постає обов'язковістю, передбаченою правовими нормами на випадок можливого порушення права. Водночас в умовах тоталітаризму вказівка на забезпечення застосування права примусовою силою держави відбивала властивий такому режиму напрямок правової політики на залякування громадян, на репресії, масове застосування державного примусу. Відповідно до такого підходу людина сприймалася не як унікальна цінність, а як елемент системи, роль якого зводиться до простого виконання поставлених завдань у межах певного бачення.

На сьогодні основне завдання держави – створення умов та можливостей для забезпечення потреб людини в суспільстві шляхом

виконання людиною приписів та вимог законів держави. Якщо ж людина не виконує або порушує норми законів, тим самим порушуючи права інших людей, то держава має виключне право на застосування примусу до неї. Говорити про поняття державного примусу без урахування людського чинника помилково. Метою державного примусу є сприяння загальнообов'язковому виконанню норм закону, що своєю чергою сприятиме забезпеченню прав людини.

Державний примус – соціально-правовий інститут, створений людьми задля захисту прав, свобод та інтересів людини, що сформований на принципах гуманізму, рівності та справедливості і працює на забезпечення стабільного функціонування держави.

Сьогодні в юриспруденції спостерігається своєрідний поворот до людини, її духовного начала, відбувається осмислення місця людини в сучасному світі, її призначення. Саме тому застосування гуманістичного підходу при дослідженні державного примусу стає актуальним через його безпосередню єдність із людиною. Вивчення поняття «державний примус» у руслі ідей гуманізму не тільки сприяє утвердженню людини як найбільшої цінності, а й допомагає встановити своєрідну рівновагу у відносинах «держава – людина». Попри все людині, до якої застосовується державний примус, гарантований певний комплекс прав і свобод [233, с. 94]. З позиції антропологічного підходу державний примус починає трактуватися як людиновимірне поняття, покликане захищати цінності, права та інтереси людини і створювати умови для подальшого розвитку особистості.

Право в розвинених правових державах є системою, яка увібрала в себе моральні цінності, що формувалися людством впродовж століть. У праві (через систему нормативно-правових актів) виражається своєрідна ідеальна система буття суспільства. Однак зрозуміло, що не всі дотримуватимуться вимог і приписів, завжди будуть люди, що порушуватимуть їх. Тому державний примус має на меті згладжувати цей

процес шляхом відновлення порушених прав і свобод, покарання людей, які порушили цінності, вчинивши протиправні дії. Тим самим відбувається процес заохочення людини до правослухняної поведінки, культивування в неї цінностей, характерних для громадянського суспільства і правової держави.

Застосування державного примусу має своєю метою здійснення прямого позитивного впливу на людину, до якої він застосовується. Цей вплив зводиться передусім до виправлення людини, формування і виховання в неї установок на подальше недопущення неправомірної поведінки, а в людей, які не вчиняють правопорушень, – усвідомлення захищеності з боку держави та розуміння того, що за вчинення неправомірних дій людина буде покарана відповідно до тяжкості вчиненого. Констатуючи такий порядок речей, В. А. Бачинін зазначає: «в праві примус набуває найбільш жорсткого характеру, аж до застосування самих крайніх заходів по відношенню до порушників. Ця жорсткість складає останній рубіж загороджувальних споруд, які цивілізаційна система спорудила на шляху загрози внутрішньої деструкції. Вона є вимушеною і призначена виявлятися тільки там, де безсилі пом'якшені форми нормативної регуляції, де реальні правопорушники виявилися глухими до попереджувальних дій психічного примусу» [36, с. 115].

Нетотожність обов'язковості нормативних явищ і примусовості виявляється в тому, що перша реалізується переважно добровільно внаслідок переконання, хоча можливість примусу залишається. Для об'єктивних нормативів примусовість як особлива соціальна реакція не потрібна, тому що вони існують через природну необхідність, належність. Явище може бути нормативним взагалі поза зв'язком з примусовістю. І навпаки, за певних обставин завжди залишається можливість забезпечити примусом штучно створений нормативний припис.

Порядок виступає однією з позачасових та позапросторових цінностей, який визначає іманентне прагнення соціальної системи до

упорядкованості, унормованості, акумуляції та ретрансляції певних типових моделей суспільно необхідної, соціально корисної поведінки. В. А. Бачинін слушно зауважує: «саме загроза свавілля, що здатне ввести соціум у стан хаосу, виступає як негативний стимулятор, що спонукає людські спільноти культивувати соціально корисну поведінку» [36, с. 126].

Чи не найбільше нерозривно пов'язана з примусовістю діяльність правоохоронних органів, в тому сенсі, що остання повинна перешкодити актам соціальної діяльності, що спричиняють розбалансованість і дезорганізованість соціальних зв'язків. Соціальну ж примусовість слід розглядати як потенційну можливість застосування заходів примусу до порушників певних соціальних установок. Соціальний механізм підтримується примусовістю виконання нормативів як засобами забезпечення власної цілісності й самозбереження.

Умовою формування правового порядку є фактичне дотримання встановлених правил, а питання про їх примусовість набуває другорядного значення. Коли мова йде про суспільні відносини, треба якомога чіткіше відрізнити елемент соціального порядку, який базується на підкорені визнаних суспільною свідомістю авторитетів, від елемента, існуючого поза таким підкоренням, який базується на застосуванні санкцій з боку держави. У такому розумінні примус застосовується на підставах, в межах та порядку, встановленими нормами права, здійснюється компетентними державними органами, та є системою заходів впливу на волю, свідомість, поведінку людей з метою попередження правопорушень або інших небажаних шкідливих наслідків, забезпечення відновлення порушених прав і свобод та притягнення винних осіб до відповідальності. Шляхом монополізованої державою правової дії примус дозволяє припинити потенційне або реальне правопорушення, незакінчений або продовжуваний злочин, перервати або

ліквідувати загрозу вчинення таких дій, врятувати від небезпеки стихійного, техногенного лиха чи проявів військової агресії тощо

Разом із тим, широко розповсюджену практику визначення стану правопорядку виключно з допомогою оцінки показників реалізації заборон і зобов'язань закріплених у правових нормах, вважаємо недоцільною. Таке розуміння, на наше переконання, фактично ототожнює стан правопорядку із станом злочинності, правопорушуваності й вочевидь «збіднює» зміст такого феномену, надаючи йому невластивого репресивного й водночас невинуватого усіченого характеру.

Примусова сила держави зовсім не пояснює того, чому людина кориться правовим приписам, натомість останнє забезпечене через легітимаційну силу правопорядку, що закладена в колективній свідомості соціальних союзів, у соціальному тиску, який здійснюють ці союзи на своїх членів. Однобічний підхід до визнання джерелом права тільки продукту діяльності держави та зведення його сутності й змісту лише до позитивного начала не відповідають легітимаційній природі правопорядку.

Досягти правопорядку лише за допомогою діяльності апарату управління держави неможливо. Велике значення в реалізації цього напряму будуть відігравати легітимація й узгоджені зусилля різних інститутів суспільства у напрямі застосування методу переконання під час публічного управління. В зв'язку із цим важливою умовою відтворення дієвого правопорядку (в будь-якій формі) знову й знов поставатиме питання розв'язання проблеми його легітимації та забезпечення інституційною складовою [282, с. 9].

Сьогодні роль примусу в державному управлінні зводиться здебільшого до розгляду як одного з його методів забезпечення правового порядку. Однак таке трактування є вузьким, оскільки сприяє розумінню державного примусу виключно як каральної функції держави. При здійсненні державного управління державний примус доцільно також

розглядати й як превентивний захід. Завдяки такому підходу можливо не допустити вчинення особою більшої кількості протиправних дій, сформувати негативне ставлення суспільства до таких дій, а також сформувати у людей необхідність свідомо вчиняти правомірно в обмін на гарантії захисту з боку держави.

Досягнути поставлених цілей можна передусім завдяки методу переконання з акцентуванням уваги на його філософсько-правовій константі. Остання визначається як керований процес впливу на наявні в суб'єкта стимули (психологічна константа), метою якого є формування в нього свідомої потреби вчиняти правомірно, відповідно до вимог, прописаних у нормативно-правових актах.

Метод переконання ґрунтується на нормативно-правових актах і застосовується без докладного та спеціального правового регулювання. Використовуючи психологічний контекст розуміння методу переконання як метод впливу на суб'єкта для формування в нього певних властивостей, державний примус постає процесом взаємодії держави (через діяльність уповноважених законом органів та осіб) та особи, завдання якого полягає у формуванні правомірної поведінки в якомога більшій кількості людей. В якості прикладу вищезгаданого положення можна назвати переконання, яке широко реалізується в ході службової діяльності поліції, прикордонної служби та інших органів, а саме під час роботи з місцевим населенням, що направлена на профілактику правопорушень.

Проте на практиці простежуються суттєві недоліки такої роботи. Це пояснюється недостатністю досвіду та впевненості правоохоронних органів у необхідності використання переконання в охороні правового порядку. З метою покращення ефективності використання методу переконання у діяльності правоохоронних органів, Р. М. Лящук пропонує в системі службової підготовки їх персоналу передбачити заняття з навчання прийомам проведення індивідуально-профілактичної роботи

серед населення, спрямованої на попередження правопорушень; організовувати та здійснювати регулярне вивчення позитивного досвіду застосування форм і методів індивідуально-профілактичної роботи правоохоронних органів інших держав [157, с. 148].

На думку Н. Ковтун, переконання – найбільш природний спосіб впливу на людину. Він полягає в тому, щоб шляхом розкриття явищ суспільного життя, роз'яснення чинних норм права здійснити активний вплив на свідомість учасників суспільних відносин, формуючи переконання про необхідність добровільного й точного дотримання панівного правопорядку [133, с. 45]. Мета переконання полягає у вихованні людини в дусі поваги до закону, норм права та положень договірного права, зрештою, у формуванні в неї стійкої звички правослухняної поведінки.

У результаті впливу на свідомість засобами переконання дотримання правил поведінки стає усвідомленим обов'язком, а відтак внутрішньою потребою, а згодом перетворюється на стійку усталену звичку. На сьогодні в умовах необхідності забезпечення правового порядку на держаному рівні створені сприятливі умови та технічні можливості для застосування методу переконання, його практичного застосування: широке використання як традиційних засобів масової інформації – телебачення, преси, радіо, так і новітніх інформаційних ресурсів – Інтернет, що дає змогу проводити роз'яснювальну, виховну роботу, підвищувати рівень правосвідомості та відповідальності учасників правовідносин у відповідній сфері.

3.3 Залежність рівня правового порядку від державної форми правового режиму

В житті цивілізованого суспільства найвищою цінністю є людина, її гідність, права і свободи. Свідоме нехтування цією цінністю викликає подив, ще більший резонанс викликає виражене публічно небажання держави її визнавати. Фундаментальність проблеми залежності рівня правового порядку від державної форми правового режиму стає очевидною в зв'язку з формуванням єдиної соціальної комунікативної системи, посиленням засобів ведення «гібридних» війн, розширенням «географії» тоталітарної державності, збільшенням жертв політичних репресій.

Констатування ідеальних антропологічних основ правового порядку, визнання прав людини його фундаментом надзвичайно важливе, разом із тим, воно не в змозі щось змінити без чітко орієнтованих норм та механізмів такого захисту. Виключно дієвість механізму демократичних інститутів оберігає людину від свавілля з боку інших, у тому числі й з боку держави, а цивілізовані формальні проекції трансформуються з теоретичних у практичну площину.

Ступінь сприйняття в межах сформованого правового порядку концепції прав людини характеризує правовий режим держави. Уявлення про те, що кожна людина має права, які надані їй від народження, а не даровані державою – складова ліберальної демократії. Відповідно, інституційним виміром правопорядку, що свідчить про рух держави у прогресивному гуманістичному напрямі є нормативна площина, де визначені межі втручання держави, визнанні спеціальні правозахисні інститути.

Особливий інтерес до постановки питання про те, яким має бути правовий порядок, набуває у ситуаціях небездоганної якості роботи

правозастосовних органів та силових структур, загального росту кількості правопорушень, при низькому рівні суспільної правосвідомості й правової культури. Саме у переломні епохи суспільного розвитку, коли посилюється загроза дестабілізації, деградації, деформалізації суспільного розвитку, консолідована у людиноцентристському спрямуванні державна влада спроможна об'єднати суспільні й державні інститути в єдине політичне ціле, несе у собі можливість переборювати девіантні прояви, регулювати міжетнічні та міжконфесійні відносини, створювати передумови для вирішення істотних протиріч у суспільстві. Від обраної концепції побудови державної влади, уявлень про детермінанти її оптимізації значною мірою залежать не лише теоретична картина цілісної соціальної реальності, а й якість практичних рекомендацій модернізації правового порядку.

Зміцнення залежності між правопорядком, законністю, демократизмом, відповідальною свободою, справедливістю державної влади і можливостями реалізації інтересів суспільства робить гармонійним і прогресивним процес суспільного розвитку, постають необхідною умовою ефективності функціонування держави. Як формально цільовий орієнтир, на який має спрямовуватися при своєму функціонуванні державної влади, виступає конституційне положення про права і свободи людини та їх гарантії, що визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Названий орієнтир отримує значення загального показника ефективності державної влади: чим ретельніше держава виконує її головний обов'язок, тобто чим вищий рівень утвердження і забезпечення прав і свобод людини в країні, тим ефективнішим та легітимаційним стає сформований нею правовий порядок.

В своєму арсеналі державна влада отримує нормативні та інституційні засоби для врегулювання соціальних конфліктів. Наділена правовими повноваженнями та легітимізована суспільством державна

влада пронизує кожне соціальне поле в силу свого адміністративно-управлінського характеру. Державно-владний механізм та інституційні органи державної влади в кожній точці соціального простору, через систему знань і загальну модальність владних відносин, можуть здійснювати вплив на загальну соціальну стратегію правовим, демократичним шляхом з дотриманням основних прав та свобод людини.

Світовий досвід переконує, що належний рівень прав і свобод людини та громадянина найкраще забезпечує демократична держава. Саме в такій державі принцип народного суверенітету визначає як організацію влади в державі, так і функціонування державного механізму, забезпечуючи легальність та легітимність публічної влади.

Реальне існування демократії в суспільстві має місце тільки тоді, коли провідним і впливовим суб'єктом установчої влади в державі є народ, влада якого є першоосновою забезпечення ефективного державного управління [33, с. 82]. Саме народ має визначати конституційну основу життя суспільства та здійснення державного управління, здійснюючи постійний реальний контроль за органами держави та органами місцевого самоврядування через визначені конституцією і законом форми безпосередньої демократії [162, с. 38].

За таких умов сформований державною владою правовий порядок стає зразком, ідеалом, архетипом соціального буття [32, с. 84]. Для побудови такого стану правової дійсності інтегратором слугують феномени справедливості та свободи. У цих концептуальних конгломератах відображається невмируща, вічно жива, безперервна об'єктивна потреба суспільства в досягненні гармонії відносин між роллю окремих людей, класів, інших більш дрібних соціальних груп та їх соціальним становищем, працею і винагородою, злочином і покаранням, достоїнствами людей і їх суспільним визнанням, між правами та обов'язками. Правопорядок постає результатом легітимності та легітимізації державно-владних процесів у державі.

З точки зору інституційного механізму забезпечення правопорядку як результату легітимності державного правління, сутністю змісту демократії є баланс інтересів більшості та меншості, законодавче забезпечення правових процедур прийняття політичних рішень, політичний та ідеологічний плюралізм, парламентаризм, участь громадян в управлінні публічними справами (партиципації), гарантуванні основних прав і свобод індивіда, проведенні регулярних і вільних виборів, референдумів та в інших демократичних інститутах і процедурах [45, с. 50].

Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, але взаємодія держави з людиною здійснюється не безпосередньо, а через суспільство. Громадянське суспільство стає базисом демократичної держави лише тоді, коли його інтереси та інтереси держави не протиставляються. Демократична держава має розв'язувати суперечки, які виникають між нею і суспільством. З іншого боку, в процесі діяльності політичних партій, громадянських об'єднань, засобів масовою інформації тощо. Інтереси громадянського суспільства повинні трансформуватися в інтереси держави [48, с. 21].

Громадськість має можливості і правові засоби впливу на формування правового порядку через громадські організації, політичні партії, референдуми, вибори, народну ініціативу, громадське вето та низку інших демократичних процедур. Водночас кожен повинен дотримуватись правового легітимного владного веління, яке походить від інституційних форм державної влади [92, с. 125].

Трансформаційні процеси сучасності вимагають радикальної зміни державно-владних відносин та місця і ролі державної влади в суспільному розвитку – від матричної основи суспільства і держави в тоталітарному суспільстві, до правового засобу захисту інтересів свободної волі людини в демократичному соціумі сьогодення. Вказану трансформацію можливо здійснити через олюднення державних відносин,

державно-владні процеси концентрації на праві як на найвищій соціальній цінності, що виражає соціогуманітарний зміст права. Демократична влада повинна втілювати такий концепт: не людина існує для влади і закону, а державна влада і правовий закон існують для людини. Людське буття і свободна воля людини – це онтологічна цінність для влади в демократичній державі, а сутність людини у владі – центр формування та розвитку правопорядку.

Залежність рівня правового порядку від демократичної державної форми правового режиму полягає у таких моментах: а) через призму категорій форми і змісту – формою виступають демократичні інститути суспільства, а їх змістом – владно-управлінська діяльність; б) цілепокладання, тобто механізм формування цілей державного управління – «об’єктивно існуючі потреби та інтереси людей»; в) методи і засоби досягнення поставлених цілей; г) організаційно-державна структура суспільства як сукупність функціональних компонентів, які втілюються у системі державних органів; д) зворотні зв’язки між ефективністю управління та досконалістю демократичних інститутів; е) зворотні зв’язки між правом і демократією [199, с. 16].

Наявність інституційного забезпечення діяльності держави дає можливість за допомогою правових норм й інших юридичних засобів впливати на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування, розвитку і захисту. Інституційний механізм покликаний здійснювати за допомоги правових засобів упорядкованість суспільних відносин відповідно до цілей і завдань демократичної держави [199, с. 35]. Названий механізм просто необхідний для підтримки правозаконності [199, с. 32] правопорядку як основи і невід’ємної умови нормального життя цивілізованого суспільства.

Відповідно демократичність інституційного виміру правового порядку ґрунтується на таких елементах: 1) припущенні, що всі можуть брати участь у державних справах; 2) врахуванні при прийнятті важливих

рішень застережень від усіх членів спільноти та її обраних представників; 3) обмеженні наказової влади до необхідного мінімуму; 4) зміні статусу адміністративних функціонерів – від начальників до державних службовців.

Демократична держава зацікавлена в упорядкуванні та вдосконаленні процесуальної, юрисдикційної та процедурної діяльності органів державного управління та їх посадових осіб. Саме в такому ключі необхідні чіткі правила, які визначатимуть порядок застосування відповідних заходів державного впливу і забезпечення необхідних гарантій правильного й обґрунтованого здійснення правової юрисдикції та примусу. Тому доцільно наголосити, що така діяльність повинна бути врегульована особливо ретельно, оскільки у сфері використання примусових заходів охорона суб'єктивних прав громадян має дуже важливе значення.

В демократичній державі інституційний механізм забезпечення правового порядку уособлює комплекс взаємодіючих елементів, які надають належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод. Його структурними елементами є: норми права; юридичні передумови забезпечення прав і свобод (правовий статус особи); нормативно-правові засоби забезпечення прав і свобод (юридичні гарантії); загальносоціальні умови забезпечення, охорони і захисту прав і свобод особи (фактичне соціальне макросередовище, в якому здійснюється забезпечення прав і свобод). Внутрішні взаємозв'язки цих складових елементів обумовлюють узгоджену роботу механізму забезпечення прав і свобод в цілому [199, с. 34].

Історія розвитку демократичної держави – це передусім історія розвитку прав людини, розширення меж її свободи. Її концепція була створена на визнанні пріоритету невідчужуваних прав і свобод особи, яких повинна дотримуватись і які повинна забезпечувати держава, та ідеї поділу влади. На основі цих ідей і, в першу чергу, ідеї пріоритетності

невід'ємних прав людини сформулювались головні принципи на яких базується сучасний демократичний правовий порядок: принцип панування права і верховенства правового закону, принцип зв'язаності держави правами і свободами особи та принцип поділу влад.

Демократична держава постійно розвивається, збагачується новим змістом. В сучасних умовах вона суттєво доповнилась ідеєю соціального характеру держави, суть якої полягає у тому, що держава повинна не лише проголошувати пріоритет прав і свобод особи, а й координувати відповідно до нього свої цілі, завдання і функції в усіх сферах – політичній, соціально-економічній, культурній. При цьому роль демократичної правової держави не може зводитись лише до декларування прав і свобод особи, серед її функцій мають бути: гарантія соціальної безпеки, дотримання соціальної справедливості, гарантований належний рівень життя, соціальний мир і злагода. Держава має всебічно сприяти забезпеченню гідного життя для своїх громадян.

Головним індикатором існування політичного режиму є політична інтеракція (взаємодія) між людьми, організаціями, яка набуває такого значення (політичності) у випадку: а) взаємодії в процесі реалізації публічної влади; б) взаємодії з метою отримання доступу до реалізації публічної влади або можливості впливати на неї для здійснення своїх цілей та інтересів [274, с. 37].

Тоталітаризм як тип політичного режиму, передовсім характеризується такими ознаками: забезпеченням порядку як реалізації жорсткої системи правил і принципів, що забезпечують безумовний пріоритет прав та інтересів певного класу, нації, раси або ексклюзивної групи; офіційною регламентацією усіх сторінок суспільства і людини; загальнонаціональний – класовий харизматичний вождь як засадничий елемент політико-правової ідеології [69, с. 72–73].

Визначальним для становлення тоталітаризму є його підтримка населенням, пов'язана з формуванням суспільства як таких індивідів,

яким притаманні прагнення до уніфікованості, конформізм, некритичність, уникнення відповідальності, потреба в зовнішньому контролі тощо [98, с. 151]. При цьому, формально громадяни тоталітарної держави є політично активними. Але це переважно стосується їх поведінки, спричиненої вимогами влади активної політичної участі. Натомість так звана пасивність свідомості, притаманна членам тоталітарного суспільства, є потрібною, як для рухів, так і для режимів [98, с. 149].

При тоталітарному режимі фактично відсутнє громадянське суспільство, ігноруються права людини. Однією з причин, що пояснює даний факт є те, що характерним для тоталітаризму є харизматичний тип лідерства з обов'язковою опорою на репресивний апарат. Поглинання громадянського суспільства державою, одержавлення всіх сфер життя відбувається там, де права людини або зовсім відсутні, або мають декларативний, фіктивний характер. «Тоталітарне» суспільство не використовує зовсім або використовує з великим обмеженням права людини.

Безсумнівно, будь-яка держава здійснює втручання в суспільство. Проте, чим сильніше держава проявляє такий вплив, тим в більш «затиснутих» умовах змушені існувати її громадяни. Така форма політичного режиму, як тоталітаризм фактично «диктує» суспільству прийнятні варіанти поведінки через систему освіти, засоби масової інформації, норми культури, мистецтва та інші життєві сфери. Тому, з часом переважна маса громадян більш нездатна самостійно мислити, в тому числі у сфері економічної або соціально-політичної дійсності.

Складність проблеми співвідношення прав і свобод людини та громадянина й діяльності держави визначається протиставленням пріоритетів: з одного боку, люди створюють державу для себе, захисту своїх прав і свобод; з іншого – держава виникає як відповідь на нездатність людського суспільства жити без неї, без її сили й

обмежень, держава стає немовби вищим проявом суспільної організованості і порядку, єдиним гарантом безпеки, стабільності і розвитку соціуму. Як свідчить практика, поглинання громадянського суспільства державою, одержавлення всіх сфер життя відбувається там, де права людини або зовсім відсутні, або мають декларативний, фіктивний характер.

Крім того, при тоталітаризмі суспільство вкрай ідеологізується державою. Це також є цілком зрозумілим, оскільки через встановлення ідеологічної конструкції здійснювати державний контроль стає простіше. Тут відбувається злиття суспільства зі спеціально вибудованою системою контролю і спостереження за його членами, оскільки серед учасників такої системи, крім державних правоохоронних органів, можуть бути і члени «тоталітарного» суспільства, що спостерігають за іншими громадянами. Такий метод контролю в тоталітарних державах має можливість процвітати, і одним з найбільш ефективних методів управління населенням.

В тоталітарній державі всеосяжне втручання і контроль з боку держави, в свою чергу, забезпечується як наявністю офіційної ідеології, так і іншими методами управління та дає підстави стверджувати про «тоталітарне» суспільство. Іншими словами, наявність тільки цих факторів є достатнім для того, щоб розглядати тоталітарну державу як таку, яка змушена зазнавати істотних негативних наслідків в забезпеченні та гарантуванні прав людини.

Таким чином, аналізуючи вищесказане можна констатувати, що різне бачення організації суспільного життя, зокрема, зміст взаємодії держави та суспільства, поєднання силових і несилових методів здійснення державної влади, ставлення до прав та свобод людини, багато в чому визначає типологізацію правових режимів як детермінанта правового порядку. Якщо недемократичні правові режими у площині своєї організації спрямовані на тотальну правову експансію всіх сторін

соціальної дійсності, ослаблення інститутів соціального самоуправління, формування однобічної проєкції «фундаментального порядку», забезпеченого виключно завдяки зусиллям держави, то квінтесенцією демократичних правових режимів є ідея, за якою правового порядку неможливо досягти без базисної взаємодії індивіда, громадянського суспільства та держави.

Висновки до Розділу 3

Створення правового порядку постає специфічним процесом формальної логіки та догматики в публічній сфері життя держави.

З позиції нормативно атрибутивної моделі правового порядку, правовий порядок є фактичним станом впорядкованості, урегульованості та організованості суспільних відносин, що формується і функціонує на основі позитивного права, гарантується й захищається державою.

Правовий порядок – результат дії на практиці норм об'єктивного права, їх реалізації у відповідних правових формах, конкретизації та здійснення у вигляді суб'єктивних прав, виконанні юридичних обов'язків тощо. Між законністю й правовим порядком існує прямий зв'язок, коли окремі елементи суспільного життя, що входять до складу правового порядку набувають законодавчого визнання і фіксуються у визнаній державою правовій формі.

Державний примус є засобом забезпечення правового порядку. Державний примус є своєрідним інструментом мотивування людини дотримуватися правових норм та реалізації правомірної поведінки. Аби державний примус став ефективним при забезпеченні правового порядку

мають бути дотримані умови, погруповані відповідно до сфери впливу на людину (правова, психологічна, політична сфери).

Різне бачення організації суспільного життя, зокрема, зміст взаємодії держави та суспільства, поєднання силових і несилових методів здійснення державної влади, ставлення до прав та свобод людини, багато в чому визначає типологізацію правових режимів як детермінанта правового порядку.

Будь-який правовий режим, з одного боку, необхідно розглядати як сукупність принципів організації держави, способів функціонування державного механізму, а з іншого – як систему визначення правових процедур, які регулюють керівний вплив на суспільство, легалізують владні інститути.

Різне бачення організації суспільного життя, зокрема, зміст взаємодії держави та суспільства, поєднання силових і несилових методів здійснення державної влади, ставлення до прав та свобод людини, багато в чому визначає типологізацію правових режимів як детермінанта правового порядку.

Дослідження взаємозалежності правового порядку й державної форми правового режиму викликає безумовний інтерес з позицій пошуку такого стану правової системи, при якому можна подолати відчуження інститутів публічної влади і громадянського суспільства, людини, соціуму й держави.

Якщо недемократичні правові режими у площині своєї організації спрямовані на тотальну правову експансію всіх сторін соціальної дійсності, ослаблення інститутів соціального самоуправління, формування однобічної проєкції «фундаментального порядку», забезпеченого виключно завдяки зусиллям держави, то квінтесенцією демократичних правових режимів є ідея, за якою правового порядку неможливо досягти без базисної взаємодії індивіда, громадянського суспільства та держави.

Вивчення можливих тенденцій і векторів взаємозалежності правового порядку й державної форми правового режиму сприяє переходу на рівень розуміння специфіки державно-правової дійсності, що передбачає залучення в правове пізнання різних соціокультурних та аксіологічних аспектів, визначаючих її інституційність.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено філософсько-правовий аналіз правового порядку в межах ціннісно-інституційного виміру на основі соціологічного, природно-правового, позитивістського контентів.

Результати проведених досліджень дали можливість сформулювати такі висновки:

Правовий порядок – складноорганізоване, багатоаспектне й поліфункціональне явище із широкою палітрою соціоправових, культурно-ідеологічних, антропо-аксіологічних, політико-правових факторів впливу. Таке бачення диктує доцільність відмови від тривалочасових, патологічно діючих міфів позитивного, поверхового правосприйняття та відповідного мислення, відповідно до яких всі проблеми правового порядку можна розв'язати лише за допомогою догматичних схем, об'єктивної формалізації, юридичних засобів і прийомів.

Усупереч «абсолютній правильності» методології догматичного підходу, зважаючи на значну амплітуду якостей правового порядку, ефективність його багато в чому визначається, крім нормативно-атрибутивних, ще й соціоемпіричними, антропокультурними детермінантами.

Осягнення істинного змісту правового порядку в контексті інтегративної ідеологічної основи дозволяє відобразити розумне поєднання взаємовідношень між державою, суспільними інститутами та індивідом не з позиції їх протистояння, а в ключі взаємозалежності й взаємодії з урахуванням начал партнерства, розподілу обов'язків і відповідальності.

Універсальна інтегративна модель правового порядку відображає як моральні устої та орієнтири, на чому наполягають представники природно-правових теорій, так і ряд інших вимог соціального і

спеціально-юридичного плану, що підкреслюють представники соціологічної та позитивістської шкіл права.

Правовий порядок – якісний правовий стан, що виражається в функціонуванні системи суспільних відносин у заданих правових параметрах. Суть правового порядку відображається за допомогою двох філософсько-правових начал – суцього й належного. З одного боку, правовий порядок – це явище, існуюче об’єктивно в дійсності, яке знаходить своє відображення через акти правової поведінки, репрезентується в рамках структури складного інституційно-правового механізму. З іншого боку, правовий порядок виступає еталоном, зразком належного, у випадках відображення соціально-ціннісної характеристики його образу – досягнення бажаного стану суспільних відносин як необхідної і єдино правильної суспільно корисної мети.

Іманентними ціннісними субстанціональними складовими правового порядку є різнопланові соціальні потреби; моральні установки; нелінійність, синергетичність соціального розвитку; легітимність правових приписів, їх дієвість у площині реалізації та захисту прав людини.

Іманентними інституційними субстанціональними складовими правового порядку є стійкість державних і соціальних інститутів, функціонуючих на базі права: наявність нормативно визначеної системи державно-владних суб’єктів, форм і методів забезпечення правового порядку, взаємозалежності відносин громадянського суспільства та держави у сфері розподілу обов’язків при забезпеченні правового порядку.

Сутність правового порядку з позицій соціоемпіричної моделі його пізнання полягає в тому, що правовий порядок є міцним фундаментом нормальної життєдіяльності як всього суспільства, так і кожного його індивіда. Він відображає найважливішу ціннісну установку – формування

ефективного, адекватного дійсним суспільним процесам способу організації соціального життя.

Правовий порядок евентуальний по відношенню до соціального життя. У ціннісному прояві правовий порядок являє собою важливу умову життєздатності суспільства, позбавляючи його анархії та аномії. Правовий порядок формується безпосередньо через міжособистісне спілкування. Він не є продуктом виключно волі держави як владарюючого суб'єкта, а постає результатом фактичної впорядкованості соціального співбуття індивідів.

У соціоемпіричній моделі правового порядку актуалізуються не умоглядні, ідеальні конструкції правового порядку або описи процесу його функціонування в жорстко заданих формулах, як це прийнято визнавати в межах природного підходу та досягло свого апогею в доробках представників юридичного позитивізму, а реальний, зумовлений соціальними запитами стан правової дійсності, в усій її багатогранності, неповторності й багатстві.

Зміна правового порядку – дзеркальне відображення фактичної динаміки соціальних відносин. Природа правового порядку синергетична, він постійно змінюється відповідно до змін у суспільному житті. Актуалізація такої атрибутивності дозволяє враховувати нелінійність соціально-правового розвитку, полісистемний характер взаємодії випадкових і закономірних факторів, релевантність правової визначеності модифікаціям соціального середовища, а також можливості й подальші перспективи розвитку вже заданого правового порядку.

В межах соціоемпіричного підходу, який актуалізує проблему здатності правових інституцій впорядковувати соціальнозмінне середовище, зміна доктринальних пріоритетів відбувається в такому ключі: питання про те, *що собою являє правопорядок*, змінюється іншим – *як правопорядок діє*.

Забезпечення правового порядку неможливе без формування внутрішньої переконаності громадян щодо необхідності їх участі в цьому процесі.

У питанні дієвості правопорядку слід якомога чіткіше відрізнити складову, яка базується на підкоренні визнаних суспільною свідомістю авторитетів, від складової, яка базується виключно на застосуванні санкцій з боку держави. Примусова сила санкцій не пояснює того, чому людина повинна коритися правовим приписам. Останнє забезпечене виключно легітимаційною силою, що закладена в колективній свідомості соціальних союзів. Однобічний підхід до визнання джерелом дієвості правового порядку тільки результату діяльності держави та зведення його сутності лише до позитивного начала не враховує легітимаційної складової правового порядку. Водночас, тільки остання здатна забезпечити його дієвість у площині автентичності соціальним запитам та потребам.

Правовий порядок, вибудований без врахування легітимаційної складової, не сприймається як цінність ні суспільною, ні груповою, ні індивідуальною свідомістю. Коли правовий порядок визнається внутрішньою необхідністю, він, завперш, набуває якостей природності, зрозумілості, доцільності, зримості соціальної захищеності, відтак – стає по-справжньому ефективним і дає позитивні результати.

Соціальна активність суспільства – відображення ступеня консолідації суспільства й готовності його соціальних інститутів самотійно, без стороннього втручання зовні, реалізувати соціально значимі цілі, справлятися з різноманітними антисоціальними проявами, з боку кого би вони не були, навіть самої держави.

Соціальна активність у системі забезпечення правового порядку відображає такі концептуальні засади останнього, як організованість, упорядкованість, узгодженість і гармонізація особистих та суспільних

інтересів, рівноправність, уникнення невинуватених заборон, надмірної адміністративної регламентації.

Утвердження соціально активної позиції, яка передбачає формування критичного мислення, автономність суджень та оцінок, можливе тільки у відкритому суспільстві, яке завдяки своїм самоорганізуючим формам конкурентне державі у питаннях відстоювання й повноцінної реалізації прав та інтересів людини.

Сутність правового порядку з позиції антропокультурної моделі його пізнання в тому, що правовий порядок формується в процесі інтегруючої, контемпоральної взаємодії необхідних і суттєвих властивостей людини та культури. При такому акцентуванні питання про буттєві основи правового порядку актуалізується важлива площина проблеми – першоджерельність правового порядку слід шукати не тільки (й не стільки) у сфері об'єктивної формалізації, скільки у самій людині, її мисленні, моральних принципах, ідеї справедливості.

Правовий порядок – результат цілепокладальної діяльності людини, а тому його основними характеристиками є конструйованість, контемпоральність, контекстуальність, інтегративність, людиновимірність.

Справедливість є ціннісною субстанціональною основою формування та функціонування правового порядку. У такій методологічній площині пізнання змісту правового порядку наповнюється смислом «морально належного», що набуває виміру ефективності при реалізації законних інтересів – непорушності конституційних прав і свобод та гарантуванні захисту загальнолюдських цінностей.

Правова технологія як інструментальна субстанціональна презентація антропокультурної природи правопорядку є процесом із властивими йому ознаками, як-от світськість, секулярність, високий ступінь раціональності, утилітаризм, діалогічність. Людина своїми

свідомими діями за допомогою специфічних методик та інструментів, які являють собою складові правової технології, створює систему дозволів/заборон, що значною мірою визначає ландшафт суспільного життя.

Дослідження інтерсуб'єктивної природи правового порядку засвідчує поширення такого розуміння означеного явища, яке реалізується через поведінку суб'єктів і постає результатом їх комунікації. Джерело формування, зміни правового порядку – комунікативний досвід, який, з одного боку, охоплює знання, вміння, навички кожного індивіда, а з іншого боку, є дискурсивно-інтерсуб'єктивним – спрямованим на формування інтерактивних моделей вербальної взаємодії учасників суспільного життя.

Сутність правового порядку з позицій нормативно-атрибутивної моделі його пізнання полягає в тому, що правовий порядок є результатом дії на практиці норм об'єктивного права, їх реалізації у відповідних правових формах, конкретизації та здійснення у вигляді суб'єктивних прав, виконанні юридичних обов'язків тощо.

Нормативність правового порядку зумовлюється нормативністю права. Останнє обґрунтовується тим, що правові норми та принципи, втілюючись у суспільне життя, формують відповідні стандарти суспільних відносин та поведінки у сфері правового регулювання, які, завдяки їх соціальній корисності та обґрунтованості, набувають характеру загальності, типовості та повторюваності.

Різне бачення організації суспільного життя, зокрема, зміст взаємодії держави та суспільства, поєднання силових і несилових методів здійснення державної влади, ставлення до прав та свобод людини, багато в чому визначає типологізацію правових режимів як детермінанта правового порядку. Якщо недемократичні правові режими у площині своєї організації спрямовані на тотальну правову експансію всіх сторін соціальної дійсності, ослаблення інститутів соціального самоуправління,

формування однобічної проєкції «фундаментального порядку», забезпеченого виключно завдяки зусиллям держави, то квінтесенцією демократичних правових режимів є ідея, за якою правового порядку неможливо досягти без базисної взаємодії індивіда, громадянського суспільства та держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адміністративний примус у публічному праві України : монографія. Запоріжжя : Поліграф, 2004. 404 с.
2. Адыгезалова Г. Э. Правовая концепция американской социологической юриспруденции XX века (Роско Паунд, Толкотт Парсонс и Гари Бредемейер) : дис...канд. юрид. наук : 12.00.01. Краснодар, 2004. 197 с.
3. Азарян Е. Р. Преступление. Наказание. Правопорядок. СПб : Юрид. центр Пресс, 2004. 229 с.
4. Александрова О.С. Проблема людини в філософії: осягнення взаємодії конкурентних і кооперативних засад її буття. Культура народів Причорномор'я. 2005. № 73. С. 214–217.
5. Алексеев С. С. Философия права. М.: Норма, 1998. 336 с.
6. Алексеев С. Н. Общее понимание эффективности институционально-правового механизма обеспечения правопорядка. Вестник Нижегородской академии МВДРФ. 2011. № 1 (4). С. 321–325.
7. Алешин Д. А. Неклассическая рациональность как постмодернистская методология юридических исследований. Вопросы правоведения. 2016. № 1. С. 108–114.
8. Амельченко Н.А., Шейко Ю.О. Співвідношення влади, примусу та насильства в сучасних теоріях влади. Наукові записки На УКМА. Серія : Політичні науки. 2009. Т. 95. С. 3–8.
9. Андреев Д. В. Роль массовых коммуникаций в формировании правового пространства: философско-правовой аспект. Ученые записки: электронный журнал Курского государственного университета. Серия Юридические науки. 2013. № 3(27). Т. 1. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/rol-massovyh-kommunikatsiy-v-formirovanii-pravovogo-prostranstva-filosofsko-pravovoy-aspekt>

10. Андреев Д. В. Національні чинники забезпечення дієвості соціально-правової комунікації влади та громади. Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 26–30.

11. Андриановская И. И. Критерии справедливости в праве URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/kriterii-spravedlivosti-v-prave>

12. Андрійчук Т. Громадянське суспільство і держава як субєкти демократичного процесу. Політичний менеджмент. 2013. № 59. С. 116–125.

13. Андрос Є. Європейський вибір України: соціальні й антропокультурні виміри. URL : http://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/2013/Andros_Evropejskyj_vybir_Ukrainy.htm

14. Антонов М. В. У истоков социологии права: Ойген Эрлих. Российский ежегодник теории права. 2008. № 1. СПб. : ООО Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2009. С. 565–592.

15. Антонов М. В. Социолого-правовая концепция Ойгена Эрлиха в контексте современных дебатов о правовом плюрализме. Ерліхівський збірник. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип. 6. С. 8–13.

16. Антонов М. В. Теоретические альтернативы систематизации права (к логике нормативных систем). Проблемы методологии и философии права. Самара : Самар. гуманит. акад., 2014. С. 47–56.

17. Антонович М. М. Еволюція поняття прав людини та проблема їх класифікації. *Наукові записки НЮА*. Серія: Політичні науки. 2005. Т. 45. С. 9–16.

18. Антропологія права : навч. посібник / за ред. В. І. Кущерця. К. : Знання України, 2011. 223 с.

19. Анциферова Н. А. Правовой порядок: теоретико-правовой анализ : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Краснодар, 2010. 187 с.

20. Анциферова Н. А. Международно-правовой порядок: теоретико-правовая характеристика. Вестник Краснодарского университета МВД России. 2009. № 4. С. 131–134.

21. Анциферова Э. Ю. Принципы разумности, добросовестности и справедливости как основополагающие категории частного права. Вестник Марийского государственного университета. Серия : Исторические науки. Юридические науки. 2016. Т. 2, № 2(6). С. 42–46.

22. Арабаджи Н. Б. Цілісність правопорядку як основа для його цінності. Часопис Київського університету права. 2012. № 1. 51–55.

23. Арендт Х. Идеология і терор: нова форма правління. Дух і літера. К., 2001. Вип. 7-8. С. 122–145.

24. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / пер. з англ. К. :Дух і літера, 2005. 584 с.

25. Артемов В. М. Правопорядок в современном российском обществе: социально-философский анализ: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. М., 1999. 353 с.

26. Артемов В. М. Правовой порядок в современной России: поиск новой социально-философской парадигмы. Труды Академии управления МВД России. 2006. № 10. С. 24–29.

27. Бабич І. Г. Визначення місця принципу справедливості в сучасній системі принципів права. Актуальні проблеми держави і права. Одеса: Юридична література, 2011. Вип. 59. С. 191–197.

28. Баймуратов М. А. Международный правопорядок: концептуальные подходы к становлению понятийной характеристики. Международное публичное и частное право. 2010. № 1. С. 2–10.

29. Байрачна Л.К. Легітимність державної влади: історіографія питання. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2014. № 28. С. 23–32.

30. Байтыва М. В. Нормативные идеи прав и свобод человека в современном обществе. Актуальные проблемы экономики и права. 2007. № 1. С. 108–112.

31. Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков): монография. М., 2005. 544 с.

32. Баллестрем К. Власть и мораль (основная проблема политической этики). Философские науки. 1991. № 8. С. 83–93.

33. Барабаш Ю. Ефективність державної влади в умовах дефіциту демократії (конституційні аспекти). Право України. 2015. № 5. С. 81–89.

34. Барчук В. В. Демократия, социальная справедливость и правопорядок (социально-философский аспект). М., 1990. 77 с.

35. Баумайстер А. Апорії модерної теорії легітимації. Філософська думка. 2009. № 5. С. 22–33.

36. Бачинин В. А. Морально-правовая философия : учеб. пособ. Х. : Консум, 2000. 208 с.

37. Бахтин М. М. Искусство и ответственность. К., 1994. 244 с.

38. Беланова Г. О. Понятие юридической справедливости как основания правоприменительного акта : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ставрополь, 2003. 21 с.

39. Бень О. Джерела інституціоналізаційних процесів у молодіжних громадських організаціях. Український соціум. 2007. № 2 (19). С.129–138.

40. Бень О. Інституціоналізація: теоретична інтерпретація поняття. Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія : Соціологія. 2012. Вип. 6. С. 181–190.

41. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М., 1995. 323 с.

42. Бесчастний В., Гребеньков Г. Правопорядок як фундаментальний ресурс розвитку сучасного суспільства. Віче. 2009. № 6. URL : <http://www.viche.info/journal/1374>.

43. Бик Т. Становлення і розвиток концепції прав людини в правовій думці та правових актах держав Європи. Вісник Львівського університету імені І. Франка. Серія : Міжнародні відносини. 2008. № 25. С. 147–155.

44. Бистрицький Є. Державотворення: шляхи легітимації. Українська державність у XX столітті: історико-політологічний аналіз. К. : Політична думка, 1996. С. 320–323, 326–348.

45. Бистрицький Є. Легітимація як дієве філософське поняття. Філософська думка. 2009. № 5. С. 49–59.

46. Бігун В.С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис). Проблеми філософії права. Київ-Чернівці : Рута, 2005. Т. III. № 1-2. С. 105–126.

47. Бойчук А. М. Правопорядок та безпека особистості у громадянському суспільстві. Трибуна. 2002. № 9. С. 37–38.

48. Бондаренко А. Б. Доктринальні аспекти становлення та розвитку ідеї прав людини. Підприємництво, господарство і право. 2011. С. 20–22.

49. Бондаренко Н. О. Громадянське суспільство в Україні: історико-правові аспекти становлення та розвитку. Форум права. 2017. № 5. С. 57–63.

50. Борисов В. Правовой порядок развитого социализма. Саратов : Саратов. ун-т, 1977. 408 с.

51. Бородін Ю. Поняття, ознаки та властивості правопорядку. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2012. Вип. 2 (1). С. 211–221.

52. Бочаров А. Легітимація і людська ситуація. Філософська думка. 2009. № 5. С. 34–47.

53. Бурлай Е. Не усердствуй! (о государственном нормотворчестве и его неоднозначных результатах). Проблемы філософії права. Київ-Чернівці : Рута, 2005. Т. III. № 1-2. С. 63–72.

54. Буткевич О.В. Міжнародне право ХХІ ст.: утвердження концепції «живого права». Альманах міжнародного права. 2013. Вып. 2. С. 37–47.

55. Бушмакина О. Н. Онтологический статус проблемы прав человека. Вестник Удмуртского университета. 2015. Т. 25, вып. 2. С. 5–14.

56. Варданыц Г.К. Социологическая теория права : монография. М. : Академический Проект, 2007. 439 с.

57. Васечко В. О. Еволюція прав людини під впливом процесів глобалізації. Форум права. 2010. № 4. С. 121–126.

58. Васильчук В. О. Категорія справедливості: філософське, етичне та юридичне розуміння. Науковий вісник Чернівецького університету. Серія : Правознавство. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2006. Вип. 333 : Правознавство. С. 20–24.

59. Вебер М. Хозяйство и общество. М. : Изд. дом высшей школы экономики, 2016. 325 с.

60. Веденеев Ю.А. Антропология права: между социокультурными традициями и нововведениями. Lex russica. 2016. № 9. С. 9–23.

61. Веденеев Ю. А. Эпистемология права: между догматическим наследием и языком новой аналитики URL : http://www.rcoit.ru/upload/iblock/023/%D0%93%D0%92%D0%92_1_2019f.

62. Виговська Н. Г. Соціальний контроль: еволюція поглядів світових шкіл. Вісник ЖДТУ. № 4(38). С. 30–40.

63. Видерштайн Н. Общественная действенность права: тенденции развития и эффективность права в современном обществе. Социология права в Германии / отв. ред. Е.В. Алферова. М., 2008. С. 75–84.

64. Вилков А. А. Трактовки «справедливости» и «несправедливости» и их использование в современных политических процессах. Известия Саратовского университета. Серия : Социология. Политология. 2015. Т. 15, вып. 2. С. 64–72.

65. Висоцький О. Легітимаційна політика: поняття і сутність. Політичний менеджмент. 2006. № 3 (18). С. 3–20.

66. Власенко С. Інституціоналізація демократії: сутність, основні концепції, підходи. Демократичне врядування. 2015. Вип. 15. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2015_15_9

67. Вовк В. М. Приватно-правова технологія стародавніх римлян як конструювання правової реальності. Адвокат. 2009. № 2. С. 22–25.

68. Волинець В. В. Легітимність влади як фактор політичної стабільності суспільства : автореф. дис. канд.політ.наук: 23.00.02. Одеса, 2008. 19 с.

69. Вонсович С. Г. Дискурс тоталітаризму (політологічний аспект) : монографія. Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М., 2008. 200 с.

70. Гаврилов В. Н. Права и свободы человека: проблемы теории. Вестник экономики, права и социологии. 2012. № 4. С. 133–136.

71. Галинська К. Ю. Визначення сутності та змісту інформаційного правопорядку в сучасних умовах глобалізації. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2013. Вип. 4. Т. 2. С. 17–20.

72. Гальонкіна Ю. С. Світоглядні детермінанти сучасної вітчизняної юридичної освіти : дис... канд. юрид. наук : 12.00.12. К., 2018. 205 с.

73. Ганчук О.М. Контекстуалізація ціннісного виміру права. Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica. 2014. № 6(10). С. 20–24.

74. Ганчук О.М. Соціальна константа правопорядку. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : «Юриспруденція». 2019. № 41. Т. 1. С. 9–11.

75. Ганчук О.М. Нормативно-інституційна константа правопорядку. Університетські записки. 2019. Т. 18. №3 (71). С. 395–403.
76. Гойман-Червонюк В. И. Очерки теории государства и права. М., 1966. 326 с.
77. Горобец К. Оценочно-уяснительный аспект правопорядка. Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: тези Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2008. С. 28–30.
78. Гребеньков Г. В. Вчення про природу людини в контексті правової антропології. Часопис Академії адвокатури України. 2011. № 10. С. 2–7.
79. Гревцов Ю.И. Социология права : курс лекций. СПб : Юридический центр Пресс, 2001. 310 с.
80. Грисюк О. М. Розвиток соціальної активності особистості: теоретичний аспект. Молодий вчений. 2018. № 2.1.(54.1). С. 28–31.
81. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку: монографія / за ред. М. П. Требіна. Х. : Право, 2013. 535 с.
82. Гудима Д. А. Філософсько-антропологічний підхід – методологічний фундамент сучасної юридичної науки. Проблеми філософії права. Київ; Чернівці : Рута, 2003. Т. I. С. 122–125.
83. Гудима Д. А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження : монографія. Львів : Край, 2009. 292 с.
84. Гураленко Н. А. Антиномічні концепти як джерело пізнання права. Право і суспільство. 2014. № 1-2. С. 3–6.
85. Гураленко Н. А. Дихотомія факту й норми: проблема методологічних підходів. Науковий вісник Чернівецького університету. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. Вип. 728 : Правознавство. С. 28–32.

86. Гураленко Н. А. Діалектичний підхід як методологія розв'язання антиномій у праві. Науковий вісник Ужгородського університету. Ужгород : Ужгородський нац. ун-т, 2013. Вип. 21. Т. 3, ч.1. С. 249–252.

87. Гураленко Н. А. Методологічні основи правопізнання: антропологічний підхід. Visegrad Journal on Human Rights. 2016. № 2/2. Р. 46–50.

88. Гураленко Н. А. Суддівське правопізнання: праксеологічний вимір : монографія. Чернівці : Технодрук, 2013. 352 с.

89. Гурвич Г. Д. Философия и социология права : избранные сочинения / пер. М. В. Антонова, Л. В. Ворониной. СПб. : Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004 845 с.

90. Гусарев С. Д. Гуманізм як основоположення сучасного правового світогляду. Альманах права. 2012. № 3. С. 47–50.

91. Гьофе О. Розум і право. К., 2003. 264 с.

92. Данильян О. Г. Деякі проблеми соціального контролю у сфері правового виховання в перехідному суспільстві. Вісник Національної юридичної академії України ім. Я. Мудрого. 2011. Вип. 10. С. 225–227.

93. Дворкін Р. Серйозний погляд на права. К., 2000. 519 с.

94. Денисов В. Н. Міжнародний правопорядок у світлі сучасних цивілізаційних викликів. Правова держава. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. Вип. 26. С. 391–400.

95. Джолос С. В. Деспотія як форма державного режиму: теоретичний аспект. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Вип. 30. Т. 1. С. 28–36.

96. Дзюбань О. П., Мелякова Ю. В. Комунікативна природа інформаційного простору. Інформація і право. 2012. № 2(5). С. 81–88.

97. Добрянський С. Юридичне гарантування дотримання прав людини інституціями Європейського Союзу: перспективи удосконалення. Право України. 2015. № 2. С. 151–162.

98. Доган М. Легитимность режимов и кризис доверия. Социс. 1994. № 6. С. 147-156.
99. Дудченко В.В. Легітимність і легальність: питання. Актуальні проблеми держави і права. 2002. Випуск 26. С. 58–64.
100. Духно Н. А. Сущность правопорядка. Право и государство: теория и практика. 2014. № 10. С. 6–15.
101. Экимов А. И. Аксиома соотношения справедливости и права. Мир политики и социологии. 2015. № 1. С. 13–23.
102. Эрлих О. Основоположение социологии права: монография / под ред. В.Г. Графского, Ю.И. Гревцова. СПб. : ООО «Университетский издательский консорциум», 2011. 704 с.
103. Європейський суд з прав людини : офіційний сайт URL : <http://insight-ukraine.org/sud-z-prav-ludyny/>.
104. Жаровська І.М. Легітимність державної влади у демократичній державі / І.М. Жаровська. Університетські наукові записки. 2009. № 3. С. 20–23. 55.
105. Жаровська І.М. Генезис принципу легітимності державної влади та проблеми його впровадження у сучасному суспільстві. Європейські перспективи. 2012. № 4. С. 19–23.
106. Завальнюк В. В. Антропологічний вимір сфер буття людини: генезис поглядів. Наукові праці Одеської національної юридичної академії. 2009. Т. 8. С. 63–71.
107. Завершинский К. Ф. Легитимность: генезис, становление и развитие. Полис. 2001. № 2. С. 113-131.
108. Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К. : Ваїте, 2015. – 392 с.
109. Замбровский Б. Я. К вопросам о формировании гражданского общества и правового государства. Социально-политические науки. 1991. № 6. С. 43–53.

110. Здіорук О. І. Пріоритети розвитку громадянського суспільства в Україні. Стратегічні пріоритети. 2010. № 1. С. 66–69.

111. Зорькин В. Д. Суть права. Вопросы философии. 2018. № 1. URL :

http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1851&Itemid=52..

112. Иванов В. А., Гроздилов С. В. Справедливость как объект правового сознания. Философия и общество. 2012. № 4(68). URL : <https://www.socionauki.ru/journal/articles/150073/>

113. Исаев Н., Честнов И. Социокультурная антропология права : монография. СПб : Алеф Пресс, 2015. 840 с.

114. Казаков В.Н. Правовой порядок в юридической теории и практике : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. М., 2003. 372 с.

115. Казаков В. Н. Правопорядок: некоторые аспекты. Право и образование. 2002. № 4. С. 87–94.

116. Каленіченко Л.І. Поняття та ознаки державно-правового примусу. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2017. № 3(78). С. 21–30.

117. Каленіченко Л.І. Система форм державно-правового примусу. Jurnal juridic national : teorie si practica. 2018. № 2. С. 10–14.

118. Каленіченко Л. І. Характерні риси державно-правового примусу в змісті юридичної відповідальності. Держава та регіони. Серія : Право. 2018. № 1(59). С. 11–16.

119. Калинин.,С.О.,Проблемы антропологии права в контексте кризиса западного правопонимания. URL : <https://law.bsu.by/pub/11/Kalinin39.pdf>

120. Калюжна Ю. І. Легітимація політичної влади: ціннісно–нормативні детермінанти. Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки. 2015. № 2. С. 94–102.

121. Карапетов А.Г. Борьба за признание судебного правотворчества в европейском и американском праве : монография. М. : Статут, 2011. 308 с.

122. Карманюк О. П. Реалізація юридичних обов'язків та їх вплив на правовий порядок. Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 62–65.

123. Катомина В. А. Законность и справедливость: единство, различия и взаимодействия. Вестник Пензенского государственного университета : сборник науч. трудов. Серия : Экономика, социология, право. 2013. № 2. С. 40–45.

124. Кельзен Г. Чистое учение о праве и аналитическая юриспруденция. Российский ежегодник теории права. 2009. № 2. СПб. : ООО Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2011. С. 432–454.

125. Кирилюк Т. Ю. Правопорядок у суспільстві як результат правомірної поведінки. Часопис Київського університету права. 2009. № 1. С. 39–44.

126. Клевцов С.В. Дефиниция «правовой порядок» в юридической теории/ Закон и жизнь. 2005. № 6. С. 43–44.

127. Клевцов С.Н. Идея правопорядка в юридической теории : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2008. 168 с.

128. Клевцов С.В. Идея правопорядка в юридической теории : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. 23 с.

129. Клевцов С.В. Об определении правового порядка. Актуальные проблемы теории государства и права. М., 2006. С. 3–10.

130. Клевцов С В Проблема правового порядка в юридической теории. Юридический мир. 2007. № 1(121). С. 25–29.

131. Клименко К. Справедливість як основа правозастосовної діяльності. Право України. 2007. № 8. С. 30–34.

132. Ковальський В. С. Охоронна функція права: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2010. 336 с.

133. Ковтун Н. Рівні та форми соціальної активності у комунікативному просторі глобалізованого суспільства. Вісник Львівського університету. Серія : Філософсько-політологічні студії. 2018. Вип. 17. С. 41–47.

134. Козлитина М. Г. Права человека и гражданина как социально-юридический феномен: плюрализм концептуального осмысления URL : http://www.terrahumana.ru/arhiv/10_03/10_03_19.pdf

135. Козловський А. А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права. Чернівці : Рута, 1999. 232 с.

136. Коллер Ю.С. Місце та роль заходів примусу в діяльності Національної поліції України. Наука і правоохоронна. 2017. № 3(37). С. 77–84.

137. Колотова Н. В. Право и права человека в условиях глобализации. Государство и право. 2006. № 2. С. 105–120.

138. Кондрат С. С. Правомірна поведінка та правопорядок: взаємозв'язок та взаємообумовленість. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2006. Вип. 31. С. 35–39.

139. Корнев А. В. Проблемы истории, методологии и теории юридической науки URL :

https://studref.com/668048/pravo/yuridicheskaya_kartina_mira_pravovaya_kategoriya_predmet_yurisprudentsii .

140. Котляренко О. П. Роль примусу в правоохоронній діяльності військової служби правопорядку. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2013. № 6. С. 109–117.

141. Кравченко А. Антропологічний принцип і аналітична філософія права. Антропологія права: філософський та юридичний виміри. Львів : Галицький друкар, 2009. С.123–135.

142. Кравченко А. Антропологічний принцип права як механізм трансформації ідей гуманізму. Філософські обрії. 2011. № 26. С. 69–79.

143. Кривов'яз О. В. Державні форми забезпечення правопорядку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2013. Вип. 21. Ч. 2. Т. 1. С. 65–68.

144. Крижанівський А. Ф. Методологія дослідження правопорядку в епоху постмодерну. Актуальні проблеми держави і права. 2007. Вип. 36. С. 58–64.

145. Крижанівський А. Право громадян на правопорядок може бути конституційним. Голос України. 2008. 26 лип. № 185 (6189).

146. Крижанівський А. Ф. Правовий порядок в Україні: витоки, концептуальні засади, інфраструктура: монографія. Одеса : Фенікс, 2009. 504 с.

147. Крижанівський А. Ф. Сучасний правовий порядок: контури теорії. Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 57. С. 33–41.

148. Крисюк Ю. П. Соціальний і правовий порядок як реалізація ідеї права. Право України. 2004. № 8. С. 25–29.

149. Крицкалюк Н. І. Інституціоналізація громадянського суспільства як основний критерій демократичного розвитку. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. 2014. № 1(115). С. 61–64.

150. Кудрявцев В. Н. Право и поведение. М., 1978. 192 с.

151. Кухта Б. Тоталітаризм. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни. Львів : Кальварія, 2003. 500 с.

152. Кырлежев А. Взаимоотношение концепции прав человека и религиозных ценностей URL: http://www.religare.ru/2_34218.html

153. Лейст О. Э. Сущность права: проблемы теории и философии права. М., 2002. 288 с.

154. Лубська М. В. Культурно-антропологічне обґрунтування природи. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія Філософія. Політологія. 2010. № 100. С. 23–26.

155. Львова О. Право живе та дієве (про ціннісні орієнтації права). Часопис Київського університету права. 2007. № 1. С. 11–17.

156. Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння дійсності : дис. ... канд. філос. наук : 12.00.12. К., 1999. 197 с.

157. Ляшук Р.М. Методи переконання та примусу в адміністративній діяльності правоохоронних органів. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 3. С. 148–150.

158. Мазурик О. В. Соціальний контроль: базові перспективи концептуалізації соціального аудиту. Вісник Львівського університету. Серія : Соціологічна. 2011. Вип. 5. С. 169–177.

159. Мазурик О. В., Єрескова Т. В. Соціальна активність сучасного українського соціуму: форми, ресурси, наслідки. Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». 2016. № 3(30). С. 70–77.

160. Макаренков О. Правопорядок в умовах відкритого суспільства. Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 13–14 червня 2008 р.). О., 2008. С. 95–96.

161. Макаренко Л. О. Реалізація права як ефективний засіб досягнення мети правового регулювання. Альманах права. 2011. Вип. 2. С. 126–129.

162. Макаров О. В. Законность и правопорядок невозможны без совершенствования законодательства. Закон и право. 2005. № 4. С. 37–39.

163. Макеева М. В. Справедливость как принцип этико-правового регулирования социальных отношений URL :

<https://www.dissercat.com/content/spravedlivost-kak-printsip-etiko-pravovogo-regulirovaniya-sotsialnykh-otnoshenii>.

164. Максимов С. И. Концепция правовой реальности. Неклассическая философия права: вопросы и ответы : монография / под ред. А. В. Стовбы. Харьков, 2013. С. 31–61.

165. Мальцев Г. В. Социальные основания права : монография. М. : Норма, 2007. 800 с.

166. Маргушина А. А. Правовой порядок и правовые ценности: институционально-правовой анализ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Краснодар, 2013. 26 с.

167. Марков А. В. Особенности концепции прав человека при переходе от современного к постсовременному обществ. Наука и современность. Серия : Юридические науки. 2010. С. 314–319.

168. Мартышин О.В. О концепции учебника теории государства и права. Государство и право. 2002. № 8. С. 59–67.

169. Марчук В.П. Соціологічні теорії права в Німеччині. Історія і сучасність : монографія. ЧДУ : Чернівці, 1998. 140 с.

170. Маслова В.А. Лингвокультурология : учеб. пособин. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.

171. Матузов Н.И. Коллизии в праве: причины, виды и способы разрешения. Правоведение. 2000. № 5. С. 225–244.

172. Миронов Ю. Б. Інституціоналізація як соціально-економічний феномен. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки. 2016. Вип. 17. Ч. 3. С. 9–11.

173. Мишина Н. В. Универсальная концепция прав человека: миф или реальность? Наукові праці Одеської національної юридичної академії. О. : Юрид. л-ра, 2012. Т. XI. С. 118–126.

174. Мінаков М. А. Історія поняття досвіду : монографія. К. : ПАРАПАН, 2007. 380 с.

175. Мордовец А. С. Социально-юридическая конструкция человеческого измерения прав человека. Юридическая техника. 2013. №7(Ч. 2). С. 500–509.

176. Морозов М. Э. Право как фактор достижения справедливости в юридическом пространстве. Новосибирск, 2009. URL: http://arbitrage.ru/index.php?option=com_coitent&task=view&id=74&Itemid=34

177. Муромцев С. Очерки общей теории гражданского права. М., 1877. 317 с.

178. Мухмедова Е. М. Статус права: справедливость и формальное равенство. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/287462195.pdf>.

179. Мюллер А. Об идее государства. Философские науки. 1997. № 2 .С. 59–71.

180. Назаров П. С. Некоторые общетеоретические вопросы правопорядка. Вопросы теории государства и права. 2003. № 4 (13). С. 142–148.

181. Назаров П. С. Правопорядок в условиях формирования правового государства: дис. .. канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2005. 196 с.

182. Налуцишин В. В. Формування філософсько-правових уявлень про

правовий порядок у Стародавньому Римі. Право і суспільство. 2017. № 4. С. 7–10.

183. Налуцишин В. В. Філософсько-правові розвідки понятійної конструкції «правовий порядок». Університетські наукові записки. 2018. № 65. С. 123–135.

184. Налуцишин В. В. Громадянське суспільство та його інтенційний підхід до верифікації соціального контролю. Економіка та митно-правові відносини. 2018. Вип. 5. С. 54–61.

185. Нерсисянц В. С. Право – математика свободі. М., 1996. 160 с.

186. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства. М.: Норма, 1999. URL : <http://kursach.com/biblio/0010019/000.htm>

187. Нерсисянц В. С. Философия права. М.: Норма, 2018. 256 с.

188. Нерсисянц В. С. Философия права URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9659/01-Nersesyants.pdf>.

189. Новіков Б. В. Соціальна активність особистості як міра прояву її самодіяльності. Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація. 2016. № 9. С. 12–21.

190. Ободова С. Н. Антропокультурная реальность: сущность и способы ее репрезентации URL : https://omgpu.ru/sites/default/files/ovodova_sn_dissertaciya_antropokulturnaya_realnost.pdf2.2.

191. Оборотов Ю. Н. Аксионормативные начала правопорядка. Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: тези Міжнар. наук.-практ. конференції. Одеса: Феникс, 2008. С. 5–7.

192. Оніщенко Н. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави. Право України. 2014. № 4. С. 55–63.

193. Падуанский М. Защитник мира. Антология мировой правовой мысли. М. :Мысль, 1997. Т. II. URL : <http://archive.bogoslov.ru/persons/2992761/index.html>

194. Пальченкова В. М. Концепція соціального контролю в сучасній теоретико-правовій науці. Юридична наука. 2015. № 8. – С. 7–14.

195. Панаріна Н. В. Правопорядок в системі правових категорій. Держава і право. 2007. Вип. 36. С. 101–108.

196. Панов М. І., Данильян О. Г., Максимов С.І. Проблеми влади і права в умовах посттоталітарних трансформацій : монографія. Х. : Право, 2004. 360 с.

197. Пашенцев В., Дмитрий А. Особенности правоприменения в условиях цифровизации общественных отношений». Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия : Право 1: 35–49. URL : <https://doi.org/10.21638/spbu14.2020.103> (с. 41).

198. Пелипенко А., Яковенко В. Культура как система. М., 1998. 376 с.

199. Петришин О. Демократичні основи правової, соціальної державності. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 1 (76). С. 32–40.

200. Петрушенко В. Соціальний характер правових регулятивів в антропологічному вимір. Антропологія права: філософський та юридичний виміри. Львів : Галицький друкар, 2009. С. 211–218.

201. Пехник А. В. Поняття, типологія та причини виникнення тоталітаризму URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2224/92.pdf>.

202. Погорілко В. Ф. Основні засади теорії безпосередньої демократії. Право України. 2001. № 8. С. 26–32.

203. Подковенко Т. О. Український вимір демократії та становлення громадянського суспільства. Часопис Київського університету права. 2009. № 3. С. 86–91.

204. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: монографія. К. : Юрінком Інтер, 2016. 536 с.

205. Подорожна Т. С. Методологічні засади конституціоналізації правового порядку: загально- та спеціально-правові проблеми. Право України. 2015. № 10. С. 113–121.

206. Полонка І.А. Особливості співвідношення правової поведінки та правопорушення: теоретико-методологічний аналіз. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2015. № 14. С. 12–15.

207. Поляков С. Ю. Законодавче забезпечення законності і правопорядку у Збройних Силах України. Форум права. 2012. № 4. С. 749–755.

208. Право XX века: Идеи и ценности / отв. ред. Ю.С. Пивоваров. М. : Центр социальных научно-информационных исследований, 2001. 327 с.

209. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2008. 728 с.

210. Припутень Д.С. Примус у службовому праві як інтегративна категорія: деякі вихідні позиції теоретико-правової інтерпретації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2018. № 33. С. 51–55.

211. Рабінович П. М. Межі прав людини (деякі питання загальної теорії). Український часопис прав людини. 1997. № 3/4. С. 14–22.

212. Рабінович П.М. Виявлення соціальної сутності правових і державних явищ – головне завдання юридичної науки. Юридична наука. 2001. № 1(1). С. 7–13.

213. Рабінович П. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства. Український правовий часопис. 2004. № 7(12). С. 38–44.

214. Рабінович П. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 2(73). С. 10–16.

215. Рабінович П. Потребове праворозуміння: концептуальна характеристика, евристичний потенціал. Право України. 2014. № 5. С. 31–40.
216. Рабінович П. Основоположні права людини: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження та викладання. Право України. 2015. № 2. С. 9–23.
217. Радбрух Г. Философия права / Пер. с нем. М.: Междунар. отношения, 2004. 238 с.
218. Радейко Р. І. Теоретико-правовий аналіз деструктивних процесів формалізації права. URL : <http://aphd.ua/publication-23/>
219. Радейко Р. І. Теоретико-правові засади формалізації права. URL: <https://www.academia.edu/32977406/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B0>
220. Размѣтаева Ю. С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства: монографія. Х. : Финарт, 2013. 196 с.
221. Ращупкина Л.В. Экологический порядок : автореф. .. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Вл., 2006. 21 с.
222. Розовський Б. Г. Право как клетка в зверинце. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2017. Вип. 1. С. 280-291. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2017_1_34.
223. Сабат Н. В., Волошин А. М. Теоретичні підходи щодо дослідження соціальної активності особистості. Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова. Серія : Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2019. Вип. 68. С. 168–171.
224. Саванели Б. В. Правопорядок и юридическая практика: методологические проблемы. Тбилиси, 1981. 108 с.
225. Савчук С.В. Юридична соціологія: предмет та місце в системі юридичних наук : монографія. Чернівці : Рута, 2003. 240 с.

226. Салмин А. М. Современная демократия. Очерки становления и развития. М. : Форум, 2009. 384 с.

227. Сауляк О. П. Правопорядок в коллективистских и индивидуалистических обществах: сущность, основные характеристики, поиск новой модели. Государство и право. 2006. № 4. С. 94–101.

228. Сауляк О. П. Правовая культура как фактор обеспечения правопорядка (общетеоретические, образовательные и другие аспекты проблемы). Право и образование. 2009. № 10. С. 48–59.

229. Свириденко Г. В. Правомірна поведінка: вивчення та розгляд у нових реаліях. Часопис Київського університету права. 2015. № 1. С. 62–64.

230. Семигин Г. Ю. Социальная справедливость и право: основы взаимодействия. Социологические исследования. 2009. №3. С. 72–82.

231. Сенчук С. С. Теоретические проблемы социальной природы правового порядка. Вестник Нимжегородской академии МВЛРФ. 2014. № 1(25) С. 226–229.

232. Сильченко Н. В. О справедливости в праве и нравственности
URL :
<https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/147436/1/%D0%9E%D0%A1%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%95%D0%94%D0%9B%D0%98%D0%92%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%92%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%95%D0%98%D0%9D%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%A1%D0%A2%D0%92%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%98.pdf>.

233. Сировацький В.І. Філософсько-правовий контент державного примусу у темпорально-просторовому дискурсі : дис. ...докт. юрид. наук : 12.00.12. Л., 2020. 449 с.

234. Сировацький В. І. Антропологічна константа державного примусу в філософсько-правовій ретроспективі. Науковий вісник

Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2016. Т. 3, № 6/2. С. 218–221.

235. Сировацький В. І. Система «Державний примус – свобода»: філософсько-правовий вимір. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. Т. 4, № 6. С. 157–162.

236. Сировацький В. І. Філософсько-правові засади детермінації державного примусу та покарання. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. Т. 4, № 6. С. 30–33.

237. Сировацький В. І. Міждисциплінарність філософії в правовому визначенні державного примусу. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. Т. 2, № 6. С. 293–297.

238. Системна концепція еволюції біосфери і сучасна екологічна. Вісник Національної академії наук України. 2016. № 4. С. 53–64. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2016_4_10.

239. Ситников А. П. Вопросы соотношения категорий «правовой режим», «правовое состояние», «правовой порядок». Вестник Челябинского государственного университета. Серия : Право. 2009. № 31 (169). С. 9–11.

240. Сіренко В. Про розуміння державної влади як соціальної залежності. Право України. 2015. № 5. С. 11–27.

241. Соляр С. Громадянське суспільство: загальнотеоретичні підходи до визначення. Вісник Академії правових наук України. 2013. № 1 (72). С. 271–279.

242. Сопілко І. М., Череватюк В. Б. Людина, суспільство, держава: правовий вимір у сучасному світі. Юридичний вісник. 2014. № 1(30). С. 151–153.

243. Сопілко І.М., Головня І.В. Забезпечення законності та правопорядку в Україні в умовах реформування державних інституцій. Юридичний вісник. 2019. Вип. 2(51). С. 77–84.

244. Сорокин В. Д. Правовое регулирование: предмет и метод : учеб. пособ / под ред. И. Ф. Покровского. СПб. : Ин-т морского права, 2000. 217 с.

245. Социокультурная антропология права: монография / под ред. Н. А. Исаева, И. Л. Честнова. СПб. : Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2015. 840 с.

246. Спекторский Е. В. Юриспруденция и философия. Юридический вестник. 1913. Кн. 2. С. 60–92.

247. Столярський О. В. Права людини в умовах національного та глобального правопорядку. Юридична наука. 2011. № 1 (1). С. 39–42.

248. Суббот А.І., Дем'яненко Ю. В. Інституційно-функціональний зміст механізму забезпечення режиму законності та правопорядку посадових осіб з урахуванням зарубіжного досвіду. альманах міжнародного права. 2016. Вип. 13. С. 5–13.

249. Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри : тези Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. Ю. М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2008. – 266 с.

250. Терентьев И. Правовое пространство как форма социальной реальности : К постановке проблемы. Общество: философия, история, культура. 2015. № 6. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-prostranstvo-kak-forma-sotsialnoy-realnosti-k-postanovke-problemy/viewer>

251. Терещук О. Д. Питання ефективності охорони громадського порядку. Право.ua. 2014. № 1. С. 118–122.

252. Тимощук Е. А. Интерсубъективность социального мира. Перспективы науки и образования. 2013. № 6. С. 32–36.

253. Титъе К. Право без источников права? Возникновение и изменение норм международного права в интересах защиты глобальных правовых благ: между правовой стабильностью и правовой динамикой.

Социология права в Германии : сборник научных трудов / отв. ред. Е.В. Алферова. М., 2008. С. 135–139.

254. Товиев А. С. Некоторые актуальные проблемы законности и правопорядка в современной правовой науке. Право и политика. 2001. № 8. С. 8–15.

255. Фарман И. П. Социально-культурные проекты Юргена Хабермаса. М., 1999. 244 с.

256. Филиппова І. Г., Ращупкіна Л. Л. Соціальний контроль як необхідний елемент інституту соціальної відповідальності в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 19, ч. 3. С. 116– 119.

257. Фівкін П.М. Місце юридичної служби Міністерства оборони України в системі забезпечення законності та правопорядку в Збройних Силах України. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія : Право. 2018. Вип. 26. С. 151–155.

258. Хакимов Р. Р. Проблемы укрепления законности и правопорядка в условиях демократического общества. Законность и правопорядок в современном обществе. 2012. № 9. С. 168–171.

259. Хеффе О. Политика, право, справедливость. Основоположения критической философии права и государства : монография. М. : Гнозис; Логос, 1994. 328 с.

260. Хирш Э. Социология права для юристов. Право XX века: Идеи и ценности / отв. ред. Ю.С. Пивоваров. М. : Центр социальных научно-информационных исследований, 2001. 327 с.

261. Цветков В.В. Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика : монографія. К. : Юрид. думка, 2007. 336 с.

262. Циппелиус Р. Общество и право. Основные понятия социологии и государства. Право XX века: Идеи и ценности / отв. ред.

Ю.С. Пивоваров. М. : Центр социальных научно-информационных исследований, 2001. С. 252–253.

263. Цыбулевская О. И., Милушева Т.В. Справедливость в праве: аксиологический подход. Вестник Поволжского института управления. 2017. Т. 17. № 5. С. 53–59.

264. Чабанна М.В. Політична культура тоталітарного суспільства / М.В. Чабанна URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gumnaukma/Polit/2008_82/07_chabanna_mv.PDF.

265. Чайковський Ю. В. Держава і міжнародний правопорядок. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія : Право. 2011. № 2 (4). С. 1–12. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11cyvimp.pdf>.

266. Честнов И.Л. Легитимность как признак права. Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция. 2018. № 3. С. 71–78.

267. Шалютин Б.С., Кисель И. В. .Происхождение и сущность права и государства : учебник. Екатеринбург: Изд-во Уральского института экономики управления и права. . 2012. 115 с.

268. Шапенко Л. О., Кириченко В. В. Концепція «живого права» Є. Ерліха у вимірі сучасного право розуміння. Держава та регіони. Серія : Право. 2019. № 1(63). С. 125–130.

269. Шафіров В. Людиноцентристський підхід як методологічна основа наукових досліджень у правознавстві. Право України. 2014. № 1. С. 148–165.

270. Шевченко Я. М. Ціннісні виміри права як феномена, регулюючого поведінку людини. Альманах права. 2012. № 3. С. 28–30.

271. Шевчук О. М. Засоби державного примусу у правовій системі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Х., 2003. 22 с.

272. Шипунов Г. Категорія «політичний режим» : суть та основні підходи щодо визначення. Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку. Вип. 18. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. URL : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11784/1/48_18Ukr_nac_ideya.pdf

273. Шифф Д.Н. Социоправовая теория: социальная структура и право. Право XX века: Идеи и ценности / отв. ред. Ю.С. Пивоваров. М. : Центр социальных научно-информационных исследований, 2001. 327 с.

274. Шишко В. Право і духовна культура. Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. 2000. №2. С. 36–41.

275. Шонія Л. Правовой порядок в экономике: понятие, признаки, структура. Закон и жизнь. 2014. № 8/2 (272). С. 179–183.

276. Шонія Л. В. Міждисциплінарність як потенціал економічного виміру правового порядку. Актуальні проблеми держави і права. 2014. С. 208–209. URL: <http://apdp.in.ua/v73/33.pdf>.

277. Шонія Л. В. Моделі правопорядку в економіці та їх інституціоналізація. Науковий вісник Херсонського університету. Серія : Юридичні науки. 2014. Вип. 3. Т. 1. С. 85–89.

278. Шонія Л. В. Структурні особливості правового порядку в економіці. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 4. С. 45–49.

279. Шумилова Т.А. Принцип всеобщности прав человека в условиях глобализации. Вестник Поволжского института управления. 2010. № 1. С. 90–93.

280. Шундигов К. В. Синергетический подход в правовой науке: проблемы адаптации. Правоведение. 2008. № 1(276). С. 145–156.

281. Щамбура Д. В. «Живе право» Є. Ерліха та його сучасна інтерпретація. Часопис Київського університету права. 2019. № 4. С. 61–67.

282. Юдин А.В. Формы правопорядка в современном обществе : дис. .. канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2009. 29 с.

283. Юлдашев О. Антропологізація законодавства України та завдання філософії права. URL : <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=391>.

284. Ягунов Д. Тотальні інституції у політиці соціального контролю. Гран/Гран. Серія : Політологія. 2020. Т. 23, № 6-7. С. 65–74.

285. Янкін В. Соціальна активність як показник успішної соціалізації особистості. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія : Психологія. 2014. Вип. 2/2. С. 108–110.

286. Gehlen A. Soziologie der Macht. Handwoerterbuch der Sozialwissenschaften. Bd.7. Stuttgart, 1961. S. 77–81.

287. Hanchuk O. Social Determination of Law as a Condition of Its Effectiveness. Krakowskie Studia Malopolskie. 2020. № 26. P. 99–108.

288. Kelsen H. Eine Grundlegung der Rechtssoziologie. Arhiv fur Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 1915. Bd. 39.

289. Pound R. Social control through law. New Haven : Yale Univ. Press; Oxford Univ. Press, 1942. 138 p.

290. Pound R. The Ideal Element in Law. Indianapolis : Liberty Fund, 2002. Access mode : <http://oll.libertyfund.org/pages/pound-on-the-ideal-element-of-law>.

291. Rechbinder M. Die Begrundung der Rechtssoziologie durch Eugen Erlich / V. Rechbinder. Baden-Baden, 2003. 94 s.

292. Teubner G. Global Bukovina : Legal Pluralism in the World Society. Global Law Without a State. Dartmouth, 1997. P. 3–28.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ганчук О. Контекстуалізація ціннісного виміру права. *Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica*. 2014. № 6(10). С. 20–24.
2. Ганчук О. Соціальна константа правопорядку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : «Юриспруденція». 2019. № 41. Т. 1. С. 9–11.
3. Ганчук О. Нормативно-інституційна константа правопорядку. *Університетські записки*. 2019. Т. 18. №3 (71). С. 395–403.
4. Hanchuk O. Social Determination of Law as a Condition of Its Effectiveness. *Krakowskie Studia Malopolskie*. 2020. № 26. Р. 99–108.
5. Ганчук О. Взаємодія права і моралі у системі соціонормативного регулювання. *Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 21 – 22 листопада 2014 року). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2014. Ч. I. С. 14–16.
6. Ганчук О. Законність і правопорядок: питання співвідношення та взаємозв'язку. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави : матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 30 березня 2017 року). Одеса : ОДУВС, 2017. С. 12–13.
7. Ганчук О. Ціннісні основи правопорядку: антропологічний вимір. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави : матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 30 березня 2018 року). Одеса : ОДУВС, 2018. С. 26–28.

Додаток Б

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА

ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА

вул. Героїв Майдану, буд. 8, м. Хмельницький, 29013. Тел. (038-2) 71-80-00, факс 71-80-82
 E-mail: info@univer.km.ua Розрахунковий рахунок № 35428201032328 в Головному управлінні
 Державного казначейства України у Хмельницькій області, МФО 815013. Код ЄДРПОУ 14163438

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-педагогічної
 роботи

Хмельницького університету
 управління та права
 імені Леоніда Юзькова,

кандидат наук з державного
 управління, доцент

Ірина КОВТУН

«*Ірина Ковтун*» 2020 р.

Акт

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 аспірантки кафедри теорії та історії держави і права
 Хмельницького університету управління та права
 імені Леоніда Юзькова

Ганчук Ольги Миколаївни

«Правовий порядок: ціннісно-інституційний вимір»
 у навчальний процес та науково-дослідну діяльність
 Хмельницького університету управління та права
 імені Леоніда Юзькова

Комісія у складі: голови, професора кафедри теорії та історії держави і права, доктора юридичних наук, професора Вовк Вікторії Миколаївни, доцента кафедри теорії та історії держави і права, кандидата юридичних наук Олійник Уляни Миколаївни, професора кафедри теорії та історії держави і права, кандидата історичних наук, доцента Стеньгач Н. О. склала цей акт про те, що дисертаційне дослідження на тему «Правовий порядок: ціннісно-інституційний вимір», підготовлене аспіранткою кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова О.М. Ганчук відповідає належному теоретичному рівню та практичній обґрунтованості.

Результати дисертаційного дослідження О.М. Ганчук використовуються в освітньому процесі Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова для здобувачів ступеня вищої

освіти «бакалавр», «магістр», зокрема, при викладенні таких дисциплін: «Філософія права», «Конституційне право України», «Теорія держави і права», «Судові та правоохоронні органи», «Адміністративне право», «Кримінальне право», «Правові основи європейської інтеграції та міжнародного співробітництва України».

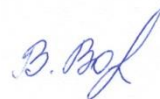
Безпосередньо в освітньому процесі використовуються наступні наукові роботи:

1. Ганчук О.М. Контекстуалізація ціннісного виміру права. *«Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica»*. 2015. № 6 (10). С. 20–24.
2. Ганчук О.М. Соціальна константа правопорядку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2019. № 41. С. 16–20.
3. Ганчук О.М. Нормативно-інституційна константа правопорядку. *Університетські записки. Х.*, 2019. № 5. С. 19–25.

Члени комісії дійшли спільного висновку, що представлені Ганчук Ольгою Миколаївною матеріали, які досліджують специфіку соціомпіричної, антропокультурної, етатиської моделі правового порядку відповідають належному науковому рівню, ґрунтуються на значній кількості опрацьованих автором під час дослідження наукових джерел.

Голова комісії

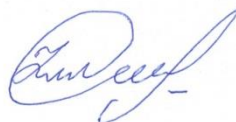
Професор кафедри
теорії та історії держави і права,
доктор юридичних наук, професор

В. М. Вовк

Члени комісії

Професор кафедри
теорії та історії держави і права,
кандидат історичних наук, доцент

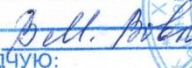
Н. О. Стеньгач

доцент кафедри
теорії та історії держави і права,
кандидат юридичних наук

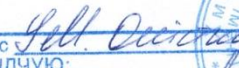

У. М. Олійник

«09» жовтня 2020 р.

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Акт
впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження аспірантки
кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
Ганчук Ольги Миколаївни
«Правовий порядок: ціннісно-інституційний підхід»
у практичну діяльність Управління превентивної діяльності
Головного управління Національної поліції у Чернівецькій області

Управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції у Чернівецькій області склало цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження аспірантки кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова Ганчук Ольги Миколаївни на тему «Правовий порядок: ціннісно-інституційний підхід» використовуються відділом дільничних офіцерів поліції, сектором ювенальної превенції, відділом охорони публічного порядку, сектором дозвільної системи, відділом організації діяльності груп реагування патрульної поліції для належної та ефективної діяльності, що ґрунтується на принципі взаємодії із населенням, органами державної влади, місцевого самоврядування з метою охорони громадського порядку; виконання завдань спрямованих на дотримання прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; ужиття заходів для взяття на облік осіб, щодо яких здійснюється превентивна (профілактична) робота; співпраці з групами реагування патрульної поліції щодо застосування превентивних заходів щодо осіб, які схильні до вчинення правопорушень, перебувають на профілактичних обліках поліції; підтримання професійного рівня шляхом навчання в системі службової підготовки та самопідготовки; регулювання дорожнього руху та здійснення контролю за дотриманням його учасниками Правил дорожнього руху.

Використовуються, зокрема, перелічені нижче роботи:

1. Ганчук О. Контекстуалізація ціннісного виміру права. *«Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica»*. 2014. № 6 (10). С. 20–24.
2. Ганчук О. Соціальна константа правопорядку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія Юриспруденція. 2019. № 41 Т. 1. С. 9-11.

3. Ганчук О. Нормативно-інституційна константа правопорядку. *Університетські наукові записки*. 2019. Т.18.№ 3 (71) С. 395–403.
4. Hanchuk Olga Social Determination of Law as a Condition of Its Effectiveness. *Krakowskie studia malopolskie*. 2020. № 2(26). Р. 99–108.

**Начальник Управління превентивної діяльності
ГУНП в Чернівецькій області
підполковник поліції**

Святослав КІШЛАР